

Vysoká škola ekonomická v Praze

Fakulta informatiky a statistiky

Studijní program: Kvantitativní metody v ekonomice

Studijní obor: Ekonomická demografie

**PORODNOST A PLODNOST V ČESKÝCH ZEMÍCH V 90. LETECH
A SOUČASNOSTI**

Diplomová práce

Autor diplomové práce: Bc. Martina Hemrová

Vedoucí diplomové práce: doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc.

Akademický rok 2017/2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu, ze kterých jsem čerpala.

V Praze dne 5. ledna 2018

.....
podpis

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala doc. Ing. Jitce Langhamrové, CSc. za poskytnuté cenné rady a konzultace, které mi byly velmi cenným přínosem při psaní diplomové práce a dále také těm, kteří mě během celého studia podporovali, mému příteli a celé své rodině.

Abstrakt

Cílem práce je zhodnotit a popsat porodnost a plodnost v 90. letech a současnosti na území České republiky, zaměřit se zejména na příčiny tak prudkého poklesu plodnosti a jejího opětovného růstu. Zhodnotit změny v demografickém chování populace. Popsat a vyhodnotit vývoj a trendy porodnosti a plodnosti. Zaměřit se také na strukturu narozených podle pořadí. Na základě vybraných projekcí Českého statistického úřadu porovnat skutečný a projektovaný počet živě narozených dětí od roku 1966 do současnosti, a současně také vyhodnotit případné rozdíly. Při analýze je využita metoda výpočtu projekce pomocí komponentní metody s migrací.

Práce je rozdělena do tří částí. První část je teoretická a obsahuje úvod do problematiky porodnosti a plodnost a jejich vývoj s příchodem společensko-politické změny na přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století. Druhá část je analytická a je tvořena analýzou plodnosti a porodnosti v průběhu 90. let. Třetí, analytická, část práce porovnává skutečnou a predikovanou porodnost v České republice a dále je provedena projekce komponentní metodou s migrací s horizontem projekce do roku 2065.

Klíčová slova: porodnost, plodnost, 90. léta, projekce, Česká republika

Abstract

The aim of the thesis is to evaluate and describe birth rate and fertility in the 1990s and also presently in the territory of the Czech Republic, focusing mainly on causes of so severe decline of fertility and its re-growth. Assess of changes in demographic behavior of the population. Describing and evaluating the development and trends of birth and fertility. Also focus on the structure of births according the order of born. Based on the selected projections of the Czech Statistical Office, compare the actual and projected number of live births from 1966 to the present, and also assess differences. The method of calculating the projection using the component method with migration is used in the analysis.

The thesis is divided into three parts. The first theoretical part contains an introduction to fertility and birth rate issues and their development with socio-political change at the turn of the 1980s and 1990s. The second part is analytical and consists of a fertility and birth rate analysis during the 1990s. The third, analytical, part of the work compares the actual and predicted number of live births in the Czech Republic and the projection is made by the component method with migration with the projection horizon until 2065.

Keywords: birth rate, fertility, 1990s, projection, Czech Republic

Obsah

Úvod	8
1. Populační změny v 90. letech.....	11
1.1. Vývoj v 90. letech.....	11
1.1.1. Časování mateřství	11
1.1.2. Struktura plodnosti	12
1.2. Změny demografického chování	13
1.2.1. Před začátkem 90. let.....	13
1.2.2. Demografické chování pod vlivem kulturních změn	15
1.3. Druhý demografický přechod	19
1.4. Populační politika	23
1.4.1. Tvorba populační politiky	25
1.4.2. Vytváření vhodných podmínek pro vznik rodiny.....	26
1.4.3. Funkce a cíle populační politiky.....	27
1.5. Současný stav poznání	31
2. Analýza porodnosti a plodnosti v průběhu 90. let.....	33
2.1. Trendy ve vývoji porodnosti a plodnosti	33
2.1.1. Mimomanželská plodnost.....	35
2.1.2. Porodnost.....	37
2.1.3. Změny demografického chování pod vlivem kulturních změn	40
2.1.4. Sňatky	48
3. Porodnost a plodnost v projekcích obyvatelstva	53
3.1. Porovnání skutečné porodnosti a plodnosti s projekcí.....	54
3.1.1. Projekce 1966 - 2000	55
3.1.2. Projekce 1987 – 2010	57

3.1.3.	Projekce 1991 – 2030	59
3.1.4.	Projekce 1997 – 2020	60
3.1.5.	Projekce 1999 – 2030	62
3.1.6.	Projekce 2003 – 2050	64
3.1.7.	Projekce 2009 – 2065	65
3.1.8.	Projekce 2013 – 2100	66
3.1.9.	Zhodnocení rozdílů v odhadech budoucího vývoje porodnosti.....	68
3.2.	Projekce porodnosti v České republice.....	69
Závěr		75
Seznam grafů:		77
Přehled literatury a zdrojů:.....		79

Úvod

Změna porodnosti a plodnosti během 90. let minulého století na našem území představuje významný rozdíl proti dosavadnímu průběhu. Důležitost sledování těchto demografických charakteristik je nesporná, jedná se o základní ukazatele vývoje populace a společně s úmrtností představují podstatu demografie, jejímž předmětem zkoumání je demografická reprodukce. Právě plodnost umožňuje populaci její další existenci, růst a vývoj. Je nesporné, že se populace vyvíjí a zejména v posledních desítkách let je tento vývoj historicky nejrychlejší. Nejedná se však pouze o sociální nebo ekonomický vývoj populace, ale také o kvantitativní vývoj, díky němuž světová populace již překročila hranici 7,5 miliardy obyvatel a dále roste.

Jistě také díky velikosti a vyspělosti populace dochází tak k prudkému technologickému pokroku, který s sebou přináší také pokrok v oblasti medicíny a rozšiřování možností přivést na svět dítě, zejména dvojicím, které by jinak byly neplodné. Na druhou stranu, ale tento pokrok umožňuje párům chránit se před neplánovaným narozením dítěte, ať už formou antikoncepce či interrupce. Všechny tyto prostředky přispívají ke změně demografického chování a představují také významnou část možnosti individualizace jedince.

Také sociálně-ekonomický vývoj přispívá k početní změně populace, to je patrné právě v devadesátých letech na území České republiky, kdy následkem změny společensko-politické a ekonomické situace došlo i ke změně demografického chování, která způsobila hluboký propad plodnosti a současně i menší pokles počtu obyvatel.

Plodnost společně s úmrtností a migrací jsou širokým zdrojem zkoumání zejména demografů a sociologů. Na téma plodnosti vzniklo již mnoho publikací a teorií, které se často snaží vysvětlit co je příčinou konkrétního vývoje této demografické charakteristiky. Touto problematikou se zabývají vědci ve všech světových státech, nejintenzivněji však ve státech vyspělých.

Téma Porodnost a plodnost v českých zemích v 90. letech jsem si pro zpracování diplomové práce vybrala zejména z důvodu právě neočekávané prudké změny plodnosti a jejího opětovného nárůstu, které jsou zajímavým podkladem pro analýzu dat, ale také pro

zhodnocení demografického chování obyvatel a hledání příčin těchto změn. I já jsem se narodila na začátku devadesátých let a moji rodiče se také rozhodovali, zda mít dítě nebo ne, ale protože nejsem jejich prvním dítětem, tak zřejmě neváhali dlouho. Pokud by žádné dítě ještě neměli je pravděpodobné, že by začali plánovat rodinu až o několik let později.

Toto téma již mnohokrát zpracováno, zejména v průběhu devadesátých let, ale také po roce 2000, tato práce přispívá k jeho rozšíření o porovnání predikovaného a skutečného vývoje plodnosti na území České republiky a v závěru je provedena projekce obyvatelstva s horizontem projekce do roku 2065.

Cílem práce je analyzovat vývoj plodnosti a porodnosti během devadesátých let minulého století na našem území, zaměřit se zejména na příčiny tak prudkého poklesu plodnosti a jejího opětovného růstu. Dále by práce měla analyzovat a popsat rozdíly mezi uskutečněnými projekcemi porodnosti od roku 1966 se skutečnými hodnotami živě narozených dětí. Zde je předpoklad, že právě zmíněné prudké změny na počátku 90. let 20. století budou velice těžko predikovatelné a pouze díky vytváření nových projekcí během tohoto období nízké porodnosti, případně revizí již vypočítaných projekcí, se budou projektované hodnoty alespoň přibližovat skutečným hodnotám.

Podstatou této práce a zejména její první kapitoly je sekundární analýza odborné literatury. Často používaným zdrojem jsou odborné statě demografů a sociologů zveřejněné zejména v časopisu Demografie. Tento časopis vychází již od roku 1959, a proto se stal vhodným pokladem pro tuto práci. Shledávanou výhodou oproti současným článkům a publikacím je zejména v tom, jak tuto situaci, pokles plodnosti v 90. letech, vnímala odborná veřejnost právě v době, kdy tento pokles začínal, případně již probíhal. Jaké byly predikce tohoto poklesu a jak odborníci tento pokles zdůvodňovali.

Dalším, neméně důležitým, zdrojem pro zpracování zejména druhé části jsou data získaná z Českého statistického úřadu, který je současně autorem všech populačních projekcí použitých pro porovnání projektované a skutečné porodnosti. Použita byla nejen data dostupná online z webových stránek ČSÚ, ale také tištěné projekce z knihovny ČSÚ, které nejsou dostupné v elektronické podobě.

Jako poklad pro výpočet populační projekce byly použity výpočty a skripta z předmětu 4DM425 Ekonomické demografie II. (Fiala, 2015). Projekce je provedena komponentní metodou s migrací s prahem projekce 2015 a horizontem projekce rokem 2065. Použitá vstupní data byla získána z databáze Eurostat.

V první kapitole čtenář nalezne teoretický úvod do problematiky porodnosti a plodnosti a jejich vývoj s příchodem společensko-politické změny na přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století. První část hovoří o vývoji během devadesátých let, jak se měnilo časování mateřství a struktura plodnosti. Dále je přiblíženo demografické chování zejména mladých lidí před začátkem 90. let a jeho změna způsobená otevřením nových možností jako je studium, cestování, případně práce v zahraničí.

Okrajově je v úvodní kapitole zmíněna také teorie druhého demografického přechodu rozšířenou nizozemským demografem Dirkem van de Kaa. Závěr první kapitoly uvádí do problematiky populační politiky, její tvorby, funkcí a cílů.

Druhá část je tvořena analýzou plodnosti a porodnosti v průběhu 90. let. Graficky je znázorněna úhrnná plodnost, mimomanželská plodnost, charakteristiky porodnosti jako je počet živě narozených, podíl živě narozených podle věku matky nebo počet umělých přerušeni těhotenství.

Třetí, analytická, část práce ve své první polovině porovnává skutečnou a predikovanou (dle projekcí ČSÚ) porodnost. Jsou zde uvedeny vybrané projekce od roku 1966 až do roku 2013, kdy byla publikována nejnovější projekce. Výsledky výpočtů projekcí jsou graficky porovnávány se skutečným počtem živě narozených.

Ve druhé polovině třetí kapitoly je provedena projekce komponentní metodou s migrací s horizontem projekce do roku 2065. Grafickým výstupem této projekce je předpokládaný počet živě narozených v porovnání se skutečným vývojem porodnosti od roku 1990.

1. Populační změny v 90. letech

Úvodní teoretická kapitola hovoří o vývoji plodnosti a porodnosti na území České republiky v 90. letech minulého století, kdy docházelo k výrazným politickým a společenským změnám. Změna politického režimu a otevření státních hranic s sebou přineslo mnoho nových životních příležitostí, které zejména mladým lidem nabídly nesčetně způsobů, jak naložit se svou budoucností.

1.1. Vývoj v 90. letech

Pro devadesátá léta je typický pokles plodnosti, který si za svůj objekt výzkumu zvolilo mnoho demografů i sociologů a vzniklo nesčetně článků a publikací, které si kladli za cíl identifikovat příčiny poklesu plodnosti a kvantifikovat budoucí vývoj. Nejčastěji uváděnými příčinami poklesu porodnosti jsou změny spojené s časováním mateřství, jako je odkládání rodičovství do vyššího věku, změny životního stylu, individualizace jedince se zaměřením na jeho kariérní úspěchy a životní koníčky.

1.1.1. Časování mateřství

Dle Sobotky (2003) bylo v 90. letech minulého století věnováno málo pozornosti vztahu mezi zvyšujícím se věkem matek a extrémně nízkou úrovní úhrnné plodnosti, která v letech 1995 – 2000 nabývala průměrné hodnoty 1,18. Souvislost s rychle rostoucím věkem matek má především odkládání vstupu do manželství a založení rodiny do vyššího věku. To je jedním z důvodů výrazného poklesu úhrnné plodnosti. Hlavní otázkou bylo, zda pokles úhrnné plodnosti je pouze dočasným trendem, který je způsobený odkládáním narození dítěte nebo zdali úhrnná plodnost odráží skutečnou úroveň reprodukce. Dle Terezie Kretschmerové (2002, s. 162) je posun těžiště plodnosti projevem odsouvání rození dětí do vyššího věku a projevuje se i v nárůstu průměrného věku matek při narození dítěte. Průměrný věk při narození dítěte, bez vlivu pořadí, se zvýšil z 24,7 (1991) na hodnotu 27,2 v roce 2000. Průměrný věk při narození prvního dítěte vzrostl z 22,4 v roce 1991 na hodnotu 24,9 v roce 2000.

Sobotka dále uvádí, že obdobný průběh snižování úhrnné plodnosti probíhal od 70. let minulého století ve většině západoevropských zemí, typicky posun rození dětí do vyššího věku, snížení měr plodnosti u žen do 25 let a naopak zvýšení plodnosti žen starších třiceti let. Totožné trendy se v 80. letech začaly objevovat u jihoevropských zemí. Nastupující ekonomická krize, emancipace žen, rostoucí vzdělanost mladých lidí, změny životních hodnot, úpadek tradiční rodiny nebo také rozšíření hormonální antikoncepce patřilo mezi příčiny nízké plodnosti a vysoké bezdětnosti. V průběhu 90. let docházelo v západní Evropě ke zpomalení posunu plodnosti do vyššího věku. Současně s tímto zpomalením docházelo v některých zemích, jako je Francie nebo Dánsko, k nárůstu úhrnné plodnosti. Zvyšování věku při vstupu do manželství a rození dětí se později stalo nejdůležitější charakteristikou druhého demografického přechodu. (Sobotka, 2003)

McDonald (2005) rozlišuje země s nízkou plodností na dva typy. Prvním typem jsou země s úhrnnou plodností o něco menší, než je 1,5. Říká, že tyto země mají ještě naději na oživení a zmírnění následků nízké plodnosti pomocí zahraniční imigrace. Druhá skupina jsou země, jejichž úhrnná plodnost již klesla na hodnotu 1,3 a nižší. Tyto země se nacházejí v nebezpečné zóně pastí nízké plodnosti a nepředpokládá se oživení plodnosti ani se zahraniční imigrací. (Rychtaříková, 2007)

V České republice poklesla úhrnná plodnost v roce 1999 až na hodnotu 1,13, tedy podle typologie patřila mezi země ohrožené pastí nízké plodnosti, ale navzdory očekávání, hodnota úhrnné plodnosti vzrostla a v roce 2016 se dostala až nad hodnotu 1,6 dítěte na jednu ženu. Další růst tohoto důležitého ukazatele je s nadějí očekáván.

1.1.2. Struktura plodnosti

Dle Koschina (2001) převládalo v mírně odborné veřejnosti přesvědčení, že s poklesem úhrnné plodnosti v 90. letech, klesá zejména plodnost vyššího pořadí. Průřezové charakteristiky ukazují, že to není zcela pravda. Odlišnou informaci můžou poskytovat kohortní charakteristiky, než ale kohorta dosáhne alespoň dvou třetin konečné plodnosti, uběhne 15-20 let, v případě sledování plodnosti vyšších pořadí, ještě déle. Pokud však vymezíme kohortu okamžikem porodu, prvního nebo jiného pořadí, stačí obvykle 5 let,

abychom dostali dvě třetiny narozených vyššího pořadí. Charakteristiky popisující reprodukční chování takovýchto kohort se nazývají *parity progression ratio* (PPR) neboli pravděpodobnost zvýšení pořadí. PPR představuje pravděpodobnost, že žena, která již porodila n dětí, porodí ještě $n+1$. dítě. Můžeme například sledovat chování kohorty matek, jímž se první dítě narodilo v srpnu 1993. Zajímavé je sledovat, za jak dlouho se těmito matkám narodilo druhé dítě.

V první polovině 90. let docházelo k velmi rychlému snižování počtu narozených prvního pořadí, a protože se pravděpodobnost zvýšení pořadí snižovala výrazně pomaleji, docházelo k situacím, kdy se najednou rodilo relativně více dětí druhého pořadí. Když následně dojde k odhadu PPR z průřezových charakteristik, výsledkem je nekorektní informace potvrzující nevhodnost používání průřezových charakteristik při popisu struktury rychle se měnící plodnosti.

Konečná plodnost prvního pořadí žen, kterým bylo na počátku 90. let okolo 25 let, dosahovala hodnoty 0,9. Se změnou chování, se snižovala konečná plodnost prvního pořadí, nižší hodnoty a to až na hodnotu 0,85, pro ženy, kterým v roce 2000 bylo okolo 30 let. Pokud jsou vypočítány odhady pravděpodobností zvýšení pořadí (obvykle první až třetí) může být odhadnuta budoucí konečná plodnost. Koschin uvádí, že reálnými dlouhodobými odhady, provedenými v roce 2001, jsou hodnoty od 1,6 do 1,7 dítěte na jednu ženu během jejího života. Tyto hodnoty jsou hluboko pod zachovnou hranicí, proto se předpokládalo, že česká společnost bude pomalu vymírat. (Koschin, 2001)

1.2. Změny demografického chování

1.2.1. Před začátkem 90. let

Před začátkem 90. let mladí lidé neměli příliš mnoho možností, jak naložit se svou budoucností. Možnosti studia na středních a vysokých školách byla omezená a ohodnocení kvalifikované práce nebylo motivující. Z důvodu uzavřených státních hranic nemohli mladí cestovat a poznávat cizí země a ani vycestovat za prací. Proto často jediným možným řešením, jak „prokázat svoji dospělost“ a osamostatnit se, bylo založení rodiny. Nízká úroveň antikoncepce nezřídka kdy vedla k neplánovanému otěhotnění a následnému

uzavření manželství. Výjimkou nebylo ani uzavírání sňatků nezletilých osob. Dle Rabušiče (1995) mladí lidé často uzavírali sňatek s první známostí po relativně krátké době, protože najít ekonomicky zajištěného partnera bylo téměř nemožné a tudíž se s tím při cestě za samostatností „nezdržovali“. Ještě v osmdesátých letech bylo obvyklé, že do sňatku vstupovali muži nejčastěji ve věku 23 let a ženy ve věku 20 let. Dívky, které uzavřely sňatek mezi 15 a 18 rokem věku nejčastěji pocházeli z rodin, kde rodiče měly základní vzdělání, nebo byli vyučení. Naopak dívek s vysokoškolsky vzdělanými rodiči, které nedovršily osmnáctý rok věku, bylo před oltářem minimum. (Benešová, 2001)

První roky společného života byly pro mladé manžele těžkou zkouškou. Museli se vyrovnat se špatným ekonomickým zajištěním, vlastní nezralostí, ale i nedostatkem zkušeností se společným životem a s tím související péčí o novorozené dítě. (Benešová, 2001)

Od padesátých let docházelo ke snižování počtu rodin se čtyřmi a více dětmi a v té době se rodiny se dvěma dětmi staly společensky uznávaným modelem, bezdětných párů bylo minimum. Právě po dvou dětech partneři toužili a nebylo výjimkou, že v případě dalšího neplánovaného otěhotnění ženy volily variantu ukončení těhotenství pomocí interrupce. Kvůli regulaci počtu potratů, zde fungovaly interrupční komise, které však povolili naprostou většinu potratů. Nejvíce umělých přerušení těhotenství bylo provedeno v letech 1988 – 1990, kdy byly miniinterrupce (do 8. týdne těhotenství) prováděny zdarma a fungovaly jako určitá forma antikoncepce, při optimalizaci počtu dětí v rodině. Od roku 1993 jsou interrupce hrazeny z veřejného zdravotního pojištění pouze ze zdravotních důvodů. (Kačerová, 2013)

Ivo Možný (1999) hovoří v případě narození všech (nejčastěji dvou) dětí brzo po uzavření manželství o tzv. sendvičovém efektu, příp. sendvičové generaci. Jedná se o zkrácení délky generace z původních 26 – 30 let, což mělo za následek jiné nároky na péči o své blízké. Manželé, kteří se starají o své malé děti, nemusí ještě intenzivně pečovat o své rodiče, protože jsou ještě v nízkém věku a většinou i pracují. Když děti odrostou a zakládají vlastní rodiny, střední sendvičový pár má nejméně deset let do důchodu, disponují finančními prostředky a zdravím, aby mohli podporovat nově vznikající rodinu.

A současně v době ekonomické stabilizace dětí a výchově vnoučat, nastává i čas na péči o stárnoucí rodiče.

V současnosti dochází k situaci, kdy sendvičová generace pečuje o své děti a současně se stará o své stárnoucí rodiče. To je způsobeno zejména odkládáním založení rodiny do vyššího věku. Sendvičová generace se pohybuje ve věku mezi 30 a 60 lety.

1.2.2. Demografické chování pod vlivem kulturních změn

Po změně politického režimu nastaly ve společnosti velké změny, zejména mladým lidem se otevřely možnosti, jako je pomaturitní nebo vysokoškolské studium, cestování do zahraničí za prací nebo jen za poznáním. Stále oblíbenou variantou zejména u žen je získávání zkušeností a učení se jazykům prostřednictvím práce au-pair v zahraničí. Možností po dokončení studia je mnoho od rozvíjení osobní zálib až po soukromé podnikání. Všechny tyto aktivity jsou časově náročné, proto mladí lidé odkládají sňatky a zakládají rodiny až ve vyšším věku. V této době ženy začínají být méně finančně závislé na mužích/manželech, studují, budují si vlastní kariéru a vytváří společensky významné kontakty. Při založení rodiny se ženám zvětšuje množství povinností, k zaměstnání a zajišťování chodu domácnosti se připojuje ještě péče o děti. (Benešová, 2001)

Ženy, které otěhotní a porodí dítě v nižším věku často přichází o řadu pracovních a soukromých příležitostí. Dle Možného (1999) ženy s nižším vzděláním a celkově nižším společenským statutem nemohou sňatek příliš oddalovat. Jako vklad do partnerského svazku nabízejí především mládí a krásu, ochotu postarat se o domácnost a pečovat o děti. Jejich investice se s postupujícími léty spíše ztrácí.

Péče o domácnost byla v roce 1999 nejčastěji v rukou žen. Nicméně s rostoucím vytížením žen se i muži zapojují do chodu domácností. Dle Benešové (2001) však české ženy často nechtějí, i přestože jsou velmi vytížené, vpustit muže do sféry domácnosti. Jsou ochotné přijmout muže jako svého pomocníka, ale chtějí si uchovat svoji dominantní roli v péči o domácnost.

Dle Kuchařové a Petrové (1997) existují dva modely manželského a rodinného chování, do kterých můžeme zařadit jedince a do jisté míry charakterizovat jejich specifické rysy. První

skupina je tvořena osobami, které se oženily/vdaly v nižším věku než je průměr této životní události. Druhou skupinou jsou lidé, kteří se naopak oženily/vdaly oproti průměru později. Pro druhou skupinu je typické, že dosahují vyššího vzdělání a před uskutečněním sňatku mají delší profesní praxi. Obvykle jsou také déle nezávislí na rodičích, často žijí s partnerem ještě před sňatkem v nesezdaném soužití. Skupina osob dříve ženatých/vdaných bydlí před sňatkem obvykle s rodiči a subjektivní pocit dospělosti pociťují až po sňatku i přestože často ještě nemají dokončené vzdělání. Z toho lze soudit, že pocit dospělosti je spojen zejména se samostatným bydlením a ekonomickou aktivitou.

Vstup mladých na trh práce může být doprovázen požadavkem na praxi, proto zájemci o zaměstnání často přijímají práci, která není dle jejich požadavků, z důvodu získání praxe a následně hledají lepší, lépe placenou práci. V takovéto situaci nejistoty není vhodné zakládat rodinu z důvodu nejasné budoucnosti. To je další příčinnou odkládání založení rodiny do vyššího věku. Mladí lidé čekají, až budou finančně lépe zajištěni, na kariérní postup případně vlastní bydlení. Předpokládá se, že odsouvání rodičovství v konečném důsledku vede k nižšímu počtu dětí v rodinách.

Současně s odkládáním rodičovství však nedochází k odkládání zahájení sexuálního života. Z výzkumu z roku 1998 vyplývá, že nejčastěji dochází k prvnímu pohlavnímu styku v sedmnáctém a osmnáctém roku věku. Příznivým trendem je rozšiřování používání kvalitní antikoncepce, hormonální antikoncepce, případně prezervativu, již při zahájení sexuálního života. Tento trend zajišťuje ochranu před nechtěným otěhotněním v nízkém věku, obzvláště před dokončením studia. Nejen ochrana před otěhotněním, ale také před rizikem nákazy pohlavně přenosných nemocí zejména HIV/AIDS v případě použití prezervativu.

Kvalitní antikoncepce a její zodpovědné používání současně přispívá ke snižování potratovosti. Většina obyvatel nahlíží na interrupce vcelku liberálně, zejména v případě nízkého věku ženy, zdravotních problémů či sociálního postavení, nechává konečné rozhodnutí na ženě. Konzervativnější postoje k interrupci mají zejména starší ročníky.

Do uvažování o budoucnosti také vstupuje hledisko ekonomického zajištění. Pro mladé není lehké sehnat bydlení, zejména ve větších městech. Situace v průběhu 90. let je podobná té z konce šedesátých let, než byla zahájena výstavba panelových domů. Stavba

domu je často pro mladé finančně nedostupná, podobné je to s koupí vlastního bytu. Také nabídka obecních bytů je v těchto letech prakticky nulová a nájem bytu často spotřebuje celý jeden příjem partnerů. Také z tohoto důvodu mladí odkládají sňatek a rození dětí.

Dle Kuchařové a Petrové (1997) není životní úroveň mladých lidí z pohledu bydlení, vybavenosti domácnosti a příjmů na tak špatné úrovni, jak si mnozí myslí. To je podloženo výzkumy¹, z nichž vyplývá, že mladé rodiny se blíží celospolečenskému standardu, z velké části díky vlastnímu úsilí, profesní dráze a výdělečné činnosti, případně díky rodinné podpoře. K získání bydlení mladým rodinám v téměř 75 % případů pomohla širší rodina ať už formou koupí nebo přenecháním bytu, přenechání části domu, dědictvím, případně převodem práva k užívání vlastnictví (nájemní byt). Nejčastěji bydlí mladé rodiny ve vlastním (60 %) třípokojovém bytě (46 %), následuje bydlení společně s rodiči jednoho z partnerů (20 %). Třetím nejčastějším způsobem je bydlení mladých rodin v pronajatém bytě (15 %), ve zbylých 5 % případů bydlí rodiny například na koleji, ubytovně, případně mají pronajatou část bytu.

Tolerance společnosti k nesezdaným svazkům a dalším formám soužití má rostoucí charakter. Jde vlastně o manželství na zkoušku před uzavřením sňatku případně o volné „manželství“, kdy se partneři nechtějí na sebe vázat a upřednostňují individuální zájmy a rozvoj před samotným založením rodiny. Při sčítání v roce 1991 bylo zjištěno, že je v české populaci 85 tisíc nesezdaných párů, z nichž většina byla ze střední či starší generace. V pozdějších letech se však počet nesezdaných soužití rozšířil. Partneři většinou neplánují trvalé setrvání v nesezdaném svazku, protože institut manželství má stále vysokou hodnotu. A proto je obvyklé, že sňatek přichází až po plánovaném či neplánovaném otěhotnění partnerky. U rozvedených či starších osob je tomu jinak, často uzavírají sňatek až později, případně vůbec, protože jim současný stav vyhovuje. I přestože bytová situace v 90. letech nesezdaným soužitím příliš nenahrává, dochází ke zvyšování jejich počtu. (Benešová, 2001)

¹ Výzkum **Populační klima** uskutečněný v roce 1996 v rámci řešení grantového projektu Evropské komise „Mapping European Family and Household Patterns“. Druhým výzkumem je **Formování rodinného života mladé generace** MPSV.

V roce 1997 proběhlo šetření týkající se názorů mladých svobodných lidí na manželství. Hamplová (2000) uvádí, že bylo zjišťováno, jakou formu soužití mladí lidé preferují. Zjišťování bylo provedeno u mladých svobodných lidí, kteří ještě nebyli v manželství. Pouze 2,2 % osob udává, že by chtělo žít bez stálého partnera. Většina mladých uvedla, že nesezdané soužití neboli *Living Apart Together* (LAT) je jimi vnímáno pouze jako dočasný stav. Bez sňatku by se svým partnerem chtělo žít 9 % osob.

Dále bylo zjišťováno, zda mladí mezi 18 – 30 lety upřednostňují práci a jiné životní zájmy před manželstvím a rodinou. Věnovat se intenzivně rodině, práci i individuálním zájmům je časově téměř nemožné, proto každý musí volit, jak svůj čas stráví a přelévá volný čas mezi zmíněné aktivity dle svých životních preferencí. Muži upřednostňovali spíše zajímavou a dobrou práci a až poté následovala rodina a děti. Většina žen stavěla rodinu a práci v podstatě na stejnou úroveň.

Celkový postoj k rodině významně ovlivňoval faktor vzdělání. Středoškoláci, jak muži, tak ženy, nejčastěji vyjádřily touhu mít dobrou práci a rodinu, ostatní životní cíle u nich byly nižší. Studenti učilišť a vyučení často mezi své nejvyšší hodnoty řadili touhu mít hodně peněz a častěji než středoškoláci a vysokoškoláci zastávali názor, že žít pro rodinu není tak důležité. Výrazně nejméně mezi všemi mladými byla pro vyučené zásadní seberealizace v zaměstnání, to je zřejmě způsobeno tím, že častěji vykonávají stereotypní a málo kvalifikovanou práci. Vysokoškolačky často volili krajní hodnoty škály, vyšší důležitost rodiny, ale i zaměstnání. To ale neznamená, že by se chtěly rodině věnovat víc než ženy s nižším vzděláním. Ženy s terciárním vzděláním více bojují s problémem, jak skloubit rodinný a pracovní život a současně doufají, že ani jednu tuto oblast nebudou zanedbávat.

Většina žen uvádí, že bude o své dítě pečovat do tří let věku a do práce nastoupí, až půjde starší dítě do školy. Zůstat doma ještě poté co je nejmladšímu dítěti více než šest let by chtělo jen 10 % dotázaných žen, ostatní chtějí nastoupit do práce bez ohledu na to, jaké mají vzdělání. Jinak je tomu s péčí o domácnost v případě, že jsou děti starší tří let. Z šetření vyplývá, že ženy s nižším vzděláním jsou ochotny zůstat doma déle než v případě vysokoškoláček. (Hamplová, 2000)

Podle Kuchařové a Petrové (1997) není mezi profesními ambicemi mužů a žen rozdíl až do doby, kdy se ženy stávají matkami. Ženy pečující o malé děti jakoby přichází o své

pracovní ambice, které se po návratu do zaměstnání opět vrací. Mateřská role dočasně ovlivňuje pracovní ambice, ale orientace na kariéru převážně neovlivňuje touhu být matkou, může však měnit realizaci natalitních plánů.

Ideálem mezi 18 – 30 letými je mít dvě, případně tři děti. Muži upřednostňují více dětí v případě rozhodování mezi jedním a dvěma dětmi, pokud se jedná o tři a více dětí jsou názory mužů a žen totožné. Pokud jde o vysokoškolsky vzdělané ženy, ty by nejčastěji chtěly jedno až dvě děti, v průměru však počet plánovaných dětí klesl pod hodnotu 2,0 dětí. (Hamplová, 2000)

Výzkum z roku 1996² uvádí, že ve věkové skupině osob mezi 18 – 60 lety se postoje k manželství a rodičovství výrazně neměnily, totéž platí pro natalitní plány. Nedocházelo k výrazným změnám tradiční hodnotové orientace, ale tyto jevy přirozeně podléhaly současné době – ekonomickým podmínkám a společenskému klimatu. Postoje k manželství a rodičovství se v průběhu života jednotlivce vyvíjí, značný dopad na to mají životní zkušenosti, předchozí manželství, případně rodičovství. Nejčastěji uváděné důvody pro uzavření manželství oproti setrvání v nesezdaném soužití byly u mladých lidí v roce 1996 – narození dítěte v manželství, obecné chápání nesezdaného soužití, jako „nesprávné formy soužití“ a nesouhlas rodičů. Dá se říct, že v těchto letech docházelo ke střetávání dvou odlišných hodnotových životních koncepcí. (Kuchařová, Petrová, 1997)

1.3. Druhý demografický přechod

Pojem druhý demografický přechod rozšířil nizozemský demograf Dirk van de Kaa, který jako druhý demografický přechod označuje vývoj po druhé světové válce, charakteristický posloupností změn, ke kterým muselo zákonitě dojít. Po skončení druhé světové války, která byla pro většinu obyvatel vypjatou životní etapou, dochází u mladých lidí k dřívějšímu dospívání. Proto po válce docházelo k tomu, že řada mladých lidí byla připravena založit rodinu dříve. Typické bylo také, že se mladí muži vraceli z války s bohatými kontracepčními zkušenostmi, což vedlo k dřívějšímu zahajování sexuálního života. A následkem bylo opět dřívější uzavírání sňatků ať už z důvodu netolerance

² **Formy rodinného života mladé generace** – dotazník pro mladé rodiny, uskutečněné VÚPSV

společnosti k nesezdaným svazkům nebo případně vlivem neplánovaného otěhotnění partnerky.³

Protože stále platilo, že sňatek je roven založení rodiny, interval mezi sňatkem a narozením prvního dítěte byl krátký. Časem začalo docházet k tomu, že s klesajícím věkem při sňatku, mentálně nedospělí mladí lidé nebyli připraveni založit rodinu a pečovat o dítě. Protože společnost netolerovala konsenzuální svazky a sňatek byl nutností v případě, že spolu lidé chtěli žít, bylo jediným možným řešením, jak vyřešit zmíněnou situaci, odklad narození dítěte, neboli zvýšení intervalu mezi sňatkem a narozením prvního dítěte. Vhodným prostředkem pro odklad početí se v polovině 60. let stala hormonální antikoncepce, díky její jednoduchosti užívání.

Dalším motivem pro odklad těhotenství je rozvoj vlastní osobnosti. V průběhu 60. let, kdy ekonomiky již překonaly válečné obtíže, životní úroveň jednotlivců byla určována úrovní a kvalitou vzdělání. Z toho důvodu mladí lidé rychle akceptovali nové formy antikoncepce a zaměřili se na vlastní rozvoj. Z antikoncepce se stává prostředek pro plánování rodiny.

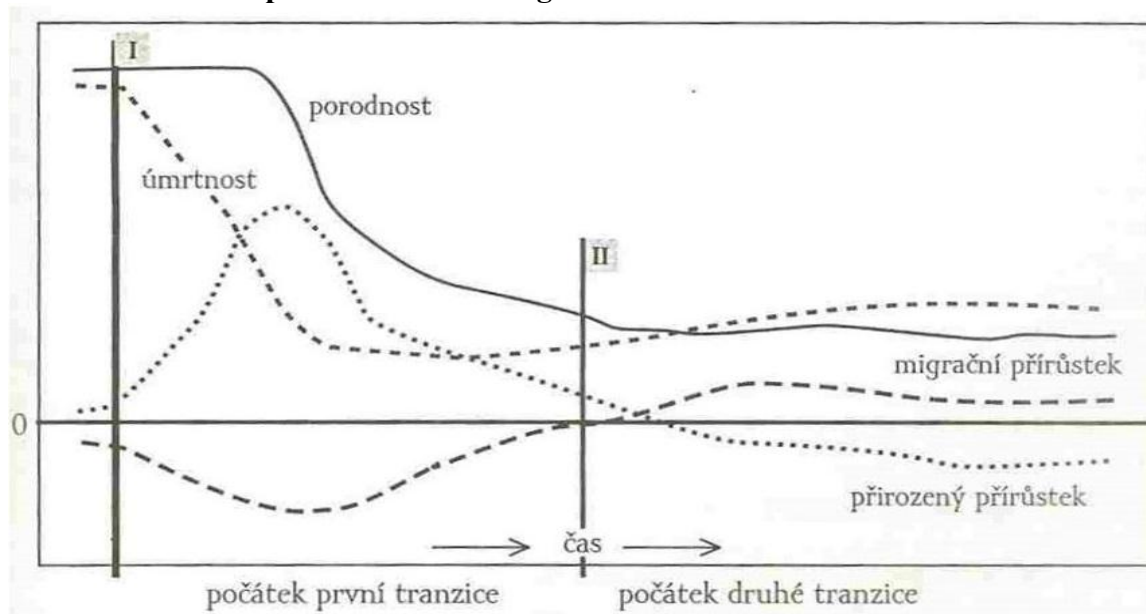
Od 70. let se změnil i pohled na manželství, proč by partneři nemohli žít spolu a sňatek uzavřít až v okamžiku, kdy plánují založit rodinu. V této době sexuální život již není pouze prostředkem pro početí dítěte, takže není důvod, proto aby společnost netolerovala nesezdaná soužití. To vše vede ke zvyšování věku při vstupu do manželství a poklesu funkce manželských svazků.

Zmíněný průběh je patrný ve většině evropských zemí, ale s nepatrnými rozdíly, zejména jedná-li se o změnu role manželství a úlohy antikoncepce. A to z důvodu odlišných historických zvyklostí a tradic, například v jihoevropských zemích. Také můžeme sledovat odlišný časový vývoj druhého demografického přechodu v jednotlivých evropských zemích. V České republice a v ostatních východoevropských zemích díky politickému režimu procesy druhého demografického přechodu probíhaly později, ale zato s vyšší rychlostí a intenzitou. (Koschin, 1998)

³ Antikoncepce stále nebyla dostatečně spolehlivou metodou zabránění neplánovaného otěhotnění. A byla využívána spíše jako prostředek k omezení počtu dětí v rodině, nejčastěji na konci plodivého období ženy, než jako předcházení početí u nemanželských párů.

Rabušič (2001) uvádí, proč pokles porodnosti nastal v Evropě zhruba ve stejné době i přes odlišnost ekonomických a sociálních podmínek. Dle Princetonského projektu⁴ je pokles porodnosti tematizován jako ideová inovace v kontrole plodnosti, která se šíří prostřednictvím interpersonální komunikace od osoby k osobě, dále od skupiny osob k jiné skupině, mezi regiony a nakonec mezi státy. Podobně se šíří také inovace a nové technologie, případně nějaká pověst a fáma. Na začátku je několik osob, které jsou změně pozitivně naladěni a šířením informace o důvodech, které je k tomu vedou, se postupně rozšiřuje okruh těchto osob. Právě ústní komunikace byla pro průběh a šíření demografické tranzice fertility nezbytná. (Rabušič, 2001)

Obrázek 1: Model první a druhé demografické tranzice

Zdroj: van de Kaa, 1999

Van de Kaa (1987) stanovuje počátek druhého demografického přechodu na rok 1965 a na rozdíl od první demografické tranzice, která stojí na hodnotách altruismu⁵, se zaměřuje na hodnoty individualismu a seberealizace jedince. Obrázek č. 1 představuje model

⁴ **Princetonský projekt** – rozsáhlý projekt Ansleyho Coaleho o poklesu porodnosti v Evropě. Výsledky byly souhrnně publikovány v monografii „*Fertility Decline in Europe*“ v roce 1986 a přinesly velmi cenná data.

⁵ **Altruismus** – období, kdy hlavním středobodem světem rodiny je dítě, pokles porodnosti nese především ohled na rodinu a děti

porovnávající první a druhý demografický přechod. Na rozdíl od prvního demografického přechodu, kde křivky plodnosti a úmrtnosti výrazně klesají, nejsou ve druhém období, žádné výrazné změny. Lze pozorovat, že přirozený přírůstek⁶ má klesající charakter, ke konci modelu dochází k velmi mírnému nárůstu. Ostatní křivky nevykazují tak výraznou změnu průběhu, oproti předchozímu období.

Dále je také pro druhý demografický přechod typické, že v po sobě jdoucích fázích dochází k proměně jednotlivých demografických jevů, přičemž dochází k posunu od jedné kvality k jiné: 1. posun od manželství k nesezdaným soužitím, 2. posun antikoncepce, jako prostředku před nechtěným otěhotněním, k antikoncepci, která slouží jako prostředek plánování rodiny, 3. posun od éry, kdy středobodem rodiny bylo dítě, k éře, kdy středobodem je samotný pár a za 4. posun od uniformních rodin a domácností k pluralitním formám rodin a domácností.

Dirk J. van der Kaa (1997) zrekapituloval průběh druhého demografického přechodu a dospěl k závěru, že fáze druhého demografického přechodu jdou za sebou v následujícím pořadí:

1. pokles úhrnné plodnosti, z důvodu poklesu plodnosti žen ve vyšším věku
2. snížení počtu porodnosti dětí vyšších pořadí
3. snížení počtu předmanželských početí a počtu sňatků z důvodu otěhotnění partnerky
4. stále klesá průměrný věk při sňatku
5. prodlužování intervalu mezi sňatkem a narozením prvního dítěte, snižování úhrnné plodnosti a také snižování počtu dětí prvního pořadí
6. zvyšování rozvodovosti
7. mladí lidé odkládají uzavření sňatku a začínají preferovat nesezdaná soužití
8. zvyšuje se obliba nesezdaných soužití, ke sňatku dochází až v době, kdy pár plánuje založení rodiny, zvyšování podílu mimomanželské plodnosti, zvyšování průměrného věku při porodu
9. možnost sterilizace a interrupce způsobuje snížení počtu nechtěných těhotenství a současně snížení počtu porodů žen na konci plodivého období

⁶ v tomto případě se jedná již o přirozený úbytek

10. růst oblíbenosti nesezdaných soužití zejména u těch, kteří jsou již rozvedeni a také u osob, jejichž partner zemřel
11. kohabitace je stále více považována za alternativu k manželství, roste počet dětí narozených mimo manželství
12. úhrnná plodnost poklesla na nízkou úroveň
13. po nějaké době se úroveň úhrnné plodnosti začíná zvyšovat, zejména začnou-li rodit ženy, které plození dětí odkládaly do vyššího věku, současně s tím se zvyšuje počet dětí prvního a druhého pořadí
14. dobrovolná bezdětnost se stává významným demografickým jevem
15. úhrnná plodnost se stabilizuje pod úrovní prosté reprodukce

Tyto jednotlivé fáze se vyznačují vzájemnou provázaností a ukazují novou životní orientaci mladých lidí umožňující nový způsob nakládání se svým intimním životem, manželstvím a rodičovstvím, zejména prostřednictvím efektivnější antikoncepce. (Rabušič, 2001)

1.4. Populační politika

Populační politika je obecně chápána jako vytváření vhodných podmínek k tomu, aby lidé mohli svobodně a bez různých omezení vstupovat do manželství, mít tolik dětí, kolik chtějí a aby byli schopni zabezpečit jejich správný vývoj a dobré vychování. To platí také pro nesezdaná soužití, pokud se jedná o trvalé stabilní vztahy mezi partnery. Stát by měl zajišťovat podmínky k tomu, aby se manželé případně páry mohli svobodně rozhodnout, kdy budou mít děti, kolik jich budou mít a zda vůbec děti chtějí. (Kučera, 2001)

Již v roce 1912 Česká strana pokroková v čele s Aloisem Hajnem formulovala politický program, který může být nazván populačním programem. S tak podrobně propracovaným programem se nesetkáme u žádné z politických stran té doby. Protože ve státech západní Evropy v té době již citelně klesala míra plodnosti, autoři programu konstatují: „*Dosud po stránce populační běželo státům víc o množství obyvatel, o lidnatost. Nezneužíváme této politiky. Je i pro nás důležitá, zvláště když pozorujeme, že v některých našich smíšených krajích klesá porodnost českého obyvatelstva proti německému. Ale důležitější pro*

budoucnost bude péče o jakost, o zdatnost, o živoucnostní vlastnosti obyvatelstva zvláště v národě malém. Tato péče náleží k povinnostem politickým stejně jako k povinnostem národním a mravním.“ Pod pojmem živoucnostní vlastnosti autoři zahrnutí další kroky, jako je snížení úmrtnosti ve všech věkových kategoriích zejména v důsledku cholery, neštovic nebo TBC, dále snížení novorozenecké úmrtnosti podmíněné sociálně, nebo kvalitnější péče o těhotné a kojence, ve formě bezplatné poradenské péče a lékařských prohlídek. (Šubrtová, 1990)

Po druhé světové válce Československo patřilo mezi nejprůmyslovější a nejvíce urbanizované země Evropy a nacházelo se ve vyšších fázích demografického přechodu. Již před válkou zde byla nízká míra plodnosti, proto se Československo stalo průkopníkem populační politiky.

Nejintenzivnější pronatalitní politika byla prováděna na počátku 70. let a její účinky vyvrcholily v roce 1974, kdy se v České socialistické republice živě narodilo 194 215 dětí. Populační politika spočívala v podpoře rodin prostřednictvím výhodných novomanželských půjček, výstavbou nových panelových domů a nového bydlení pro rodiny, případně přídatky na děti. Je však jisté, že i bez propopulační politiky, by se v 70. letech narodil vyšší počet dětí a to z důvodu silných poválečných ročníků a odkládání rodičovství koncem 60. let z důvodu nejisté situace. (Stražilová, 2013)

Populační opatření účinkují pouze krátkodobě, obvykle 1 – 2 roky, poté je již lidé přestávají vnímat jako stimul, a stávají se součástí sociálního klimatu. Účinek se neliší, ať se jedná o ekonomická či administrativní opatření. Výjimkou jsou omezovací administrativní opatření, jejichž následek na dočasnou změnu plodnosti je obvykle výraznější. Opatření, která se týkají interrupcí, mají většinou vliv na plodnost ve všech věkových kategoriích plodivého věku.

Působení pronatalitních politik u populací, které jsou ve vyšší fázi demografického přechodu je spíše kompenzační a anticipační, proto populační politika nemůže změnit základní faktory, které vedly ke zformování modelu demografického chování. Jedná se především o přesun plánovaných porodů, avšak propopulační opatření v těchto společnostech mohou podpořit rození dětí vyšších pořadí (zejména druhého a třetího). Při realizaci populační politiky je důležité zvolit vhodné načasování. Pokud totiž pronatalitní

opatření probíhají v demograficky příznivém období, dochází k prohlubování generačních vln ve věkové struktuře obyvatelstva. Proto je tedy nevhodné realizovat pronatalitní politiku v takovémto období. Mnohem lepší je počkat až do doby, kdy se demografické podmínky reprodukce obyvatelstva začnou zhoršovat. V období realizace populačních opatření není vždy dopředu známo, jak bude populace reagovat. Jedná se o celkový efekt opatření a do značné míry současného ekonomického, politického a sociálního klimatu. (Koubek, 1990)

1.4.1. Tvorba populační politiky

Kučera (2001) uvádí, že populační politika má zpravidla několik rovin. První z nich je rodinná politika, která se soustřeďuje na vytváření příznivého vývoje společenského prostředí pro vznik a existence rodin s dětmi. Jedná se o takové rodiny, případně nesezdaná soužití, které jsou schopny zajistit svým členům vhodné sociální zázemí a dětem výchovu. V rodinné politice je pak rodina brána jako primární jednotka společnosti, která zajišťuje základní socializaci dětí.

Sociální politika je druhou rovinnou tvorby populační politiky, která je obvykle velmi široce pojatá a nejčastěji se zaměřuje na rodiny s dětmi a osoby ve vyšším věku, protože se jedná o skupiny s nejvyšším počtem potřebných osob. Cílem sociální politiky je zajistit rodinám vhodnou životní úroveň a předcházet jejímu poklesu při narození dalšího dítěte, jeho výchově a plnění jeho potřeb.

Rodiče na sebe přijímají odpovědnost za určitý počet dětí v rodině, za krytí jejich nákladů a péči o ně, často na úkor úrovně své vlastní spotřeby. Podobný závazek by měla přijmout také společnost a finančně přispívat na děti stejnou částkou bez ohledu na to zda jde o děti z chudých rodin či ne. A tímto způsobem kompenzovat náklady rodičů. Pokud sociální politika není stálá a stát mění její pravidla, jako je výše příspěvků na děti nebo jejich odlišná výše pro děti různých pořadí, může nastat situace, že rodiče z důvodu nejistoty nebudou chtít další dítě, protože nebudou a riskovat, že v průběhu jeho výchovy se přídatky přestanou vyplácet.

Za třetí rovinu populační politiky lze považovat problematiku sociologickou a psychologickou neboli společenské postavení a životní situaci rodičů. Když se partneři rozhodnout mít dítě přichází tak o značnou část svých osobních a životních šancí. Na určitou dobu rodiče se svými dětmi sdílí část svých příjmů a také času, který by mohli strávit osobním rozvojem a zájmy, cestováním nebo společenskými zájmy. Toto omezení je nejintenzivnější v době kdy jsou děti malé a v případě kdy je více sourozenců. Rodiče jsou tak oproti bezdětným párům v nevýhodě, zejména ženy, které narozením dítěte, přichází o značnou část volného času a životních možností.

Pronatalitní politika ve spojení účinků politiky rodinné, sociální i sociologicko-psychologické může působit zejména na ty, kteří chtějí mít více dětí, ale nemají k tomu vhodné podmínky. Komplexní pronatalitní politika by tedy měla přispívat ke zlepšování těchto podmínek. (Kučera, 2001)

1.4.2. Vytváření vhodných podmínek pro vznik rodiny

Kučera v roce 2001 uvádí, že mezi vhodné podmínky pro vznik a existenci mladých rodin patří zejména zajištění finančně dostupných bytů pro začátek manželství, než budou mít partneři dostatek financí pro pořízení vlastního bydlení. Tuto problematiku však neřeší sociální bydlení, ale zlepšení bytové politiky. Zejména města, kterým se podaří zajistit bytovou výstavbu a pracovní příležitosti, se stanou pro mladé rodiny atraktivními pro přistěhování. Tímto způsobem lze řešit úbytek obyvatel.

Jak bylo zmíněno v předchozím odstavci, také pracovní příležitosti pro mladé jsou důležitou podmínkou pro založení rodiny. Nezaměstnanost přináší sociální nejistotu, do které se většině partnerů nechce přivést dítě. Z toho důvodu je dobré předcházet nezaměstnanosti již vhodnou volbou vzdělání a kvalifikace.

Další podmínkou pro vznik a existenci mladých rodin jsou náklady rodin s dětmi na život. Stává se, že náklady na život někdy přesahují příjmové možnosti rodin. Mladí partneři bývají nepřipraveni na samostatný život a hospodaření s vlastními příjmy a to je odrazuje od založení rodiny. Řešit tuto podmínku není v silách státu a musí si ji partneři vyřešit sami.

Aby byl podpořen vznik mladých rodin, je vhodné upravit a stabilizovat celkovou koncepci výše přídatků na děti. Tyto přídatky by měly být chápány jako vrácení částí daně zaplacené spolu s nákupem zboží pro děti. S ohledem na věk dětí a jejich počet v rodině by měla být zohledněna výše příspěvku.

Další podmínkou je zajištění toho, aby se ženy po rodičovské dovolené mohli vrátit do zaměstnání. Ženy s malými dětmi představují značnou část nezaměstnaných osob. To si mladé ženy uvědomují již před plánovaným početím a může je to odrazovat. (Kučera, 2001)

1.4.3. Funkce a cíle populační politiky

Každá populační politika se provádí s určitým cílem. Pro naši zemi je relevantním cílem zachování únosné věkové struktury, hlavně o udržení přiměřeného poměru mezi počty dětí a osob v důchodovém věku. Z důvodu zajištění náhrady zemřelých osob v dostatečném rozsahu generacemi mladých. (Kučera, 2001)

Ve svém článku *Manifestní a latentní funkce Československé populační politiky* Ladislav Rabušič (1990) uvádí, že lidské jednání přináší ve svých výsledcích kromě důsledků chtěných také důsledky nezamýšlené, nechtěné. Ve funkcionalistické perspektivě byla tato skutečnost pojmenována jako funkce manifestní a latentní. Manifestní funkce představuje zjevné a vědomé funkce se zamýšlenými a předpokládanými následky. Naopak latentní funkce přináší skryté důsledky nehlášené nebo nezamýšlené. Manifestní funkcí československé populační politiky je zejména vytvářet co nejlepší podmínky pro mladé rodiny a rodiče malých dětí, další je funkce pronatalitní. Ta je ovšem pouze závěrem populační politiky, jádrem populační politiky je vytvářet rodinám, zejména mladým rodinám, takové podmínky, aby mohli dosáhnout požadovaného počtu dětí, bez toho aniž by se jejich životní podmínky zhoršily. Pronatalitní funkce je skrytě očekávaná a předpokládaná neboli latentně zamýšlená. Latentně nezamýšlenou funkcí je v případě československé populační politiky to, že je zaměřena na kvantitu a z toho důvodu přispívá ke zhoršování kvality. Kučera (1990) říká, že typicky je sociální politika zaměřena na kvantitu, protože kvalita je těžko měřitelná. Ale i kdyby se kvalita dala měřit, zřejmě by

nedocházelo k tomu, že by vyšší příspěvky na děti byly vypláceny dětem chytřejším, nadanějším, a tak podobně. Důležité je předcházet tomu, aby příspěvky byly zneužívány.

Různé sociální skupiny reagují na populační politiky různým způsobem. Příkladem může být, že na pronatalitní politiky nejméně reagují ženy s nejvyšším vzděláním a naopak nejvýrazněji reagují ženy s nejnižším vzděláním.

Jako negativní vliv populační politiky je také uváděna stimulace mladých lidí k brzkým sňatkům a zakládání rodin a to zejména prostřednictvím novomanželských půjček, spoření pro mladé, nenávratných půjček na stavbu domu, nebo mateřských a rodičovských příspěvků. Díky těmto nejčastěji finančním podporám, získávají mladí lidé dojem, že založení rodiny a její následné ekonomické zajištění je snadné. Kučera (1990) říká, že vhodnou cestou je omezení peněžní podpory například jistou formou finanční spoluúčasti, nebo podmínkou dosažení určité kvalifikace a praxe, případně dosažení minimální věkové hranice.

Rabušič (1990) dále uvádí, že československá populační politika a její snaha o motivaci mladých lidí k více porodům přispívá ke zhoršování životní prostředí z důvodu intenzivní zemědělské produkce, díky níž může být živeno více lidí. Jedním z možných řešení této situace je nižší počet obyvatel, v obecnější rovině je to problém populačního optima. Nicméně toto téma bylo v průběhu 90. let víceméně tabu. Na to reaguje Pavlík (1990) a říká, že nebylo prokázáno, zda československá pronatalitní politika přispívala ke kritickému zhoršení životního prostředí, neboť vztah mezi růstem počtu obyvatel a zhoršováním ekologické situace je velmi složitý. Milan Kučera (1990) říká, že základní koncepcí československé populační politiky je vytváření únosné věkové struktury, která přispívá k udržení čisté míry reprodukce na úrovni kolem hranice prosté reprodukce. A dále přidává poznámku, že je velice odvážné tvrdit, že v případě nižšího počtu osob by bylo životní prostředí méně zatíženo. Určitě by tomu bylo tak v případě nulového osídlení, ale pokud jde o omezení počtu obyvatel, pravděpodobně bude mít stejný případně ještě lepší vliv omezení výroby, spotřeby a celkové zlepšení proekologického chování.

Problém populačního optima byl na našem území zmiňován již v 70. letech, populační politika by měla dosahovat optimálního poměru mezi populačním vývojem a na druhé straně ekonomickým vývojem, stavem životního prostředí a dalšími faktory seberealizace

obyvatel. Dle Rabušiče (1990) není třeba se bát pomalého poklesu počtu obyvatel. Ve vyspělých zemích s komplexní sociální modernizací je patrný proces individualizace jedinců, osobní svobody a nezávislosti, tím pádem modernizace přináší rozpad tradiční rodiny a má depopulační charakter. S tímto názorem nesouhlasí Milan Kučera (1990), který říká, že pomalého poklesu počtu obyvatel je třeba se bát a bojí se ho také jiné evropské země, které se mu snaží zabránit, protože nechtějí, aby v populaci byla převaha lidí ve vyšším věku.

Pavlík (1990) reaguje na článek Ladislava Rabušiče otázkou, zda má vůbec smysl, aby existovala populační politika. Odpověď na tuto otázku je kladná a to zejména z důvodu, že právě částečná kompenzace nákladů spojených s výchovou dětí, umožňuje párům svobodně rozhodovat o počtu dětí, které budou mít. Dále také uvádí, že se většina autorů o růstu populace vyjadřuje jako o pozitivním jevu a naopak o poklesu počtu obyvatel říká, že jde o negativní jev, bez toho aniž by uvedli kritéria, ze kterých vychází, což Pavlík považuje za chybu a dává za pravdu Rabušičovi.

O tom, zda je populační politika potřebná, polemizuje také Vladimír Srb (1992). Nejčastěji uváděnými důvody, proč je populační politika potřebná, jako je zachování proporcí základních věkových kategorií obyvatelstva a možnost rodin ke svobodnému rozhodnutí, kolik dětí budou mít, skutečně relevantní? Srb říká, že o existenci populační politiky nepochybuje, avšak je jasné, že populační politika bude muset zvýšit zájem o kvalitativní aspekty populačního vývoje. To je ovšem problém, podle čeho má být posuzována kvalita populace, jak uvádí Kučera (1990). Milan Aleš (1992) diskuzi o kvalitě populace považuje za zbytečnou a to zejména z důvodu, že nejsme schopni určit jaká populace je jak kvalitní, která je kvalitnější, např. v Československu, česká nebo slovenská.

V roce 1999 uskutečnila Organizace spojených národů pravidelné šetření zaměřené na populační politiku. Svou úroveň prosté reprodukce hodnotilo jako příliš nízkou 28 zemí, mezi něž patřila i Česká republika. Existuje široká škála přístupů k podpoře růstu míry plodnosti na „rozumnou úroveň“, která je v průměru 1,7-1,9 dítěte na jednu ženu.

Je však nutné podotknout, že nízká plodnost se vyskytuje v zemích s odlišnými institucionálními strukturami a proto populační politika musí vycházet z těchto struktur. McDonald (2004) udává příklad na Spojených státech a Švédsku. V USA je faktorem vyšší

míry plodnost fakt, že o děti pečují špatně placení nepřihlášení imigranti, ale nelze takovouto politiku implementovat ve Švédsku, kde je dlouhodobá kvalitní péče o dítě institucionálně zakotvena a státem dotována. Z toho plyne, že nemůže existovat jeden správný postup pro všechny země, které se potýkají s nízkou mírou plodnosti, ale že každá země musí hledat svůj vlastní institucionálně vhodný přístup. Pro formulaci politiky na podporu plodnosti, neboli nalezení správného přístupu, zefektivní nejprve stanovení teorie, proč plodnost v konkrétní zemi klesla. Stanovení cíle politiky, kam daná země směřuje a čeho by chtěla dosáhnout, by mělo předcházet samotné volbě přístupu populační politiky. Často se demografická udržitelnost, neboli minimálně nulový růst populace, stává konečným cílem pro všechny země. (McDonald, 2004)

Demografická udržitelnost nastává, pokud se plodnost zvýší zpět na hranici prosté reprodukce a na této úrovni již zůstane. Pokud plodnost zůstává pod hranicí prosté reprodukce, nelze demografickou udržitelnosti zajistit jinak než migračním přírůstkem. Pokud je plodnost pod úrovní prosté reprodukce, konstantní počet imigrantů s konstantní věkovou strukturou vede ke stabilní a neměnné populaci.

Pokud země chtějí zvýšit úroveň plodnosti či zastavit její pokles, je důležité, aby plně pochopily příčiny jejího poklesu. McDonald (2004) popisuje čtyři teoretická hlediska nízké plodnosti, která by neměla být prezentována oddělena, protože se částečně překrývají. Jedná se o teorii racionální volby, teorie averze vůči riziku, teorie postmaterialistických hodnot a teorie rovnosti pohlaví.

Teorie racionální volby říká, že pokud se lidé rozhodnout mít první či další dítě, přínosy z dítěte převyšují náklady na něj vynaložené. Přínos se nedá vyjádřit v penězích, ale lidé mají obvykle nějakou představu, jaký přínos jim dítě přinese. Každý má tuto představu jinou a může se stát, že s rostoucími náklady na péči o dítě, praktické hledisko převáží nad touhou po dítěti a lidé již další dítě nemají. Velikost přínosu se liší u dětí různých pořadí. Přínos prvního dítěte je pro partnery velký, protože zakládají rodinu, naplňují očekávání, dávají lásku a radost do svého potomka. Rozhodnutí mít další dítě může být spojeno s tím, aby první dítě mělo sourozence nebo touha po dítěti opačného pohlaví. Páry, které se rozhodují mít čtvrté a další dítě mají třeba jen rádi děti. Teorie racionální volby tedy

znamená, že pokud chceme zvýšit pozitivní vliv rozhodování o počtu dětí, je třeba pokusit se zvýšit práh psychologického přínosu nebo snížit ekonomické náklady na děti.

Teorie averze vůči riziku doplňuje teorii racionální volby a říká, že všechny náklady i přínosy přijdou teprve v budoucnu a proto se může stát, že se v jejich odhadu mýlíme. Potenciální rodiče nevědí, jestli v budoucnu nepřijdou o práci, případně se nebudou muset přestěhovat. Proto teorie averze vůči riziku znamená, že je potřeba investovat do snížení rizika spojeného s ekonomickou aktivitou, podporou vzdělávání, tvorbou úspor případně pozitivním vztahem k zaměstnání. A pokud možnost snížit faktory nejistoty v rodičovství, jako je určitý čas nízký příjem, nejistý návrat do práce, vyšší výdaje na spotřebu nebo ekonomická odpovědnost za nezaopatřené děti. Problém však je, že averze vůči riziku se nedá snadno ovlivnit politickými iniciativami.

Teorie postmaterialistických hodnot bývá spojováno s druhým demografickým přechodem a říká, že ke změnám demografického a sociálního chování dochází díky nárůstu individualizace, uspokojování potřeb seberealizace, uvolnění se z tradičních vazeb autorit. Ženy s vyšším vzděláním, méně nábožensky založené vykazují nižší míru plodnosti, proto teorie, že postmaterialistické hodnoty mají vliv na nízkou plodnost, není pravdivá.

O teorii rovnosti pohlaví McDonald (2004) říká, že plodnost klesá z vysoké úrovně na nižší spolu s posunem od nízké úrovně rovnosti mezi pohlavími k vysoké úrovni. To je spojeno zejména s tím, že ženy svobodně rozhodují o počtu dětí. Nižší plodnost žen pak přináší vyšší rovnost mezi pohlavími zejména v institucích zaměřených na jednotlivce, jako je vzdělání a zaměstnání. Ve vyspělých zemích s velmi nízkou mírou plodnosti se dá vysvětlit rozdílnost ve vnímání rovnosti pohlaví. Čím je společnost tradičnější v oblasti systému rodiny, tím větší je rozdílnost mezi sociálními institucemi a tím nižší je plodnost. Proto lze v zemích s tradičním systémem rodiny s dominantní rolí muže, sledovat nejnižší míru plodnosti mezi vyspělými zeměmi.

1.5. Současný stav poznání

V současné době je tématu snižování míry plodnosti, plánování a odkladu narození dětí věnováno dost prostoru mezi odbornou veřejností. Šťastná, Slabá a Kocurová (2017)

uvádějí, že odklad mateřství do vyššího věku se v České republice masivně projevuje posledních 20 let. Odklad narození dětí nejintenzivněji zasáhl ženy narozené v 70. letech. Většina těchto žen realizovala narození prvního dítěte v pozdějším věku, kdy tento odklad může být způsoben expanzí terciárního vzdělání zejména po roce 1990. Dalšími důvody proč ženy odkládají mateřství do vyššího věku je nejčastěji absence vhodného životního partnera a zdravotní komplikace, její, jejího partnera nebo problémy s otěhotněním. Mladší věkové kategorie bezdětných žen nejčastěji jako překážku k mateřství uvádí nedostatečné materiální zajištění, nedokončené studium či budování pracovní pozice.

Mezi pozitivní důsledky odkládání mateřství může být zařazeno zejména lepší fungování rodiny, její vyšší stabilita a vyšší ekonomická stabilita rodičů. Naopak negativním důsledkem, který si páry odkládající početí často neuvědomují, je zhoršující se zdravotní stav žen pro otěhotnění, snižující se neplodnost mužů v závislosti na rostoucím věku, vyšší mrtvorozenost, předčasný porod nebo horší průběh těhotenství a porodu. Z těchto důvodů je nutné zvyšovat povědomí veřejnosti o možnosti, že se nikdy nestanou rodiči, pokud budou odkládat početí do vyššího věku. (Šťastná, Slabá, Kocurová, 2017)

Současný stav poznání v oblasti populační politiky zmiňuje Fiala (2014) v rozhovoru vedeném Evou Kačerovou (2014), *Propopulační politika by měla být načasovaná*, kde říká, že populační politika by optimálně měla vést k tomu, aby roční počty narozených byly poměrně stabilní nebo vzhledem k růstu střední délky života a imigraci spíše mírně klesající. Úhrnná plodnost je v současnosti pod úrovní prosté reprodukce a počet žen v plodivém věku bude v nejbližších letech klesat. Z toho důvodu Fiala doporučuje zohlednit počet vychovaných dětí v důchodovém systému, případně zavedení vyšších daňových slev. (Kačerová, 2014)

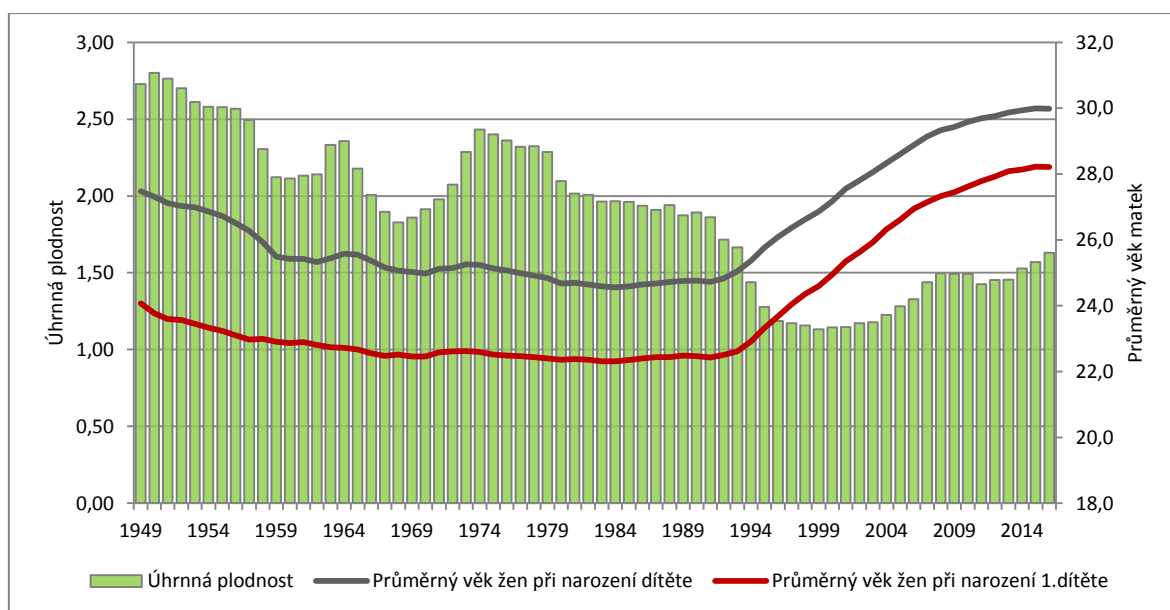
2. Analýza porodnosti a plodnosti v průběhu 90. let

V návaznosti na úvodní kapitolu obsahuje druhá praktická část analýzu porodnosti a plodnosti, která doplňuje teoretický úvod o grafickou analýzu. Vývoj ukazatelů spojených s porodností a plodností nastiňuje situaci před začátkem 90. let a sílu změn, které přišly po něm. Časové osy grafů jsou pro větší přehlednost zvoleny širší než jen pro sledovaná devadesátá léta.

2.1. Trendy ve vývoji porodnosti a plodnosti

O plodnosti je všeobecně známo, že během 90. let minulého století klesala a tento pokles byl velmi výrazný. Souvislost velice nízké úhrnné plodnosti a zvyšujícím se průměrným věkem matek je patrná od počátku 90. let. Úhrnná plodnost jako syntetický ukazatel, který není závislý na věkové struktuře populace, představuje průměrný počet dětí, které by se narodily jedné ženě za předpokladu dané neměnné plodnosti a nulové úmrtnosti do 50 let. Jedná se o ukazatel momentální plodnosti, který neříká nic o tom, kolik dětí se v průměru narodí jedné ženě ze současné populace.

Graf 1: Úhrnná plodnost a průměrný věk matek v letech 1949-2016

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

Patrnou souvislost rostoucího věku matek s poklesem úhrnné plodnosti lze pozorovat na grafu 1 od počátku 90. let 20. století, konkrétněji zhruba od roku 1991, kdy hodnota průměrného věku ženy při narození dítěte je 24,7 let, o rok později již tento údaj nabývá hodnoty 24,8, následující rok dosahuje již průměrný věk matek 25 let. Podobné je to i u průměrného věku žen při narození prvního dítěte, který v roce 1991 nabývá hodnoty 22,4 let a vzroste na hodnotu 22,6 let. Úhrnná plodnost ještě v roce 1980 byla 2,1 dítěte na ženu, neboli dosahovala hodnoty prosté reprodukce populace, ale pak po celé období až do roku 1999, kdy nabývala hodnoty 1,13, klesala. Velice prudký pokles je patrný mezi roky 1993 a 1994, kdy tato hodnota poklesla z 1,67 na 1,44 dítěte na ženu.

Na konci devadesátých let průměrný věk matek vzrostl na hodnotu 26,9 let a 24,6 let při narození prvního dítěte. Hranice průměrného věku 30 let u žen při porodu byla dosažena v roce 2015 a stejné hodnoty bylo dosaženo i rok následující.

Až od roku 2000 lze spatřit opětovný nárůst úhrnné plodnosti, který může být způsoben tím, že ženy, které odložily těhotenství do pozdějšího věku, právě začaly realizovat mateřství, případně se dostaly do plodivého věku ženy narozené v sedmdesátých letech⁷.

Celé sledované období se rozdíl mezi průměrným věkem matek a průměrným věkem matek při prvním porodu pohybuje zhruba okolo 2,2 – 2,5 let, ale s postupujícími roky, kdy ženy odkládají porod prvního dítěte do stále vyššího věku, se tento interval stále zkracuje, v roce 2004 až na hodnotu 2,0. V současné době⁸ je tento interval 1,8 let.

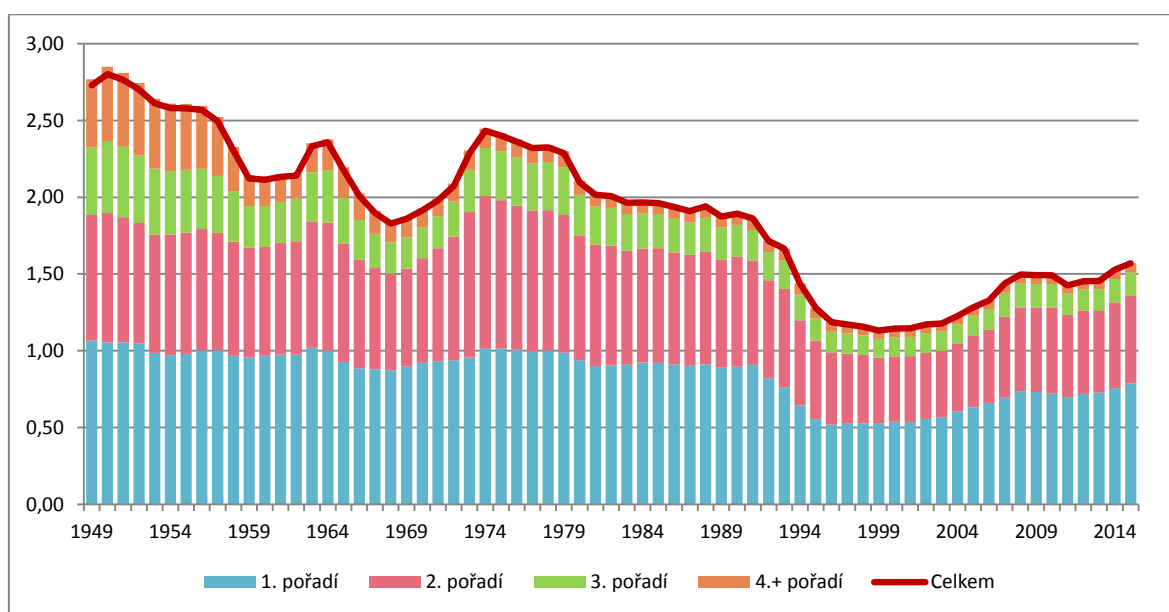
Na grafu 2 je znázorněna úhrnná plodnost podle pořadí. Úhrnná plodnost prvního pořadí v roce 1991 nabývala hodnoty 0,91, o dva roky později v roce 1993 již tato hodnota poklesla na 0,76 dítěte na ženu. Podobné, ale ne tak prudké, je to s úhrnnou plodností druhého pořadí, na počátku devadesátých let. V roce 1991 byla její hodnota rovna 0,68 a v roce 1993 tato hodnota poklesla na 0,64 dítěte na ženu. U ostatních pořadí, třetího a vyššího, je pokles úhrnné plodnosti velmi malý, u čtvrtého a vyššího pořadí je pokles téměř neznamenný.

⁷ 70. léta – silné populační ročníky přivádí na svět své děti a zároveň jsou podporovány propopulačními opatřeními

⁸ Výrazem „V současné době“ má autorka namysli rok 2017

S poklesem úhrnné plodnosti na počátku 90. let dochází k poklesu zejména úhrnné plodnosti prvního pořadí a právě z důvodu odkládání mateřství do vyššího věku. Ženy, které již nějaké děti mají, nejsou trendem poklesu plodnosti tolik ovlivněny. Zřejmě také z důvodu, že již není možné, aby začaly znovu studovat, cestovat, případně jinak využívat nových příležitostí, které nabízel nový politický režim.

Graf 2: Úhrnná plodnost podle pořadí v letech 1949-2015

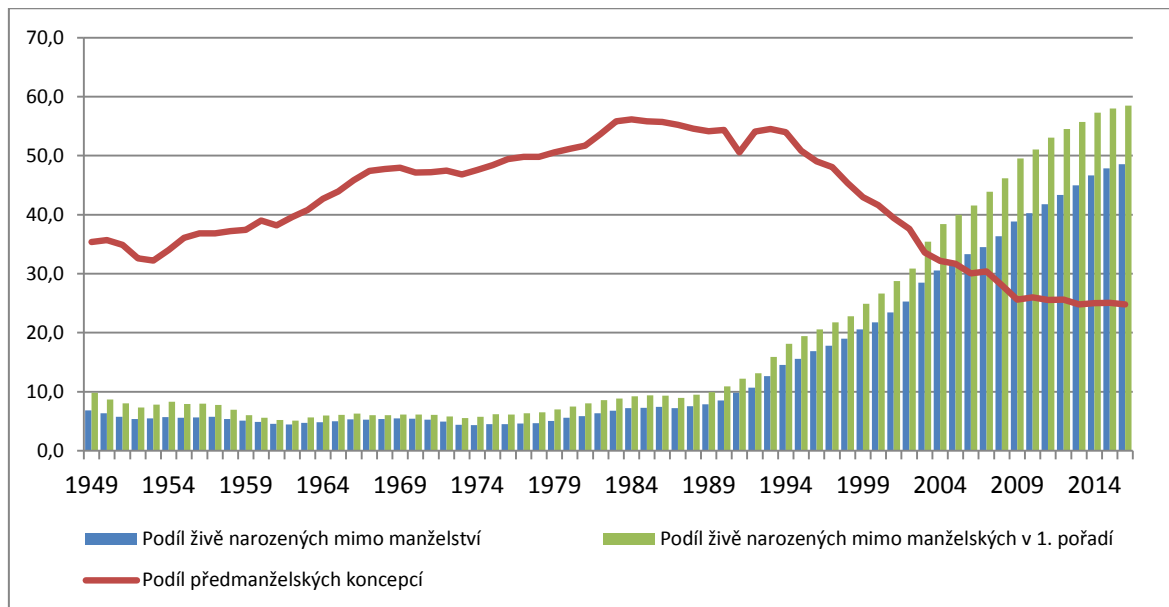
Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

2.1.1. Mimomanželská plodnost

Se změnou politického režimu zejména mladí lidé objevující nové životní příležitosti nemají najednou potřebu se hned po dosažení plnoletosti, případně brzy po ní, vrhat do sňatků. Zřejmě je to způsobeno tím, že nyní mohou svoji dospělost prokázat i jinými způsoby, například úspěšným ukončením studia, případně osamostatněním se, nastěhováním se do vlastního, nejčastěji pronajatého bytu. Mnoho studentů, ale i těch, kteří na vysokou školu jít nechtějí, odjíždí do zahraničí za prací, případně zlepšit své jazykové dovednosti. Všechny tyto nové možnosti prokázání dospělosti najednou nenutí mladé lidi,

aby se hned vdávali/ženili, když si najdou partnera. Dochází k odkládání vstupu do manželství a to i v případě, že již partneři čekají dítě, případně už nějaké mají.

Graf 3: Podíl živě narozených mimo manželství a podíl předmanželských koncepcí v letech 1949-2016

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

Na grafu 3 je zachycen rapidní nárůst podílu živě narozených dětí mimo manželství. Zhruba do roku 1990 je tento podíl téměř neměnný a pohybuje se okolo 5,0 – 7,0%. V roce 1991 již ale nabývá hodnoty 9,8% a tento podíl stále prudce roste až do současnosti⁹, kdy podíl živě narozených mimo manželství dosahuje téměř 50% všech živě narozených.

Podobné je to i u živě narozených mimo manželství v 1. pořadí, ale dá se předpokládat, že tento podíl bude ještě o něco vyšší než podíl živě narozených mimo manželství všech pořadí.¹⁰ Děti prvního pořadí narozené mimo manželství jsou oproti všem živě narozených zastoupeny 10,9% v roce 1990. Rychlý nárůst způsobuje, že na konci devadesátých let je

⁹ Současností má autorka namysli rok 2017

¹⁰ Je větší pravděpodobnost, že partneři vstoupí do manželství, když už nějaké dítě mají a proto podíl živě narozených mimo manželství druhého a vyššího pořadí musí být zákonitě nižší než u podílu živě narozených mimo manželství prvního pořadí.

již tento podíl 24,9%. Na konci sledovaného období, v roce 2016, již dosahuje hodnoty 58,5% dětí prvního pořadí narozených mimo manželství. Rozdíl mezi podílem všech narozených mimo manželství a narozených v prvním pořadí se od roku 2000 stále zvyšuje, neboli téměř 60% partnerů přivede na svět své první dítě, aniž by byli oddáni.

Podíl předmanželských koncepcí¹¹ ve sledovaném období zhruba do roku 1984 vykazoval rostoucí trend, kdy v roce 1949 byl tento podíl 35,4 % a vzrostl až na 56,1%. Od té doby opět podíl předmanželských koncepcí začal klesat a je tomu tak stále. Během devadesátých let se tento podíl snížil z 54,4% v roce 1990 na 43,0% v roce 1999.

Tato čísla nám říkají, že počet dětí počatých ještě před svatbou po druhé světové válce začal růst, to může být způsobeno dřívějším zahajováním sexuálního života partnerů a zároveň málo spolehlivou, případně žádnou antikoncepční metodou. Po roce 1984 tento trend zaznamenal klesající charakter, což může být vysvětleno jako zlepšení kvality a spolehlivosti antikoncepce, ale také změny chování nesezdaných párů, pro které otěhotnění partnerky již nebyl důvod k brzkému sňatku. To je samozřejmě podpořeno také společenskou tolerancí, která je od devadesátých let benevolentnější k mimomanželské plodnosti.

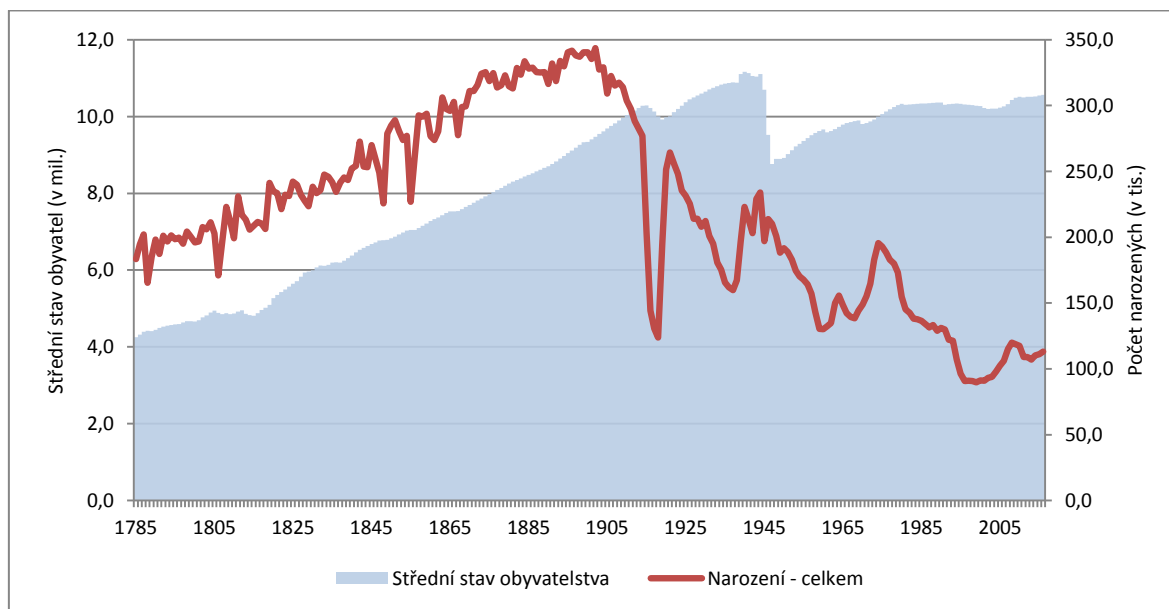
2.1.2. Porodnost

Porodnost téměř v celém průběhu devadesátých let zaznamenávala klesající charakter. Při zobrazení počtu narozených dětí a středního stavu obyvatel od konce 18. století na grafu 4, lze sledovat, že až do konce 19. století je patrný rostoucí počet obyvatel a současně roste i počet narozených dětí, bez výraznějších odchylek. V roce 1900 se narodilo více než 340 tisíc dětí a od tohoto roku nastává pokles a výrazná rozkolísanost počtu narozených až do konce sledovaného období. Z grafu 5 lze sledovat, že v roce 1914 byl počet narozených dětí ještě vysoký a to 277 tisíc dětí. Od tohoto roku z důvodu první světové války dochází k velmi prudkému poklesu počtu narozených dětí až na hodnotu necelých 124 tisíc narozených dětí v roce 1918. Po skončení druhé světové války se obnovuje tento počet

¹¹ Předmanželská koncepce představuje podíl dětí narozených v 1. pořadí do 8 měsíců po sňatku z celkového počtu narozených v 1. pořadí v nynějším manželství.

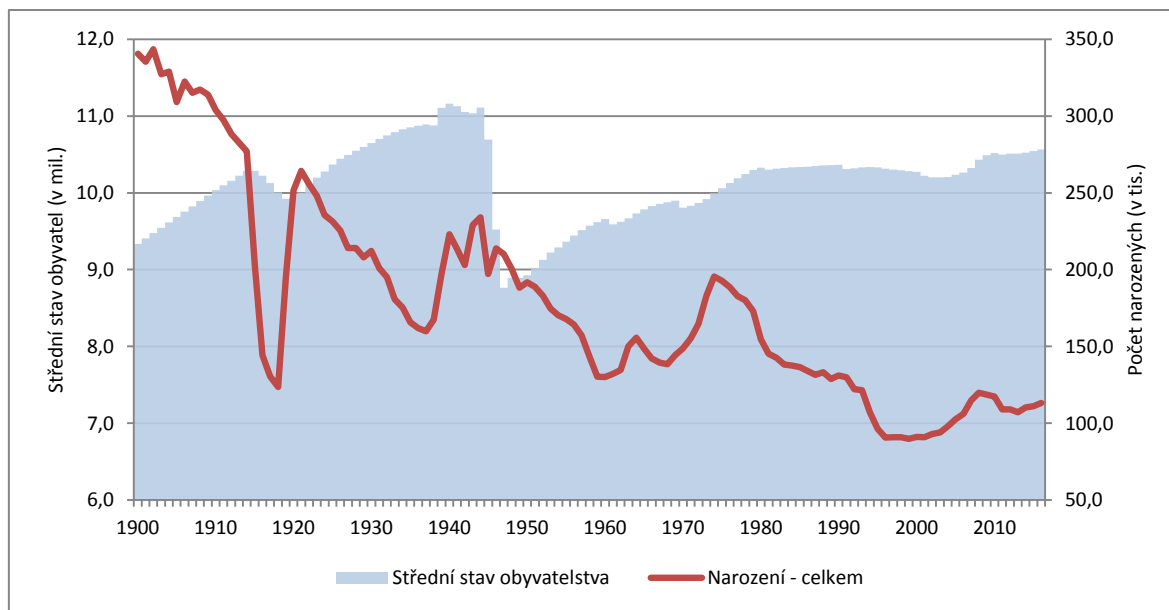
narozených ještě prudčeji, než v roce 1914 klesal. A během tří let počet vzrostl na více než 264 tisíc narozených dětí.

Graf 4: Střední stav obyvatelstva a počet narozených v letech 1785-2016

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

Graf 5: Střední stav obyvatelstva a počet narozených v letech 1900-2016

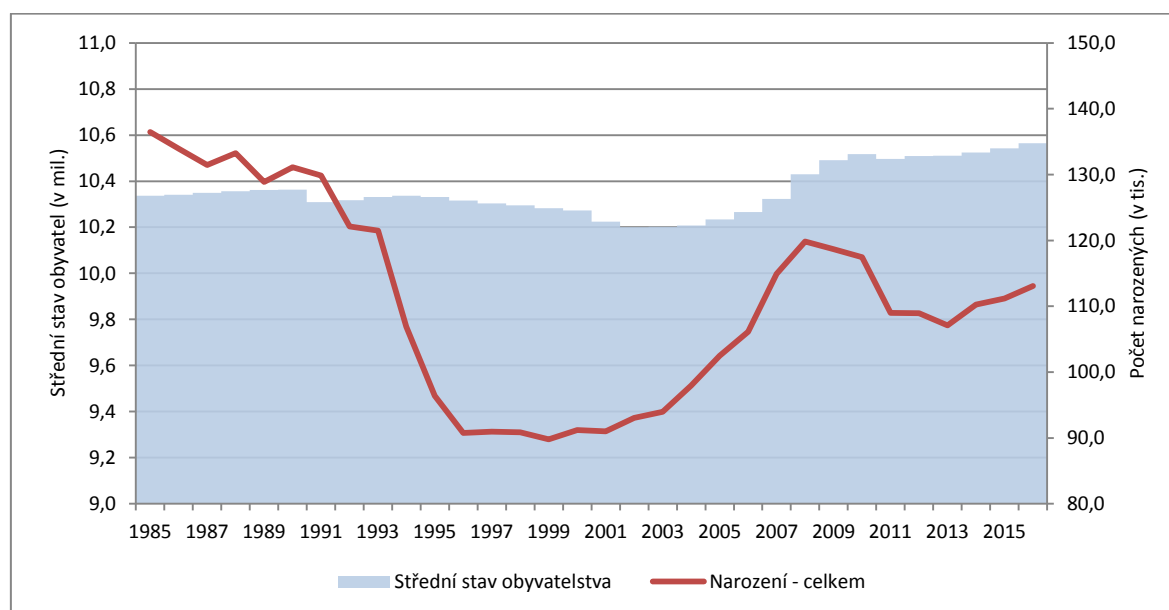

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

Mezi světovými válkami zaznamenal počet narozených dětí téměř konstantní pokles, jak je patrné z grafu 5. Pokles trval až do roku 1937, kdy se narodilo téměř 160 tisíc dětí. V dalších letech následuje opět nárůst počtu narozených dětí a během druhé světové války paradoxně dochází k růstu počtu obyvatel oproti situaci v Evropě, kde většina národů umírá na frontách. Naposledy v roce 1948 se na území České republiky narodilo více než 200 tisíc dětí.

Po skončení druhé světové války se situace zhoršila a až do počátku 60 let počet narozených každý rok klesal. Teprve až když silné ročníky dětí narozené během druhé světové války začaly dospívat a přivádět na svět své děti, počet narozených dětí opět začíná růst. Podporou této plodnosti byla i propopulační opatření uskutečňovaná v průběhu 60. a 70. let.

Graf 6: Střední stav obyvatelstva a počet živě narozených v letech 1985-2016

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

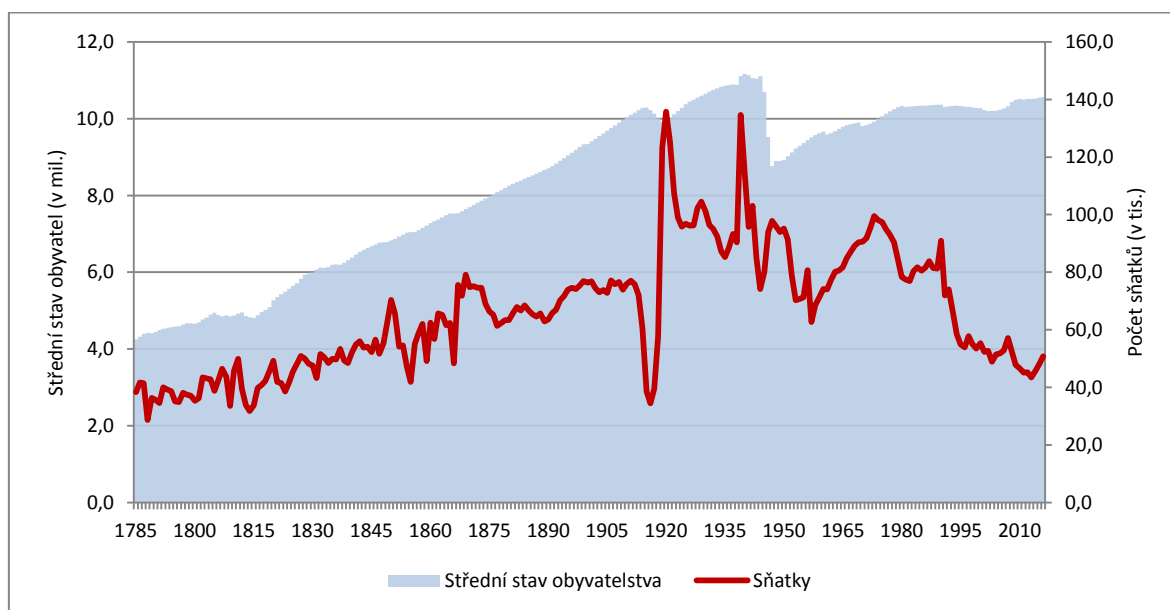
Další výrazný pokles porodnosti nastává až na počátku 90. let, viz graf 6. V roce 1990 se narodilo 131 tisíc dětí a v následujících letech docházelo k dalšímu snižování tohoto počtu. Dramaticky poklesl počet narozených mezi lety 1993-1996 a to o více než 30 tisíc dětí.

Tento pokles ještě nějakou dobu pokračoval, až v roce 1999 počet narozených klesl na historické minimum – 89 471 živě narozených dětí. Pokles narozených pod hodnotu 90 tisíc se již neopakoval a naopak následoval mírný růst. Po deseti letech, v roce 2005, počet narozených dětí opět překročil hranici 100 tisíc dětí, pod kterou do současné doby nepoklesl. V roce 2008 přišlo na svět téměř 120 tisíc dětí, tento nárůst plodnosti byl způsoben zahájením plodivého života žen ze silných ročníků dětí, které se narodily během sedmdesátých let. Až do roku 2013 následuje pokles počtu narozených na hodnotu 107 tisíc dětí, tento pokles však netrvá dlouho a během posledních čtyř let je patrný opět rostoucí trend v počtu narozených dětí.

2.1.3. Změny demografického chování pod vlivem kulturních změn

Současně se změnou demografického chování v průběhu 90. let 20. století nabývá na síle neochota vstupovat do manželství. Jak již bylo zmíněno, zejména mladí lidé, jejichž možnosti volby životní dráhy jsou nyní tak široké, se do sňatku příliš nehrnou. Preferují dokončení vzdělání, získávání praxe, ale také hledání životního partnera.

Graf 7: Střední stav obyvatelstva a počet sňatků v letech 1785-2016

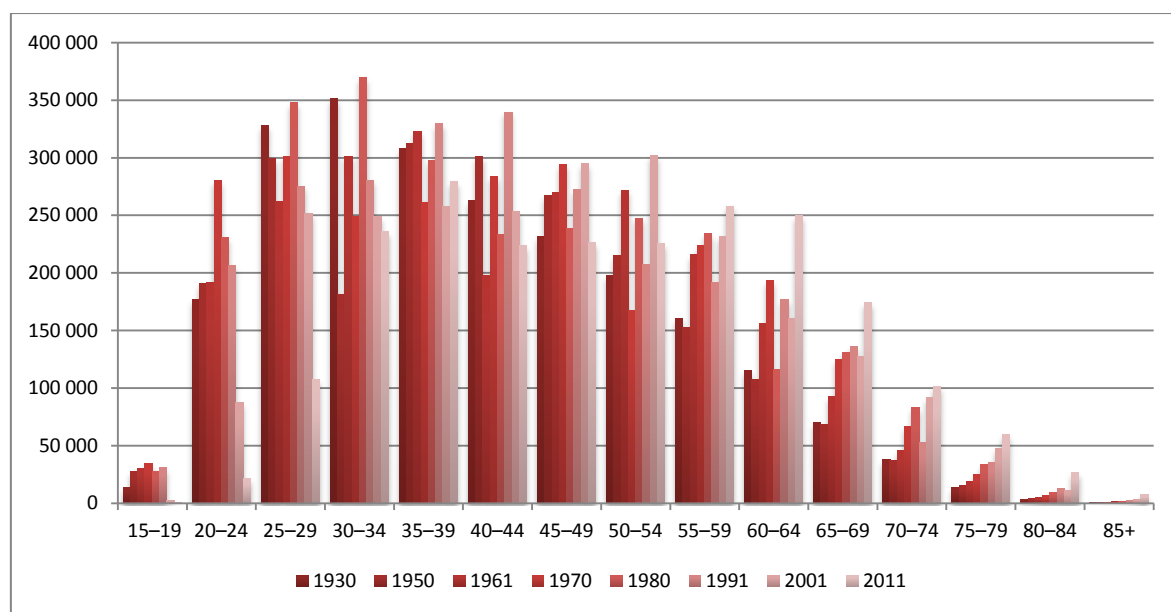

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

Graf 7 představuje počet sňatků a střední stav obyvatelstva od konce 18. století. V té době bylo běžné, že téměř všichni vstupovali do manželství a společnost odsuzovala ženy, které porodily dítě, aniž by byly vdané. Z grafu je zřejmé, že během 19. století rostl počet obyvatel a současně se zvyšoval i počet sňatků. Pokud nebudou brány v úvahu prudké nárůsty a poklesy počtu sňatků je tento trend rostoucí, ale je patrné, že počet obyvatel roste rychleji než počet oddání. V první polovině 20. století dochází k prudkým nárůstům a poklesům z důvodu první a druhé světové války. Nejvyšší nárůst je zřejmý mezi roky 1915 – 1920, kdy se počet sňatků prudce zvýšil.

Jak se změnila touha žen po manželství během jejich dospívání a krátce po něm lze vidět na grafu 8, zejména u druhé věkové skupiny žen mezi 20 – 24 lety. Při sčítání v roce 1930 bylo ve skupině žen ve věku 20 – 24 let téměř 180 tisíc vdaných žen, tento počet výrazně vzrostl a v roce 1970 již bylo těchto žen o 100 tisíc více. Od tohoto sčítání už počet vdaných žen ve druhé sledované skupině pouze klesal a při sčítání konaném v roce 2011 bylo mezi těmito ženami pouze 21 tisíc vdaných.

Graf 8: Vdané ženy podle pětiletých věkových skupin podle výsledků sčítání lidu v letech 1930-2011

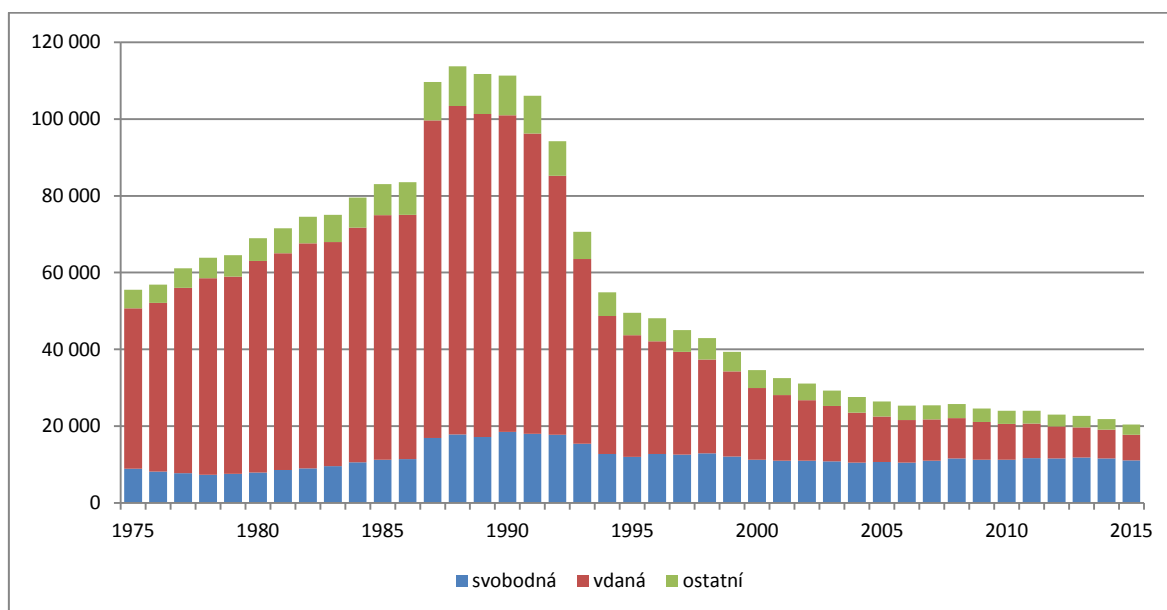

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

I přestože nejsou tyto hodnoty očištěné o vliv věkové struktury lze na nich spatřit velký pokles počtu vdaných žen ve druhé věkové skupině žen mezi 20 - 24 lety. Co se týče první věkové skupiny žen od 15 let, zde je pokles absolutně téměř o 30 tisíc sňatků mezi lety 1991 a 2011. V současné době, až na výjimky, nevstupují mladé ženy do manželství dříve než po dokončení středoškolského vzdělání. Tyto první dvě skupiny žen nejvýrazněji reflektují odkládání sňatků do vyššího věku. Ve skupinách žen od věku 55 let je nejvyšší počet vdaných žen zjištěn z nejnovějšího sčítání z roku 2011, to může být způsobeno zejména prodlužující se střední délkou života obyvatel a tudíž i vdaných žen, které se dožívají stále vyššího věku oproti předchozím generacím např. z roku 1930.

Souvislost se změnou demografického chování na počátku 90. let má i pokles počtu umělých přerušení těhotenství. Spolu s příchodem tržního hospodářství se i do České republiky začaly dostávat nové formy antikoncepce, zejména kvalitní hormonální antikoncepce, ale také bariérová antikoncepce, jako je prezervativ či pesar, až po další metody zabránění početí pomocí nitroděložního tělíska případně spermicidních gelů. Nelze tvrdit, že tyto metody tady před rokem 1989 nebyly používány, ale příchod nových výrobců a výrobků jistě přispěl k rozšíření těchto forem zabránění otěhotnění.

Graf 9: Umělá přerušení těhotenství podle rodinného stavu v letech 1975-2015

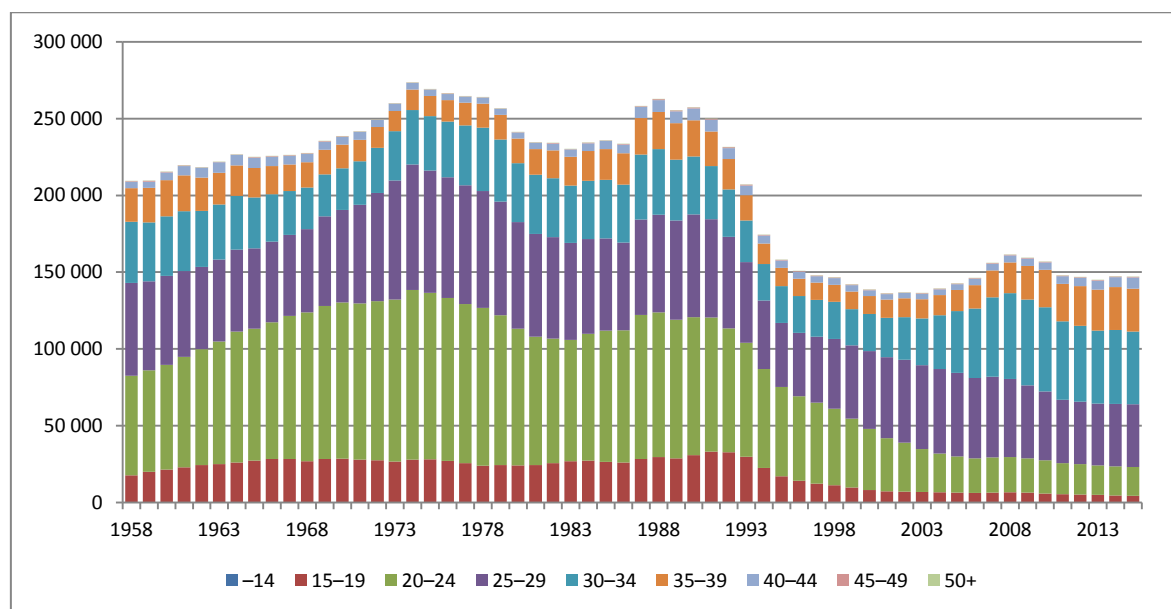
Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

Zejména mezi lety 1987 až 1991 byl počet uskutečněných interrupcí na našem území vysoký, jednalo se zhruba o 110 tisíc umělých přerušení těhotenství každý rok. Z grafu 9 je patrný největší podíl potratů u vdанých žen. V roce 1988 bylo provedeno historicky největší množství potratů – 113 730, z toho bylo více než 75% vdанým ženám a 15,7% ženám svobodným. Tak vysoký podíl interrupcí u vdанých žen lze chápat tak, že prostřednictvím potratů manželé optimalizovali počet dětí v rodině.

V roce 1994 podstoupily ženy potrat v téměř 55 tisících případech, z toho 36 tisíc potratů bylo provedeno vdанým ženám. Největší pokles proběhl mezi vdанými ženami. Počet přerušovaných těhotenství u svobodných žen se během celého sledovaného období téměř nezměnil, vždy se pohyboval okolo 11 tisíc ročně, výjimkou byl konec 80. a začátek 90. let, kdy se tento počet pohyboval až na hodnotě 18. tisíc.

V roce 2015 bylo provedeno téměř 20,5 tisíc interrupcí a předpokládá se, že tento počet bude stále klesat, zejména díky kvalitní a dostupné antikoncepci, ale také díky morálnímu hledisku¹².

Graf 10: Ukončená těhotenství podle věku ženy v letech 1958-2015

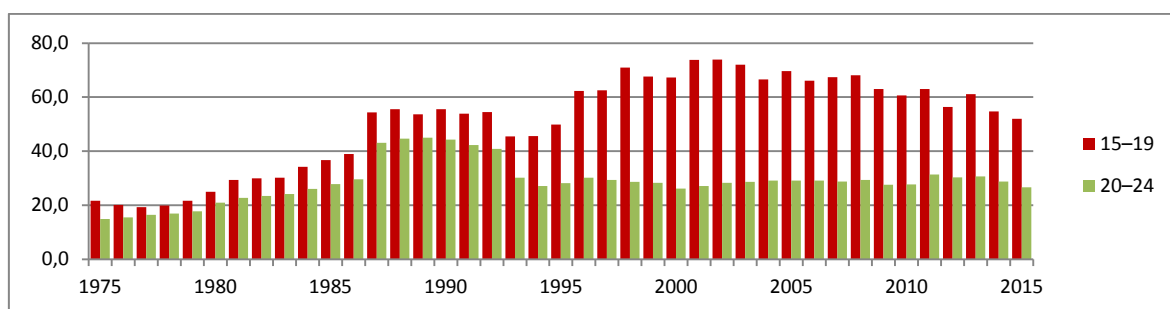

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

¹² Skupiny osob a organizace stojící proti potratům se snaží přesvědčit ženy, aby se zamyslely nad tím, než podstoupí interrupci. A přirovnávají potrat k vraždě nenarozené ho dítěte.

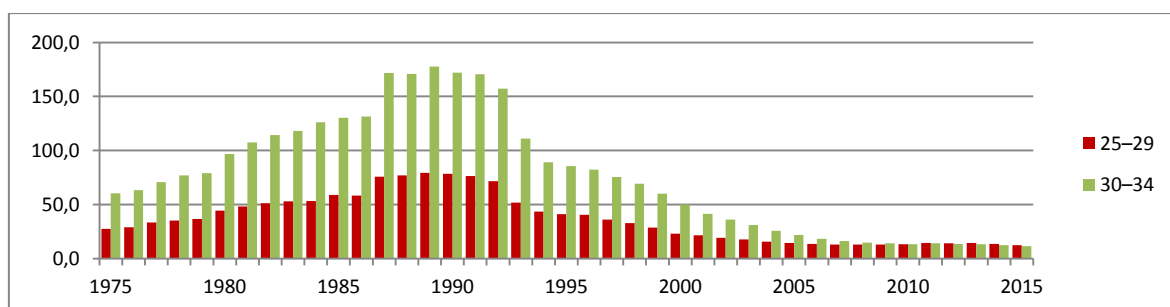
Ukončená těhotenství zobrazená v grafu 10 jsou těhotenství ukončená porodem nebo potratem. Zde je jako v případě předchozích grafů patrný pokles ukončených těhotenství na počátku 90. let 20. století.

Graf 11: Interrupce na 100 narozených podle věku ženy 15–24 let v letech 1975–2015

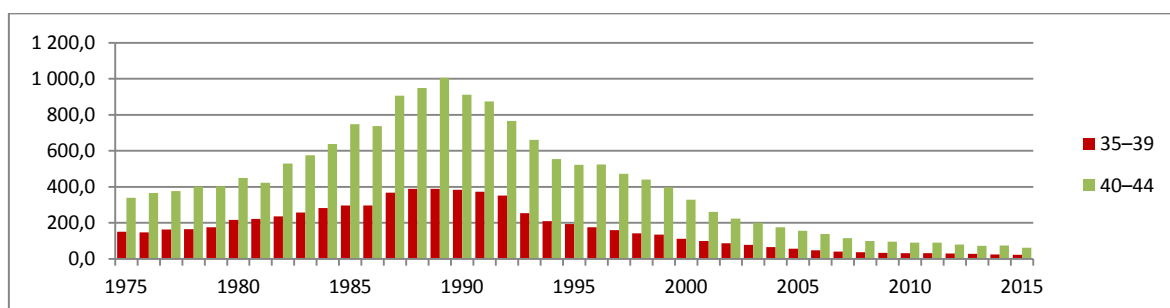
Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

Graf 12: Interrupce na 100 narozených podle věku ženy 25–34 let v letech 1975–2015

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

Graf 13: Interrupce na 100 narozených podle věku ženy 35–44 let v letech 1975–2015

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

Série tří grafů 11–13 výše zobrazuje umělá přerušení těhotenství na 100 narozených dětí podle věku žen v pětiletých věkových skupinách od roku 1975 do roku 2015. Pro názornost byly grafy konstruovány pouze se dvěma věkovými skupinami. První graf představuje interrupce žen ve věku 15–24 let. Na počátku sledovaného období se počet uměle přerušovaných těhotenství pohyboval okolo 15–20 na 100 narozených dětí v obou věkových skupinách 15–19 i 20–24 let. V průběhu 80. let se tento počet začal zvyšovat, ale výraznější nárůst je patrný až v roce 1986, kdy se v obou věkových skupinách počet potratů zvýšil v průměru o 14 na 100 narozených dětí. Do roku 1992 se tento počet výrazněji neměnil, ale v roce 1993 nastal pokles a až do konce sledovaného období se tento počet interrupcí na 100 narozených ve věkové skupině 20–24 let výrazněji nezměnil, pohyboval se okolo 30. V mladší věkové skupině je však patrný nárůst počtu interrupcí, na přelomu století se tento počet pohyboval až na 70 potratů na 100 narozených dětí. Následuje mírný pokles a v roce 2015 se u mladých žen pohybuje počet potratů na 100 narozených dětí okolo 50. V celém sledovaném období převažuje počet umělých přerušování těhotenství u žen ve věku 15–19 let, to zřejmě z důvodu, že častěji tyto ženy, které neplánovaně otěhotní, nejsou dostatečně zralé na výchovu dítěte, případně ani nemají dokončené vzdělání. Nehledě na to, že rodiče takto mladých dívek jsou většinou ekonomicky aktivní a na péči o potomka by zřejmě zůstaly samy. Ženy ve vyšší věkové skupině jsou již psychicky zralejší a ochotnější začít pečovat o své dítě.

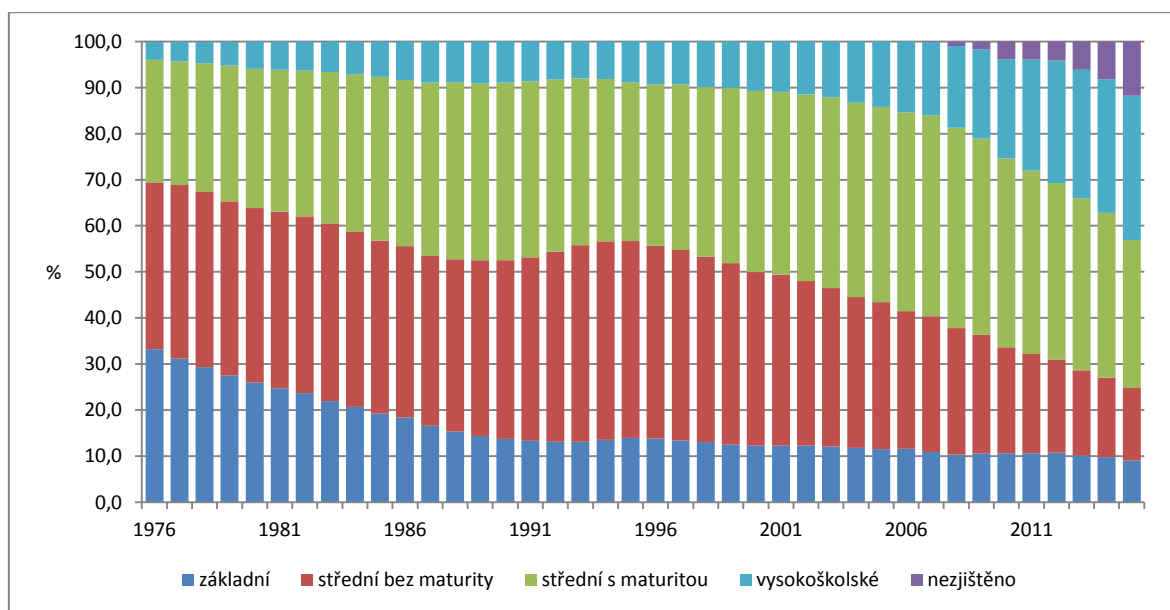
Druhý graf zobrazuje ženy ve věku 25–34 let. V těchto věkových skupinách od roku 1975 má podíl potratů na živě narozených rostoucí charakter podobně jako na předchozím grafu 11. Na přelomu 80. a 90. let je patrný opět nejvyšší podíl potratů, v této době zřejmě ještě interrupce byla jistou formou antikoncepce a zejména rodiny s dětmi ji volily jako prostředek optimalizace počtu dětí. To je patrné u žen ve věkové skupině 30–34 let, předpokládá se, že tyto ženy již nějaké dítě nebo děti mají a další již nechtějí z důvodu ekonomické nejistoty, případně další dítě odkládají do doby větší jistoty¹³. V této době počet umělých přerušování těhotenství převyšuje počet narozených dětí a u žen ve věku 30–34 let se pohybuje až na hodnotě 170. V posledních deseti letech sledovaného období se již počet potratů pohybuje okolo 14 na 100 narozených dětí. S rostoucím průměrným věkem

¹³ Až budou partneři lépe finančně zajištěni, budou mít lepší bydlení atd.

při narození dítěte se věk okolo 30 let stává běžným pro založení rodiny a proto většina žen, které otěhotní, již neplánují těhotenství přerušit.

Poslední z trojice grafů se zaměřuje na ženy od 35 do 44 let. Opět jako v předchozích případech připadá největší počet interrupcí na 100 narozených dětí v období od roku 1986 do roku 1992, ale v této věkové skupině dosahuje tento počet na 100 narozených až na hodnotu 1000 potratů. Tato hodnota je už velice vysoká a její příčiny jsou totožné, jako v předchozím případě. V dalších letech dochází k poklesu této hodnoty až na zhruba 70 interrupcí, to je totožné s podílem umělých přerušení těhotenství na 100 dětí u mladých žen ve věkové skupině 15–19 let.

Graf 14: Podíl živě narozených podle vzdělání matky v letech 1976-2015 (v %)

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

Další charakteristikou popisující změny demografického chování je závislost porodnosti a vzdělání matky. Graf 14 rozděluje matky do pěti skupin, ženy se základním vzděláním, dále středoškolským bez maturity, středoškolským s maturitou, vysokoškolským vzděláním a s nezjištěným vzděláním. Od roku 2015 se sleduje také vyšší odborné vzdělání, které bylo pro účely této zahrnuto do vysokoškolského vzdělání.

Na počátku sledovaného období v roce 1976 je nejvyšší podíl matek se středoškolským vzděláním bez maturity a to 36,2%, hned v závěsu jsou matky se základním vzděláním (33,2%), následují ženy s maturitou (26,6%) a nejnižší podíl zaujímají matky vysokoškolačky (3,9%). Do začátku 90. let se podíl žen se středoškolským vzděláním bez maturity výrazněji nezměnil, v roce 1989 dosahoval hodnoty 38,1%. Podíl matek se základním vzděláním má klesající tendence, do roku 1989 klesl na 14,4%. Naopak rostoucí podíl je patrný u žen, které porodí dítě a dosáhly středoškolského vzdělání s maturitou (38,4%). Žen s vysokoškolským vzděláním je v celkovém počtu matek stále nejméně, ale jejich podíl od roku 1976 více než zdvojnásobil.

V průběhu devadesátých let dochází k podobnému vývoji jako v letech předcházejících, matek se základním vzděláním stále ubývá, naopak roste počet žen s maturitou a žen vysokoškolaček, podíl vyučených matek nepatrně vzrostl na hodnotu 39,4% v roce 1999. Podíl matek se základním vzděláním poklesl na hodnotu 12,5%, ženy s maturitou dosahují podobných hodnot jako u žen bez maturity, 38,1%, avšak tento podíl se moc nezměnil a ženy vysokoškolačky zaujímají 10% podíl.

Na konci sledovaného období, tj. v roce 2015, nepatrně poklesl podíl matek pouze se základním vzděláním, dosahuje hodnoty. Zřejmě ženy, které dříve žili na venkově a živili se např. zemědělstvím, již pokračují po základní škole i dalším vzděláním. Je zřejmé, že dnes takovýchto žen nebude tolik jako dříve, přispívá k tomu velký pokrok k mechanizaci a automatizaci v zemědělství.

Na konci sledovaného období je podíl vyučených matek pouhých 15,7%, oblíbenost vyučení klesá a stále více mladých žen raději pokračuje střední školou s maturitou, než aby volily řemeslo.

Mírně klesající tendence má i podíl matek se středoškolským vzděláním s maturitou, v roce 2015 činí 32,1% žen.

Naopak počet matek s vysokoškolským vzděláním výrazně vzrostl mezi roky 1999 a 2015, z 10 na 31,3 %. To je nejvýraznější nárůst v celém sledovaném období. Oblíbenost vysokých škol stále roste a zejména rozšíření humanitních oborů umožnilo ženám

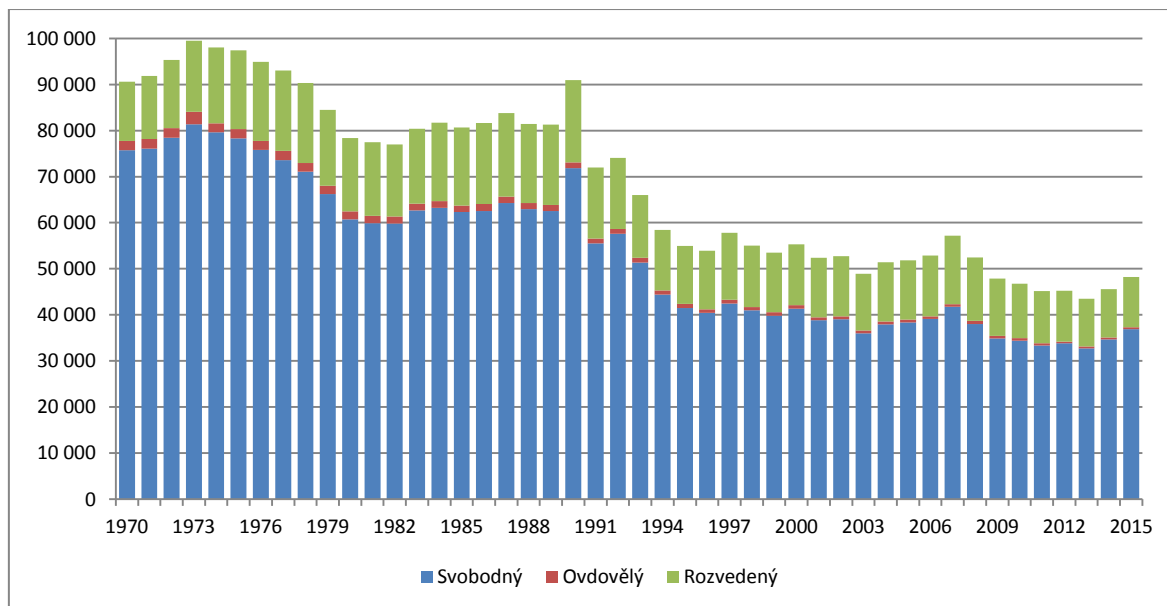
vysokoškolské studium. A podíl žen s vysokoškolským vzděláním se téměř vyrovnal podílu matek středoškolaček s maturitou.

V posledních deseti letech přibyla ještě skupina matek, u nichž nebylo zjištěno vzdělání v době porodu a v roce 2015 zaujímají podíl 11,8%.

2.1.4. Sňatky

Struktura sňatků podle rodinného stavu ženicha se v průběhu sledovaných let výrazně nezměnila. Z grafu 15 je patrný pokles počtu sňatků od roku 1970 do současnosti. Nejčastěji jsou muži při sňatku svobodní, to znamená, že se jedná o jejich první sňatek. V roce 1970 se oženilo více než 90 tisíc mužů, z toho bylo 75,5 prvních sňatků a 12,8 tisíc mužů uzavřelo další sňatek po tom, co se rozvedli. Počet ovdovělých mužů, kteří uzavírají další sňatek, je v celém sledovaném období minimum, nejvíce v roce 1973 2,7 tisíc mužů a naopak nejméně v roce 2012, pouhých 401 ženichů.

Graf 15: Sňatky podle rodinného stavu ženicha v letech 1970 – 2015

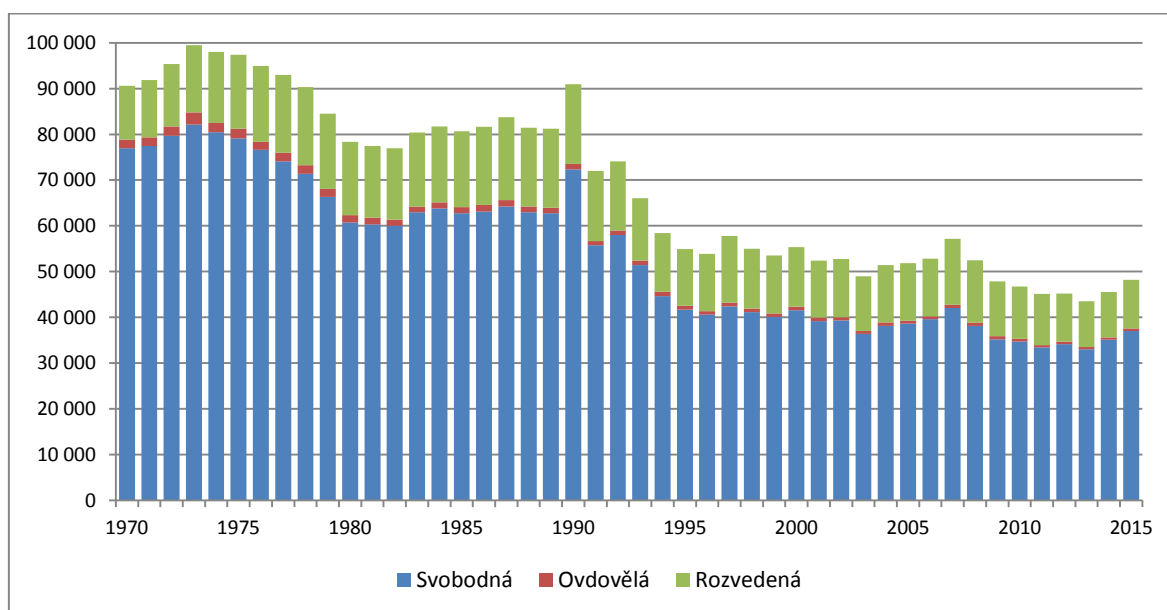

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

Co se týče žen, nevěst, je struktura sňatků podobná struktuře ženichů. Celkově počet sňatků ve sledovaném období klesá. Největší počet žen, nevěst, se vdává svobodných, jedná se tak o jejich první sňatek. V roce 1970 se celkem uskutečnilo více než 90 tisíc svateb, jak již bylo zmíněno u mužů ženichů, z tohoto celkového počtu uzavřelo sňatek 75,5 tisíc svobodných mužů v porovnání s ženami, kterých bylo 77 tisíc, uzavřelo sňatek více svobodných žen než svobodných mužů.

Výjimkou v klesajícím trendu počtu sňatků tvoří rok 1990. V tomto roce je celkový počet sňatků 71,8 tisíc, to je nárůst o více než 9 tisíc sňatků oproti předchozímu roku. Důvodem tohoto výrazného nárůstu od začátku roku 1991 bylo plánováno ukončení poskytování výhodných novomanželských půjček, proto mnoho párů uskutečnilo sňatek dříve, než by tak učili v případě pokračování poskytování této podpory mladých rodin. Toto zvýšení se týká především nevěst a ženichů, kteří jsou před uzavřením sňatku svobodní. U žen byl tento nárůst, oproti předchozímu roku, téměř o 9,7 tisíc vyšší, u svobodných mužů narostl počet sňatků o 9,3 tisíc ve srovnání s rokem 1989. Díky tomu, že snoubenci uzavřeli manželství dříve, než původně chtěli, je v následujícím roce patrný propad počtu sňatků.

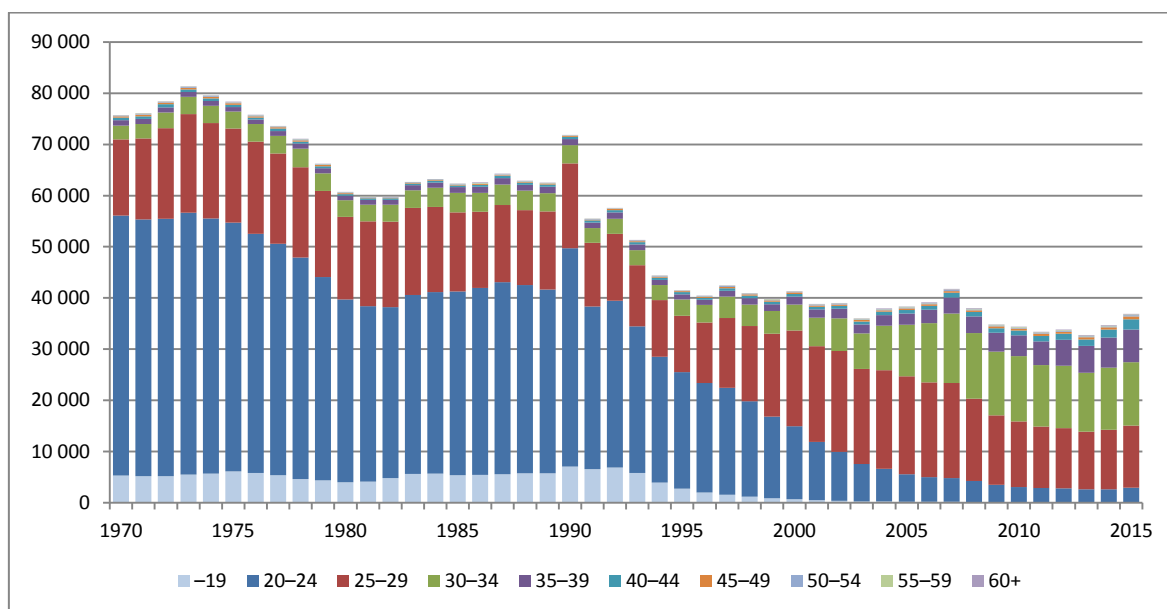
Graf 16: Sňatky podle rodinného stavu nevěsty v letech 1970 – 2015

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

V následujících letech je patrný pokles počtu uzavřených sňatků, který se nejvíce projevuje právě na svobodných ženách a mužích uzavírajících manželství. Mezi lety 1970 – 2015 klesl počet svobodných nevěst ze 77 tisíc na 37 tisíc, tedy o celých 40 tisíc sňatků. Počet rozvedených nevěst, které uzavírají další sňatek, se pohybuje stále okolo 10 – 20 tisíc za rok. Počet sňatků nevěst, jejichž předchozí manžel zemřel je v celém sledovaném období minimum. Všechny tyto hodnoty jsou podobné jak pro ženichy, tak i pro nevěsty.

Graf 17: Sňatky podle věku svobodného ženicha v letech 1970 – 2015

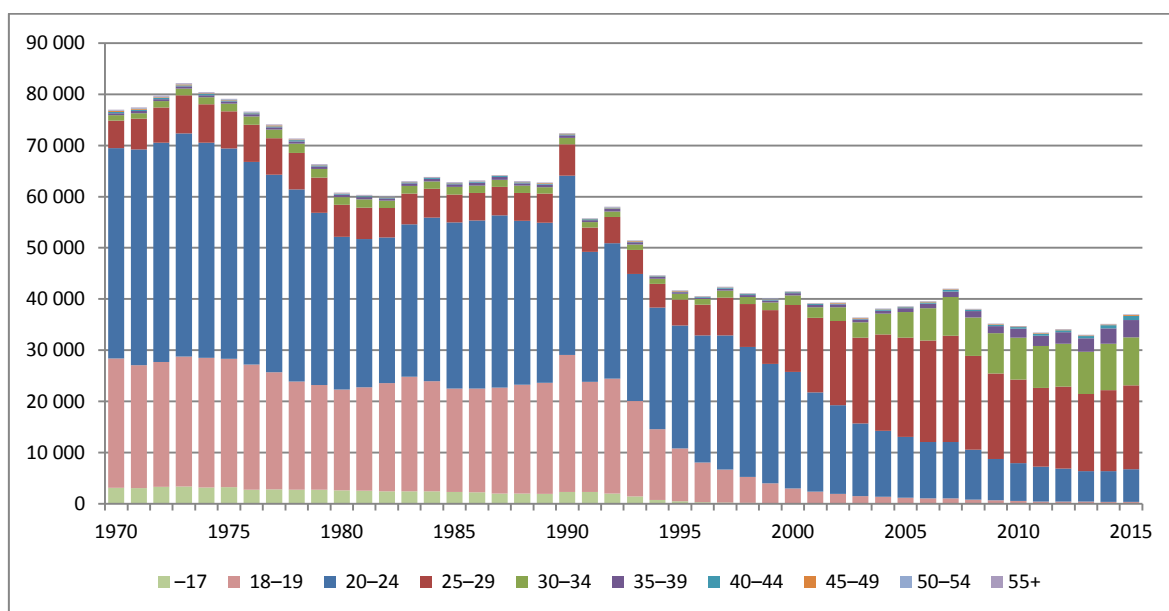
Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

Nejen rodinný stav, ale i věk snoubenců při sňatku s nastoupením 90. let, a společensko-politických změn, dostal určitých odlišností proti dosavadnímu průběhu. Z grafu 17 je patrné, že na začátku sledovaného období má největší zastoupení mezi svobodnými ženichy věková skupina 20 – 24 let a to téměř 51 tisíc mužů. Následuje věková skupina 25 – 29 let s necelými 15 tisíci svobodnými muži. V další skupině jsou již zastoupeny již jen nepatrně.

S poklesem celkového počtu sňatků dochází ke změně věkové struktury ženichů. Na konci 90. let již svobodní muži ve věku 20 – 24 let vstupují do manželství v necelých 16 tisíc

případech. Podobně je na tom věková skupina 25 – 29 let s více než 16 tisíci ženichy. V roce 2015 se struktura změnila ještě více, počet svobodných mužů vstupujících do manželství ve věku 20 – 24 je téměř minimální a dosahuje hodnoty pouhých 2 800 sňatků. Nejvyšší zastoupení mají věkové skupiny 25 – 29 let a 30 – 34 let, obě téměř shodně více než 12 tisíc svobodných ženichů. I věková skupina 35 – 39 má vyšší počet ženichů než již zmiňovaná skupina 20 – 24 let, která ještě před začátkem 90. let byla nejsilnější zastoupenou věkovou skupinou svobodných ženichů.

Graf 18: Sňatky podle věku svobodné nevěsty v letech 1970 – 2015

Zdroj dat: ČSÚ, vlastní zpracování

Graf 18 představuje sňatky podle věku stejně jako předchozí graf 17 pouze je pro nevěsty. Oba tyto grafy mají vodorovnou osu rozdělenou do věkových skupin, jen je zde rozdíl, že u žen je navíc sledována věková skupina 18 – 19 let, u mužů naopak poslední věkové skupiny 55 – 59 let.

V roce 1970 svobodné nevěsty nemají tak silné zastoupení ve věkové skupině 20 – 24 let¹⁴ jako muži a podobné zastoupení má i věková skupina 18 – 19 let, samostatně sledovaná pro svobodné nevěsty. V roce 1970 bylo téměř 25,5 tisíc nevěst ve věku 18 – 19 let a 41 tisíc ve věku 20 – 24 let. Na počátku 90. let se tato struktura téměř neliší, jen je patrný pokles celkového počtu sňatků, ale nejvíce zastoupeny jsou dvě již zmiňované věkové skupiny 18 – 19 let 21,5 tisíc žen a 20 – 24 let 31 tisíc žen.¹⁵

Na konci sledovaného období v roce 2015 je již počet sňatků žen ve věku 18 – 19 let minimální – 365 žen. Také zastoupení svobodných nevěst ve věku 20 – 24 let je oproti roku 1970 téměř o 35 tisíc nižší. Nejčastěji se v roce 2015 vdávaly ženy ve věkové skupině 25 – 29 let a jejich počet byl 16,5 tisíc. Častěji než v předchozích letech se poprvé vdávají ženy ve věku 30 – 34 let a to v 9,5 tisících sňatků.

¹⁴ Nicméně je nejsilněji zastoupenou skupinou svobodných nevěst v roce 1970.

¹⁵ V roce 1989.

3. Porodnost a plodnost v projekcích obyvatelstva

Protože plodnost patří k jedné z nejdůležitějších charakteristik obyvatelstva, které mohou být sledovány, nezaměřuje se věda pouze na její retrospektivní sledování, ale také na její projekce. Projekce, v případě, že jsou vhodně nastaveny, mohou nabídnout pohled do budoucnosti a umožnit populacím přizpůsobit se budoucím změnám.

Smysl projekce spočívá zejména v tom, aby byly vytvořeny vhodné poklady pro krátkodobý i dlouhodobý výhled ekonomického a sociálního rozvoje společnosti. Dále se jedná také o to, že výsledky projekce o populačním vývoji na základě reprodukčních procesů. (FSÚ, 1988)

Demografická projekce je souhrn výpočtů, kterými je odhadován budoucí vývoj populace a ukazuje, jak by mohl probíhat vývoj za předpokladu daných úrovní úmrtnosti, plodnosti a případně migrace. S narůstajícím horizontem od vzniku projekce klesá její přesnost, protože směrem do budoucna roste pravděpodobnost vzniku nepředvídatelných událostí, které mohou způsobit odchýlení od predikovaného vývoje.

Oficiální populační projekce jsou vydávány Českým statistickým úřadem, nejaktuálnější je projekce s horizontem do roku 2100, prahem projekce je rok 2013. Dlouhodobé celosvětové projekce jsou vydávány Populační divizí OSN, poslední publikovaná projekce byla vydána na konci roku 2003 s horizontem projekce do roku 2300. Obě výše zmíněné projekce jsou publikovány ve více variantách. Projekce ČSÚ byla vypracována ve třech variantách – nízká, střední a vysoká. Dlouhodobá projekce OSN přidává ještě další dvě varianty – nulový růst populace¹⁶ a neměnná úroveň plodnosti¹⁷. Tato celosvětová projekce je pro jednotlivé země chápána pouze jako orientační, i přestože se její výsledky významně neliší od projekce ČSÚ, nejsou její rovnocennou variantou, protože nedokážou tak citlivě reagovat na konkrétní podmínky v České republice.

Druhým způsobem určení budoucího vývoje demografických ukazatelů je populační prognóza. Na rozdíl od projekce, která se snaží odhadnout budoucí vývoj populace pouze s malými změnami plodnosti a úmrtnosti, se prognóza snaží poskytnout co nejpřesnější odhady budoucího demografického vývoje na základě výpočetních metod.

¹⁶ počet narozených a počet zemřelých se postupně vyrovná

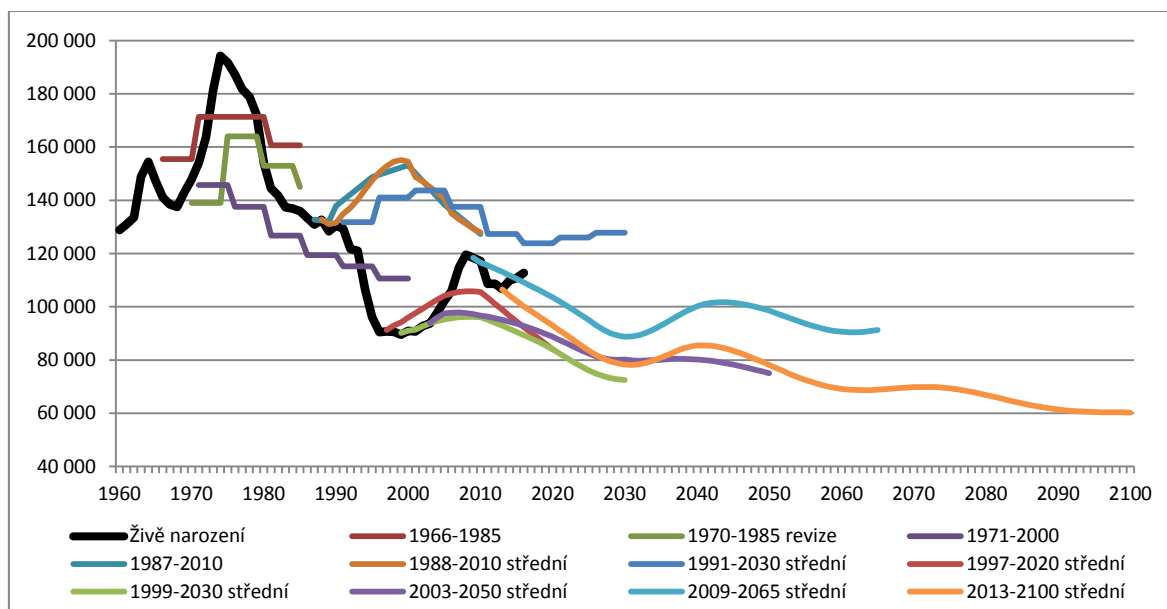
¹⁷ plodnost zůstává ve všech zemích zachována na úrovni roku 1995-2000

3.1. Porovnání skutečné porodnosti a plodnosti s projekcí

Výpočet projekce poskytuje informace o budoucím populačním vývoji obyvatelstva a je obvykle prováděn komponentní metodou bez migrace, komponentní metodou s migrací, extrapolací celkového počtu obyvatelstva a případně i víceřadovou metodou, která je však náročná na vstupní údaje a zde není použita.

Na grafu 19 jsou znázorněny odhadnuté počty živě narozených dětí v porovnání se skutečnou porodností v České republice. Odhadnuté počty živě narozených jsou získány z populačních projekcí Českého statistického úřadu. Tento graf je poněkud nepřehledný, proto byly dále zpracovány jednotlivé časové úseky na samostatných grafech. Z grafu je patrné, že čím více se projekce vzdalují od prahu projekce, tím více se odlišují od skutečného vývoje, to ale není překvapující.

Graf 19: Porovnání skutečné porodnosti s projekcemi ČSÚ (střední varianta) od roku 1966 v České republice

Zdroj dat: ČSÚ, časopis Demografie¹⁸, vlastní zpracování

¹⁸ Graf 19 je vypracován složením následujících grafů 20-27, konkrétní zdroj viz jednotlivé grafy

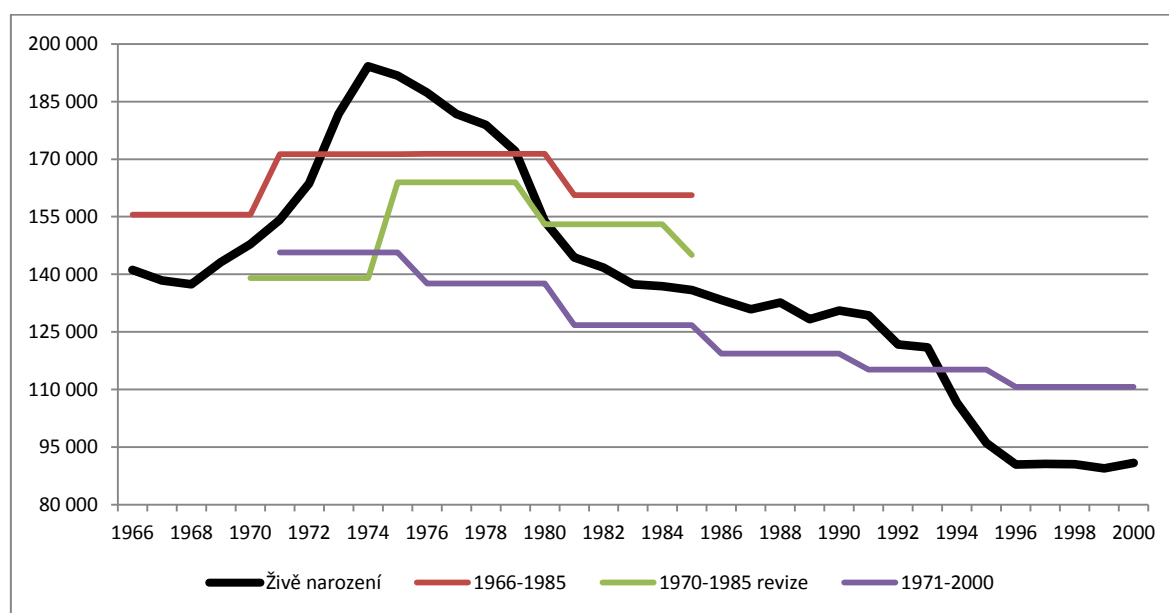
Na grafu 19 jsou uvedeny pouze střední varianty projekcí živě narozených v České republice, pokud jsou dostupné. Všechny dostupné varianty projekce jsou zobrazeny podrobněji na dalších grafech (20-27).

3.1.1. Projekce 1966 - 2000

Na grafu 20 jsou znázorněny nejstarší projekce uvedené v této práci. Projekce vývoje porodnosti v letech 1966 – 1985, 1971 – 2000 a revidovaná projekce 1979 – 1985.

První zmíněná projekce byla vypočtena na dvacetileté období vždy ke konci pětiletých intervalů. Odhad plodnosti žen vycházel z dosavadního vývoje a současně ze známých tendencí plánování rodičovství, také došlo k přihlédnutí k neočekávanému nárůstu plodnosti zhruba o 30 tisíc dětí v letech 1963 – 1964.

Graf 20: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 1966 - 2000

Zdroj dat: Živě narození (ČSÚ, 2017), 1966-1985(Kučera, 1966), 1970-1985 revize (Kučera, 1969), 1971-2000 (Srb, 1971), vlastní zpracování.

Byl předpokládán mírný pokles až do roku 1970, později, v letech 1971 – 1975, mírný vzestup plodnosti. V porovnání se skutečným vývojem porodnosti je patrné, že i přestože byl očekáván nárůst způsobený sekundární vlnou vysoké poválečné porodnosti, došlo ještě k většímu nárůstu porodnosti o téměř 20 tisíc živě narozených v roce 1975.

V dalších letech byl očekáván opět pokles, který se ve skutečnosti projevil ještě silněji. V posledním roce projekce, bylo předpokládáno, že se narodí v průměru¹⁹ 160 600 dětí, skutečnost však byla, že se narodilo ještě o téměř 25 tisíc dětí méně.

Nicméně v celém sledovaném období projekce předpokládala, že přijde na svět 3 294 000 dětí, to je v průměru 164 700 dětí na jeden rok. Ve skutečnosti se narodilo 3 164 043 dětí, což je v průměru 158 202 dětí na rok. Projekce tedy, i přestože přesně neodhadla velikost nárůstu sekundární vlny vysoké poválečné porodnosti, byla poměrně přesná. Tuto odchylku zřejmě způsobila státní propopulační politika, díky níž přivedli páry na svět své plánované dítě o něco dříve, než by tak učinili bez zmíněných propopulačních opatření²⁰.

Vzhledem k tomu, že v letech 1966 – 1968²¹ došlo k prudkému snížení porodnosti hluboko pod projektované hodnoty, byla v roce 1969 provedena částečná revize výsledků dosavadní projekce obyvatelstva od roku 1970 do roku 1985. Již v roce 1970 narostl počet živě narozených o více než 10 tisíc dětí oproti projekci. I v dalších letech revidované projekce je předpokládán nižší počet živě narozených než bylo publikováno v původní projekci.

Třetími hodnotami na grafu 20 jsou projektované počty živě narozených, kde prahem projekce je rok 1971 a horizontem projekce je rok 2000. Tato projekce je vypočítána z předběžných výsledků sčítání lidu, domů a bytů provedeného k 1. prosinci 1970. Protože v této době byly dostupné pouze předběžné výsledky sčítání, byla projekce záměrně provedena pouze v jedné variantě, bez migrace a bez regionálních²² projekcí.

Z grafu 20 je patrné, že projekce let 1971 – 2000 předpokládá stálý pokles počtu živě narozených. Pokles počtu živě narozených byl zdůvodňován klesající fertilitou a důsledky nastupujícího poklesu počtu žen ve věku 15 – 49 let. V letech 1971 – 2000 byl

¹⁹ V průměru se v každém roce 1981-1985 živě narodí 160 600 dětí.

²⁰ Více o populační politice v kapitole 1.4 Populační politika.

²¹ Již v roce 1966 se lišil počet živě narozených dětí o 15 tisíc od pětiletého průměru projekce ve prospěch predikovaných hodnot.

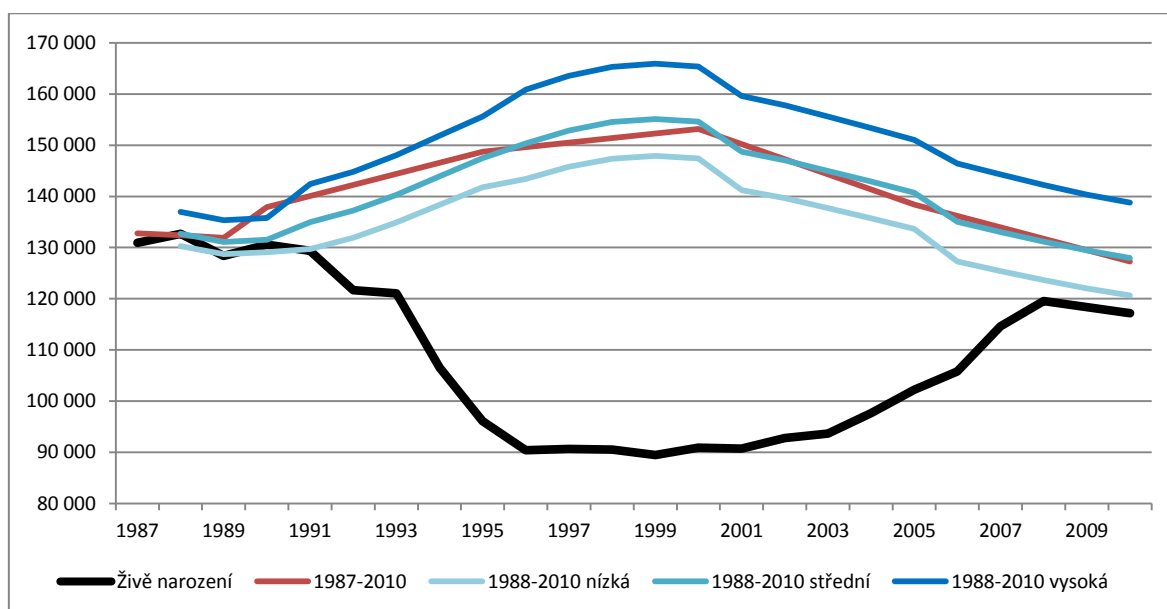
²² Krajských a okresních.

předpokládán pokles živě narozených o více než 35 tisíc dětí, kdy v roce 2000 byla projektována průměrná hodnota 110 tisíc dětí. Ve skutečnosti se však v roce 2000 narodilo necelých 91 tisíc dětí. Tato projekce nepředpokládala do roku 1975 tak vysoký nárůst počtu narozených a naopak od roku 1994 neodhadla tak prudký pokles porodnosti.

3.1.2. Projekce 1987 – 2010

V roce 1988 byla provedena Federálním statistickým úřadem a Českým a Slovenským statistickým úřadem projekce obyvatelstva, kdy horizontem projekce byl rok 2010. Projekce byla provedena ve třech variantách – nízká, střední a vysoká. Ze vstupních charakteristik projekce je nejvýznamnější postupný pokles porodnosti, daný snižováním realizované plodnosti žen. Před výpočtem projekce byla typická vysoká porodnost v poválečných letech vystřídána hlubokým poklesem a minimální porodností na přelomu 50. a 60. let, poté následovalo oživení s vrcholem v letech 1963 – 1964 a na konci šedesátých let opětovný pokles.

Graf 21: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 1987 - 2010

Zdroj dat: Živě narození (ČSÚ, 2017), 1987-2010(ČSÚ, 1987),
1988-2010(FSÚ, 1988), vlastní zpracování.

Graf 21 ukazuje, že od počátku sledovaného období zhruba do roku 1990 projekce ve střední variantě očekává průměrný počet živě narozených okolo 131,5 tisíc dětí, skutečný počet živě narozených v roce 1990 byl 130,5 tisíc dětí. V následujících letech projekce, ve všech třech variantách, předpokládá nárůst porodnosti, zejména z důvodu očekávaného příchodu žen, z početně silných ročníků narozených v první polovině sedmdesátých let, do věku nejvyšší plodnosti. Předpokládalo se, že se zvýší počty živě narozených až na maximální hodnotu mezi 165 – 166 tisíc dětí v letech 1998 – 2000 ve vysoké variantě.

V období kdy se očekávala nejvyšší porodnost z celého sledovaného období, paradoxně došlo naopak k největšímu poklesu porodnosti, která se v roce 1999 dostala na historické minimum, kdy se během tohoto roku narodilo pouze 89,5 tisíc dětí. V tomto roce se projektovaná hodnota ve střední variantě lišila od skutečné hodnoty počtu živě narozených dětí o více než 65 tisíc dětí. Důvody tohoto rozdílu jsou podrobněji zpracovány v první kapitole této práce²³, jedná se zejména o otevření nových možností mladých lidí, kteří odkládají rodičovství, studují, cestují.

V době, kdy se projektované hodnoty porodnosti začínají opět snižovat, v roce 2003 ve střední variantě na 145 tisíc dětí²⁴, skutečná porodnost činí necelých 94 tisíc dětí. Je patrné, že obě křivky se k sobě opět přibližují. Toto přiblížení je nejvíce patrné v roce 2008, kdy byl skutečný počet živě narozených necelých 120 tisíc dětí a nízká varianta projekce v letech 2008 odhaduje počet živě narozených na 123,5 tisíc.

Při zhodnocení této projekce musí být zmíněno, že na počátku 90. let nastaly, oproti očekávání, výrazné celospolečenské změny, které způsobili odkládání mateřství²⁵, případně i snížení plodnosti. Tyto změny, zejména ty politické, nebyly očekávány a velice výrazně ovlivnily obyvatelstvo České republiky, zejména mladé lidi, kteří během krátkého časového intervalu výrazně změnili své demografické chování. Z toho důvodu by bylo velmi obtížné správně odhadnout vývoj počtu živě narozených dětí v tomto období.

Co se týče projekce porodnosti v letech 1987 – 2010, její průběh je velmi podobný výše popisované projekci, přesněji její střední variantě. Jediným rozdílem je, že na začátku

²³ Podkapitola 1.2.2 Demografické chování pod vlivem kulturních změn.

²⁴ Ve střední variantě projekce.

²⁵ Více viz podkapitola 1.1.1 Časování mateřství.

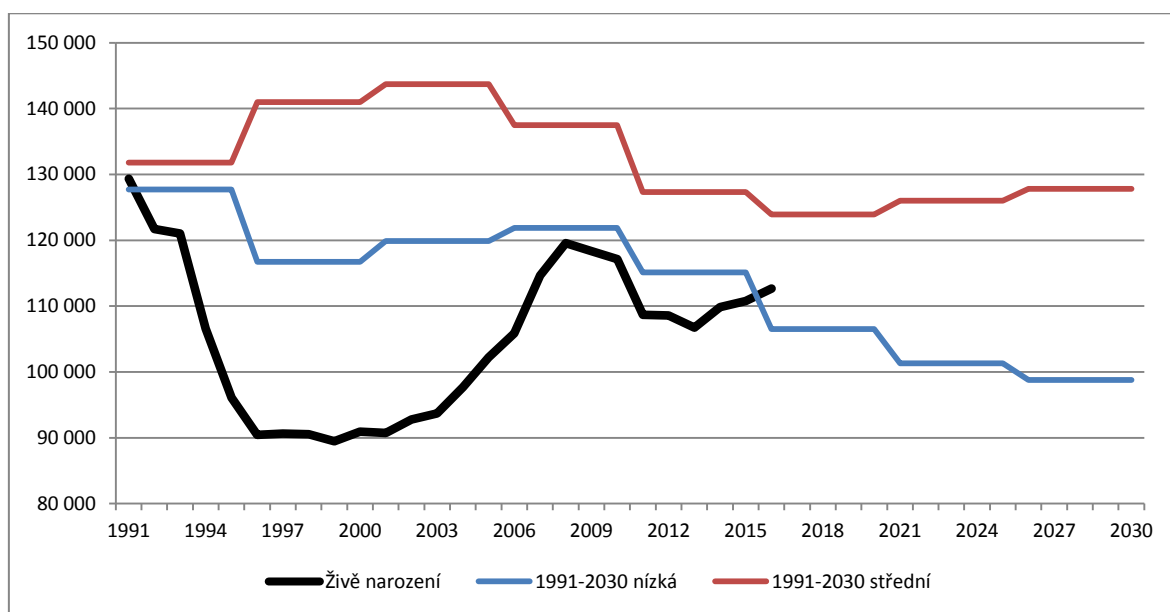
sledovaného období v roce 1990 projekce předpokládá zhruba o 7 tisíce nižší počet živě narozených.

3.1.3. Projekce 1991 – 2030

Tato projekce je první projekcí vytvořenou po rozdělení Československa. Vznik samostatné České republiky v tomto případě je pozitivní zprávou, protože při zpracování projekce obyvatelstva již nemusí být brán zřetel na Slovensko. Při zpracování projekce muselo být bráno v úvahu to, že Československo tvoří vlastně dva populační celky, což poněkud komplikovalo situaci, především při prezentaci výsledků do zahraničí.

Rabušič (1994) ve své studii uvádí, že kvalita projekce závisí na třech faktorech: na datech o úmrtnosti, porodnosti a také o migraci. Při jejich prodloužení do budoucna, i přestože jsou dostupné relativně kvalitní dlouhodobé časové řady, nastává problém v tom, že není jisté, zda nenastane skutečnost, která by tyto faktory ovlivnila. U porodnosti se však musí předpokládat, že k takovéto skutečnosti, která změní její průběh, dojde.

Graf 22: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 1991 - 2030

Zdroj dat: Živě narození (ČSÚ, 2017), 1991-2030 (Rabušič, 1994), vlastní zpracování.

V této projekci je vypočítaná pouze nízká a střední varianta. Vysoká varianta není předpokládána, protože dle Rabušiče je tato varianta velmi nepravděpodobná z důvodu sociálně ekonomické situace v České republice a současně také kvůli tomu, že téměř všechny vyspělé země předpokládají míru plodnosti pod zachovnou hranicí reprodukce. To je v souladu s teorií druhého demografického přechodu²⁶.

Rabušič (1994) pomocí variantních předpokladů úmrtnosti a porodnosti projektoval budoucí vývoj populace do 4 scénářů, kde je předpokládána úmrtnost, buď ve variantě méně optimistické, nebo v optimistické a porodnost ve dvou variantách – nízké a střední.

Na grafu 22 jsou znázorněny zmíněné varianty projektované porodnosti v letech 1991 – 2030. Nízká varianta porodnosti předpokládala do roku 2000 pokles porodnosti na zhruba 117 tisíc dětí. Později je již patrný mírný nárůst počtu živě narozených dětí, ale pouze do roku 2010, v následujících letech je předpokládán pokles porodnosti až na hodnotu těsně pod 100 tisíc narozených v roce 2030. V porovnání se skutečným vývojem je opět, jako v předchozí projekci, podceněna síla změny demografického chování obyvatel a socio-ekonomických podmínek v České republice po roce 1990. Rozdíl mezi projektovanou a skutečnou porodností je v roce 1999 více než 27 tisíc dětí.

Porovnání střední varianty projekce se skutečnou porodností shledává ještě větší rozdíl než u nižší varianty, v roce 1999 to činí téměř 52 tisíc živě narozených. Nicméně průběh těchto variant je podobný s výjimkou v prvních letech, kdy nízká varianta projekce zaznamenává pokles porodnosti a střední varianta naopak růst. A od roku 2020 je střední varianta optimističtější a na rozdíl od nízké varianty, předpokládá mírný nárůst počtu živě narozených dětí.

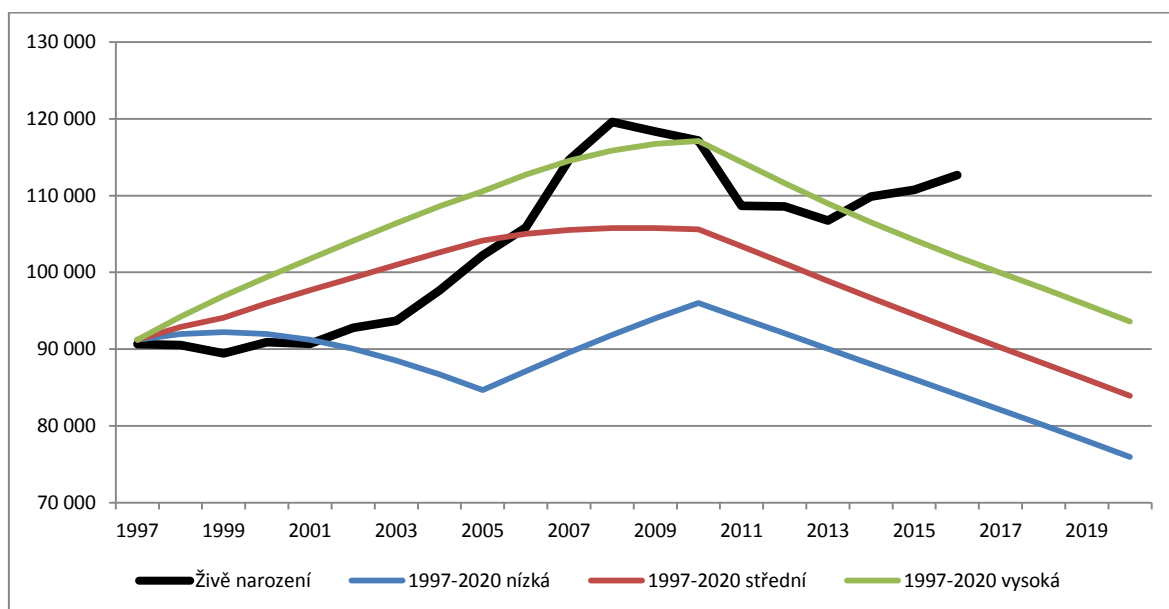
3.1.4. Projekce 1997 – 2020

Projekce obyvatelstva publikovaná Českým statistickým úřadem v roce 1998 byla vypočítaná opět ve třech variantách, které se liší ve scénáři očekávaného vývoje souhrnných ukazatelů reprodukce. Horizontem projekce je ve všech výpočtech rok 2020.

²⁶ Druhý demografický přechod – více viz podkapitola 1.3. Druhý demografický přechod

Nízká varianta projekce předpokládá další, i když mírnější pokles plodnosti žen a současně do vstupních parametřů promítá rostoucí věk nejvyšší plodnosti žen zhruba o dva roky z 26 let na 28 let. Střední varianta projekce předpokládá stagnaci úhrnné plodnosti a vstupní hypotézou vysoké varianty projekce je postupný nárůst úhrnné plodnosti. Střední a vysoká varianta projekce, stejně jako nízká, předpokládají růst věku žen s nejvyšší plodností o zhruba dva roky. (ČSÚ, 1998)

Graf 23: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 1997 - 2020

Zdroj dat: Živě narození (ČSÚ, 2017), 1997-2020 (ČSÚ, 1998), vlastní zpracování.

Porovnání nízké varianty projekce se skutečným počtem živě narozených dětí je zobrazeno na grafu 23. V prvních letech projekce, zhruba do roku 2001, jsou hodnoty těchto křivek velmi podobné, později až do roku 2005 projekce předpokládá pokles porodnosti až na hodnotu necelých 85 tisíc dětí, ale skutečnost je jiná, v roce 2005 se v České republice narodilo 102 tisíc dětí. Mezi roky 2005 a 2010 hodnoty předpokládaného počtu živě narozených opět rostou a to až na hodnotu 96 tisíc. I přestože tento růst kopíruje růst křivky živě narozených, tak se stále podceňuje skutečný vývoj.

Střední varianta projekce se již z vizuálního hlediska více přibližuje skutečnosti, ale stále předpokládá nižší porodnost zejména mezi roky 2007 – 2011 a to až o 15 tisíc živě narozených dětí. V pozdějších letech na rozdíl od skutečnosti odhadnuté hodnoty klesají.

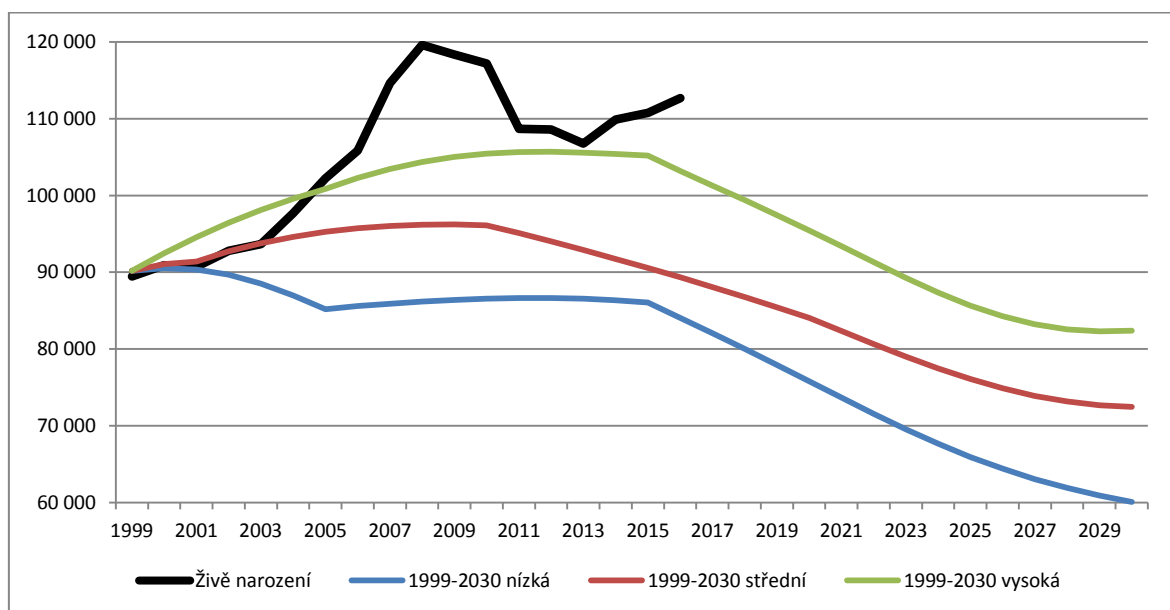
Zdá se, že nejlépe odhaduje skutečný vývoj porodnosti vysoká varianta projekce, která v první sledované dekádě předpokládá téměř lineární růst počtu živě narozených. Skutečný vývoj je do roku 2003 spíše pozvolný a později naopak rychleji rostoucí. Maximální hodnoty se od sebe výrazněji neliší.

Důležité je zmínit, že všechny varianty projekce s horizontem do roku 2020 předpokládají pokles porodnosti až do konce sledovaného období, bez náznaku stanovení nějakého konstantního počtu živě narozených dětí. Naopak skutečné hodnoty od roku 2013 do současnosti mají rostoucí charakter.

3.1.5. Projekce 1999 – 2030

Tato projekce byla zpracována Českým statistickým úřadem v roce 1999, jedná se o projekci navazující na projekci publikovanou v roce 1997. Horizont projekce byl posunut z roku 2020 až do roku 2030. Projekce byla vypočítána opět ve třech variantách.

Graf 24: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 1999 - 2030

Zdroj dat: Živě narození (ČSÚ, 2017), 1999-2030 (ČSÚ, 1999), vlastní zpracování.

Při výpočtu projekce je očekáváno rovnoměrné rozložení mateřství do celého plodivého věku ženy, dále také pokles plodnosti žen ve věku do 25 let a naopak její nárůst po 25 roku věku. Z toho je patrné, že dochází k odkládání mateřství do vyššího věku²⁷, které s sebou přináší i zvýšení průměrného věku žen při porodu až na úroveň průměrného věku matek ve vyspělých zemích západní Evropy, které již prošly druhým demografickým přechodem. Tento odklad rodičovství se týká zejména silných populačních ročníků narozených v 70. letech 20. století, proto je také obtížnější odhadnout průběh vývoje porodnosti. (Kretschmerová, Šimek, 2000)

Projekce v nízké variantě již od svého prahu predikuje postupný pokles porodnosti. Do roku 2005, kdy dosahuje hodnoty 85 tisíc narozených, je tento pokles výraznější, v následující dekádě 2005 – 2015 se hodnota počtu živě narozených pohybuje okolo 85 – 86 tisíce dětí. Od roku 2015 je opět v nízké variantě predikován pokles porodnosti, v roce 2030 projekce předpokládá pokles počtu narozených dětí až na kritickou hodnotu 62 tisíc živě narozených dětí.

Průběh střední varianty je téměř totožný s nízkou variantou projekce, ale předpokládá vyšší hodnoty porodnosti, v roce 2015 je to zhruba 93 tisíc narozených. Horizontem projekce je rok 2030, tento poslední predikovaný rok ve střední variantě očekává narození 72,5 tisíc dětí.

Varianta s nejvyšší předpokládanou porodností v první polovině sledovaného období má mírně rostoucí tendence, v roce 2015 předpokládá 105 tisíc dětí, ale ve zbývajících letech je opět predikován pokles porodnosti až na hodnotu 82,5 tisíc dětí.

V porovnání se skutečným vývojem porodnosti je nejbližší vysoká varianta projekce, ale pouze do roku 2006. V letech 2006 – 2011 je skutečná porodnost výrazně vyšší, v roce 2008 je tento rozdíl více než 16 tisíc dětí. Dalších několik let se skutečná porodnost po svém poklesu opět přiblížila projektované hodnotě. Od roku 2013 je však patrný růst počtu živě narozených dětí až do současnosti, projekce předpokládá opak. V roce 2016 se v České republice narodilo více než 112,5 dětí, projekce však predikuje maximálně 103 tisíc dětí. Tento rozdíl není zase natolik markantní, ale je patrné, že v dalších letech se tento rozdíl bude ještě zvětšovat, protože projekce publikovaná v roce 1999 provedla

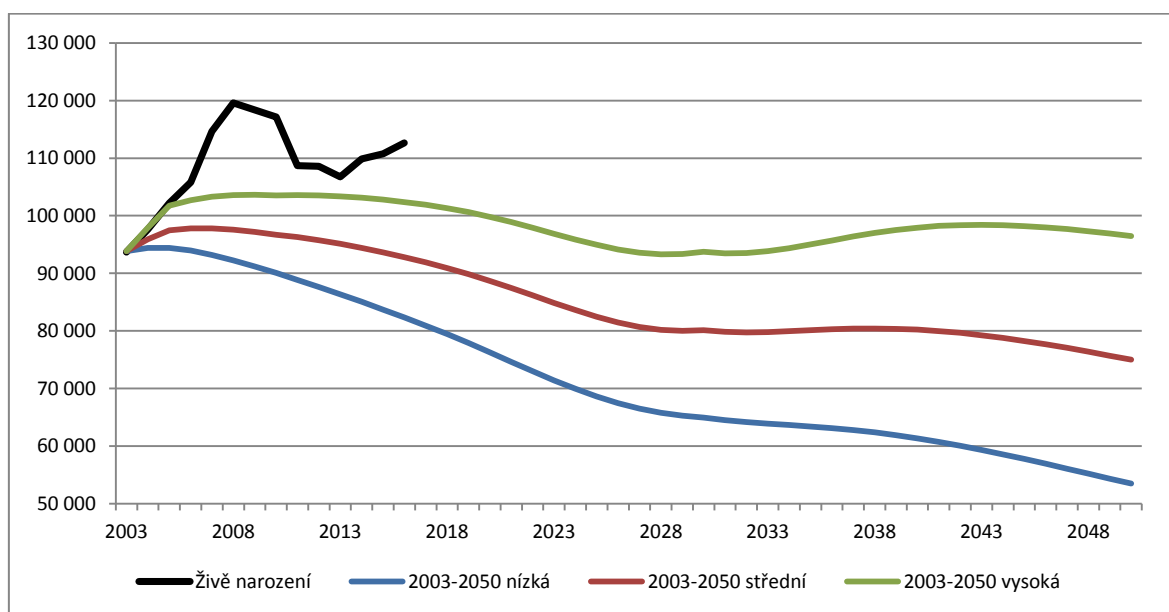
²⁷ Z důvodů zmíněných v kapitole 1.1.1. Časování mateřství.

odhad blíží se skutečnosti pouze v prvních sedmi letech, poté se již hodnoty rozcházejí a v současnosti se očekávaný trend od skutečnosti liší úplně.

3.1.6. Projekce 2003 – 2050

Projekce zpracovaná v roce 2003 je první projekcí publikovanou po roce 1999, tedy po čtyřech letech a byl tedy narušen tradiční dvouletý cyklus započatý v roce 1993²⁸. Projekce tak vychází z dat sčítání lidu, domů a bytů konaného v roce 2001. Projekce je vypočítaná opět ve třech variantách – nízká, střední a vysoká. Střední varianta představuje nejpravděpodobnější scénář populačního vývoje a další dvě varianty jsou chápány spíše jako vymezení rozpětí očekávaného vývoje. S rostoucí vzdáleností od prahu projekce se vzdálenost mezi nízkou a vysokou variantou zvětšuje.

Graf 25: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 2003 - 2050

Zdroj dat: Živě narození (ČSÚ, 2017), 2003-2050 (ČSÚ, 2003), vlastní zpracování.

²⁸ Dvouletý cyklus byl zvolen jako reakce na prudký pokles plodnosti.

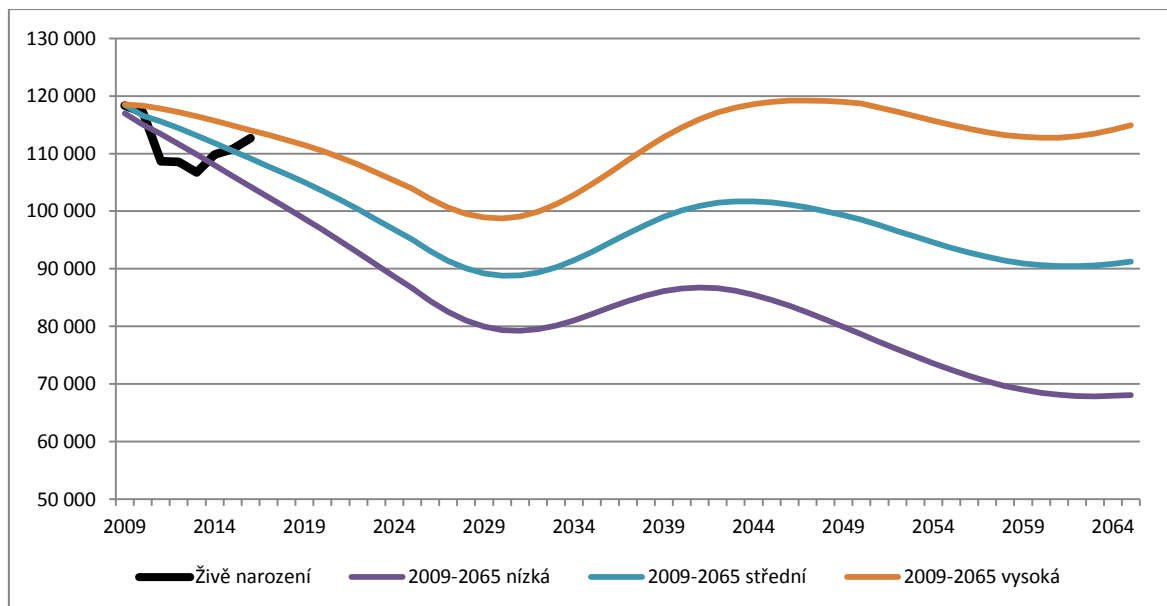
Jednotlivé varianty projekce se od sebe na počátku sledovaného období výrazně neliší, tento rozdíl se postupně zvyšuje a v roce 2016 dosahuje již zhruba 10 tisíc živě narozených dětí mezi jednotlivými variantami projekce.

Z grafu 25 je patrné, že nízká a střední varianta projekce předpokládá pokles počtu narozených dětí až do horizontu projekce, roku 2050, a to až na hodnotu 53,5 tisíc dětí v nízké variantě a 75 tisíc dětí ve střední variantě. Vysoká varianta projekce předpokládá pokles porodnosti do roku 2028, poté následuje mírný vzestup až do roku 2043.

3.1.7. Projekce 2009 – 2065

V první polovině roku 2009 byla publikována projekce Českého statistického úřadu s horizontem projekce do roku 2065. Tato projekce založila předpoklady o budoucím vývoji na soudobých trendech a také na vývoji ve vyspělých západních a severních zemích Evropy.

Graf 26: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 2009 - 2065

Zdroj dat: Živě narození (ČSÚ, 2017), 2009-2065 (ČSÚ, 2017), vlastní zpracování.

V roce 2008 se narodil nejvyšší počet dětí od roku 1994 a dále, od prahu projekce, je předpokládán pokles porodnosti ve všech třech variantách. Ve skutečnosti počet živě narozených klesal ještě rychleji, ale pouze do roku 2013, dále, až do roku 2016 již porodnost opět mírně roste. V době poklesu se skutečná porodnost snížila až pod úroveň nízké varianty projekce. V roce 2016 je skutečná porodnost vyšší než střední varianta projekce a pokud dále poroste, může být atakována i vysoká varianta.

Z grafu 26 jsou zřejmé dlouhodobé „vlny“, způsobené poklesy a opětovnými nárůsty předpokládaného počtu živě narozených dětí, tyto vlny se s postupujícím časem vyrovnávají. Toto vyrovnání by mělo proběhnout, v případě, že nenastane žádná změna, která by výrazně ovlivnila demografické ukazatele a demografické chování²⁹.

Minimum mezi dvěma vlnami porodnosti, zobrazené na grafu 26, v roce 2030 pokleslo až pod hodnotu 80 tisíc narozených v nízké variantě projekce. Následuje nárůst porodnosti ve všech variantách mezi lety 2041 – 2046, vysoká varianta predikuje 120 tisíc narozených.

Nízká varianta na horizontu projekce předpokládá pokles počtu živě narozených až na hodnotu 68 tisíc narozených, střední varianta 91 tisíc dětí a neoptimističtější vysoká varianta předpokládá, že se v roce 2065 narodí 115 tisíc, to je zhruba na současnou úroveň.

3.1.8. Projekce 2013 – 2100

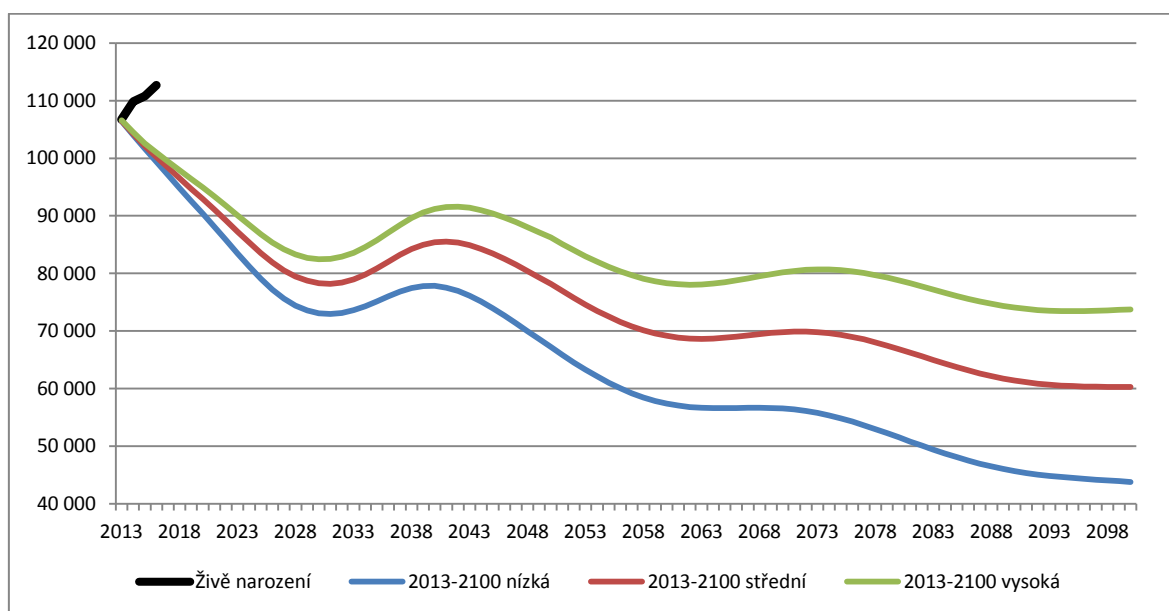
Poslední projekce Českého statistického úřadu byla publikována v roce 2013 s horizontem až do roku 2100. Tato projekce navazuje na výsledky sčítání lidu, domů a bytů konaného v roce 2011. Oproti předchozí projekci má poslední vydaná o 35 let delší horizont projekce a zachycuje budoucnost prakticky všech dnes žijících generací.

Porovnat projekci 2013 – 2100 se skutečnou porodností je možné pouze za relativně krátký časový okamžik, 4 roky projekce. Ale již v těchto 4 letech je patrný protichůdný průběh křivek. V roce 2013 se živě narodilo téměř 107 tisíc dětí, projekce ve všech třech

²⁹ Změna, která by ovlivnila výsledky projekce a výrazně by ovlivnila populaci, např. společensky uznávaným modelem se stane „čtyř dětná“ rodina, případně vypukne vysoce nakažlivá nevyléčitelná nemoc, které podlehnou velká část populace. Samozřejmě se nemusí jednat o takto extrémní scénář, ale každá změna s sebou může přinést výrazný pokles/růst plodnosti.

variantách předpokládají téměř totéž. Ale co se týče již roku 2014, projekce předpokládá narození 104 – 104,5 tisíc dětí, neboli ve srovnání s rokem 2013 je predikován pokles porodnosti. Ve skutečnosti se však v roce 2014 živě narodilo téměř 110 tisíc dětí. Toto je velká nepřesnost projekce, pokud je bráno v úvahu, že se jedná teprve o druhý rok projekce. V následujících letech se rozdíl ještě prohlubuje. V roce 2016 se živě narodilo 112,5 tisíc dětí, proti tomu projekce v nejvyšší variantě předpokládala narození pouze 101 tisíc dětí.

Graf 27: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 2013 - 2100

Zdroj dat: Živě narození (ČSÚ, 2017), 2013-2100 (ČSÚ, 2017), vlastní zpracování.

Na grafu 27 je patrný pokles porodnosti ve všech třech variantách projekce, tento trend pokračuje až do roku 2030, kdy se projektovaná porodnost pohybuje mezi 73 a 82 tisíci narozenými. Po tomto poklesu následuje opět růst porodnosti ve všech třech variantách projekce. Tyto vlny se pravidelně opakují a pomalu se vyrovnávají až do konce sledovaného období.

3.1.9. Zhodnocení rozdílů v odhadech budoucího vývoje porodnosti

Jak bylo očekáváno, jednotlivé projekce počtu živě narozených jsou nejpřesnější v prvních letech po výpočtu projekce. Zejména projekce publikované před začátkem 90. let 20. století, kdy došlo k výraznému poklesu plodnosti, se svými předpověďmi velmi liší od skutečného vývoje. Toto je velmi výrazně vidět zejména na grafu 21, kde jsou znázorněny výsledky projekce 1987 – 2010 a odhad počtu živě narozených má úplně opačný trend než se ve skutečnosti narodilo dětí.

Provést správný předpoklad o budoucím vývoji je samozřejmě složitá disciplína, zejména pokud dojde k neočekávaným změnám, které výrazně ovlivní chování obyvatelstva. Vyjma již zmíněných 90. let se zdá, že většinou projekce předpokládají nižší počet živě narozených než je skutečnost a to zejména od roku 2000, kdy jsou do projekce zahrnuty nízké hodnoty předchozí dekády.

3.2. Projekce porodnosti v České republice

V závěru práce je vypracována jednoduchá studie předpokládaného populačního vývoje České republiky. Projekce obyvatelstva je vypočítána komponentní metodou s migrací s prahem projekce 2015 a horizontem projekce rokem 2065.

Vstupní údaje nutná pro výpočet projekce jsou kromě výchozí demografické struktury také data, díky nimž bude určena současná úroveň a budoucí vývoj plodnosti, úmrtnosti a migrace. Pro výpočet projekce od konce roku 2015³⁰ jsou použita následující data:

- počáteční stavy obyvatel podle pohlaví a věku v roce 2015 a 2016,
- počty zemřelých podle pohlaví a věku v roce 2015,
- počty živě narozených podle věku matky v roce 2015,
- počty přistěhovalých podle pohlaví a věku v roce 2015,
- počty vystěhovalých podle pohlaví a věku v roce 2015,
- celkové počty živě narozených chlapců a děvčat v roce 2014 a 2015 a
- celkový migrační přírůstek v roce 2015.

Pro přesnější výpočet projekce by bylo korektnější použít data za více posledních let než jen za poslední dostupný rok z důvodu lepšího odhadu budoucího vývoje plodnosti, úmrtnosti a migrace. Použitá data byla získána z databáze Eurostat, kde nejaktuálnějšími daty pro výpočet projekce jsou data za rok 2015. (Fiala, 2016)

Prvním krokem pro konstrukci projekce obyvatelstva je výpočet specifických měr úmrtnosti, které jsou základními charakteristikami úmrtnosti. Pokud by byly tyto hodnoty vloženy do grafu, vytvořila by spojnice hodnot hladkou křivku³¹, z toho důvodu je provedeno vyrovnaní hodnot specifických měr úmrtnosti. Pro vyrovnaní se používají dvě základní metody – metoda klouzavých průměrů, kterou však nelze vyrovnávat krajní hodnoty, a analytická metoda v tomto případě je použita Gompertz-Makehamova funkce.

Vyrovnaní specifických měr úmrtnosti nulaletých, není dobrou charakteristikou úmrtnosti v prvním roce života, proto nebude vyrovnaní provedeno, podobné je to i ve věku 1 a 2. Od

³⁰ Respektive od začátku roku 2016.

³¹ Jednotlivé hodnoty se v důsledku náhodných vlivů odchylují od trendu, pro účely projekce je důležité tyto náhodné odchylky eliminovat.

tří let až do věku 59 let je provedeno vyrovnání pomocí klouzavých průměrů. Gompertzova-Makehamova funkce je použita pro vyrovnání specifických měr úmrtnosti od 60 let věku. Tato analytická funkce není vhodná pro eliminaci náhodných chyb v celém věkovém rozmezí, protože je závislost míry úmrtnosti na věku natolik složitá, že ji nelze jednoduchou funkcí správně vyjádřit. Pro věk nad 83 let je dále použita modifikovaná Gompertzova-Makehamova funkce, protože od tohoto věku jsou hodnoty nemodifikované Gompertz-Makehamovy funkce zpravidla vyšší než empirické hodnoty měr úmrtnosti a to z toho důvodu, že od věku 80 – 84 let dochází ke zpomalení tempa růstu míry úmrtnosti, oproti tomu Gompertz-Makehamova funkce předpokládá konstantní tempo.

Dále je proveden výpočet úmrtnostních tabulek, jak pro muže, tak pro ženy, které jsou podkladem pro výpočet projekce. Součástí výpočtu úmrtnostních tabulek je i výpočet biometrických měr, jako je pravděpodobnost přežití, pravděpodobnost úmrtí, počet dožívajících, počet zemřelých, počet prožitých let nebo počet let života. Pro výpočet scénáře úmrtnosti byl jako biometrická míra použit počet dožívajících, na základě tohoto počtu lze snadno spočítat, jak střední délku života novorozence, tak i projekční koeficienty.

Pro výpočet projekce komponentní metodou musí být vypočítány projekční koeficienty pro jednotlivé věkové intervaly a pro narozené. Projekční koeficient udává pravděpodobnost, že se osoba (x -letá), která žije na počátku roku t , dožije počátku roku následujícího ($t+1$) a dosáhne věku $x+1$. Výpočet projekčních koeficientů je proveden na základě počtu dožívajících.

Obdobně jako specifické míry úmrtnosti jsou vypočítány i specifické míry plodnosti pouze pro živě narozené podle věku matky ve věku 15–50 let. Výsledkem sčítání³² specifických měr plodnosti je úhrnná plodnost. Fiala (2016) uvádí názorný příklad, jak chápat úhrnnou plodnost a přirovnává ji k údajům na tachometru v jedoucím autě. Rychlost 120 km/h neznámá, že by řidič za poslední hodinu ujel 120 km, ani to neznámá, že by za následující hodinu ujel 120 km. Říká, že teď jede řidič tak rychle, že kdyby jel touto rychlostí celou hodinu, ujel by 120 km. Stejně je to i s úhrnnou plodností, říká, kolik dětí

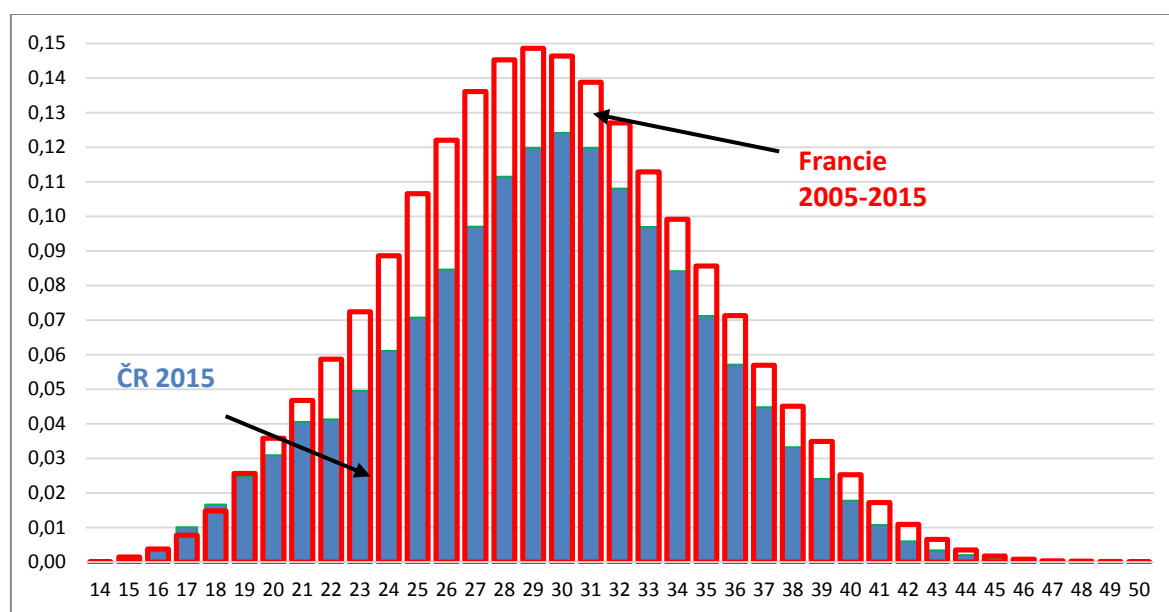
³² Specifické míry plodnosti má cenu sčítat, protože pložení dětí matky ve většině případů přežijí a tudíž je to jev opakovatelný.

by v průměru porodila jedna žena za celé své reprodukční období, pokud by plodnost žen zůstala po celou dobu stejná, jako v daném roce. (Fiala, 2016)

Úhrnná plodnost slouží k hrubému posouzení toho, zda je plodnost v zemi dostatečná, aby byla zachována prostá reprodukce obyvatelstva. Pro zachování prosté reprodukce se musí úhrnná plodnost pohybovat nad hodnotou 2,1³³.

Projekce předpokládá, že úhrnná plodnost poroste a současně se bude měnit i její struktura a bude se přibližovat aktuální struktuře plodnosti Francie. Závislost specifických měr plodnosti na věku pro Českou republiku a pro Francii je zobrazena na grafu 28.

Graf 28: Závislost specifických měr plodnosti na věku, Česká republika a Francie

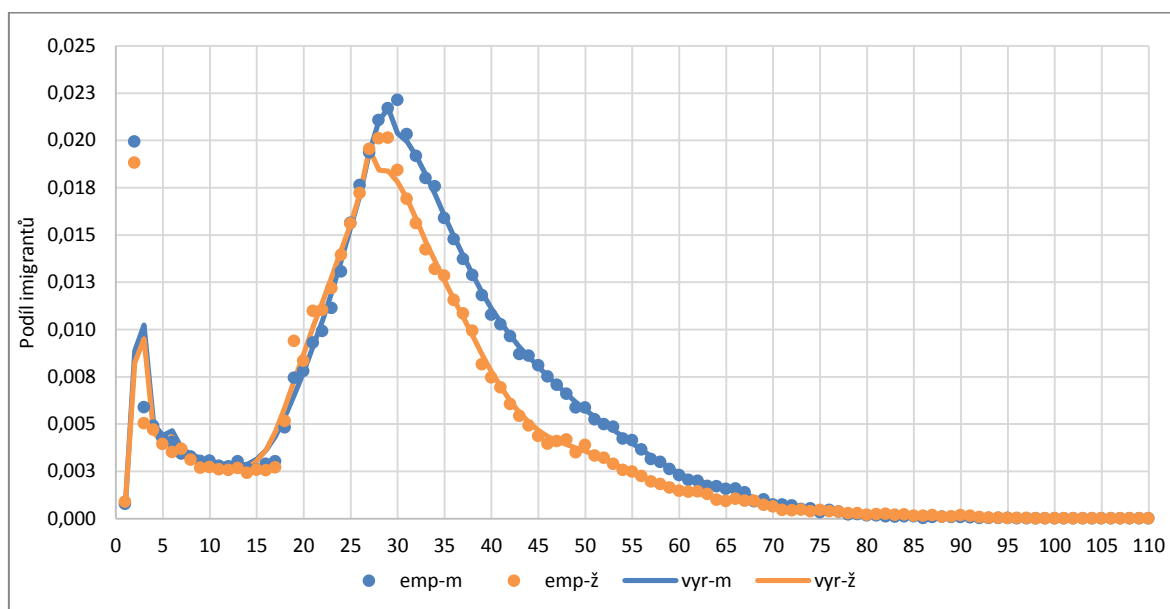
Zdroj dat: vlastní zpracování.

Součástí výpočtu projekce je také migrace, pro zjednodušení je předpokládáno, že věková struktura přistěhovalých je po celé období migrace stejná a mění se pouze celkové počty přistěhovalých. Struktura je vypočtena na základě přistěhovalých v posledních letech, kdy

³³ Pro zachování prosté reprodukce se úhrnná plodnost musí rovnat 2,1 - tato hodnota zahrnuje nahrazení samotných rodičů dětí, dále vyšší pravděpodobnost, že se narodí chlapec a také jistou pravděpodobnost, že se žena nedožije plodivého věku, případně nebude moci/chtít mít děti.

nejvyšší váhu má poslední rok, čím starší, tím menší má váhu. Na grafu 29 je tato struktura zobrazena, protože jsou hodnoty ovlivňovány náhodnými vlivy, je provedeno vyrovnaní. Empirické hodnoty jsou zobrazeny jednotlivými body a vyrovnaní je znázorněno křivkou jednotlivě pro muže a ženy. Nejvyšší zastoupení imigrantů je ve věku 27 a 28 let u žen a 29 let u mužů. Cizinci přicházející do České republiky s sebou často přivádí i malé děti kolem 1 až 2 let věku.

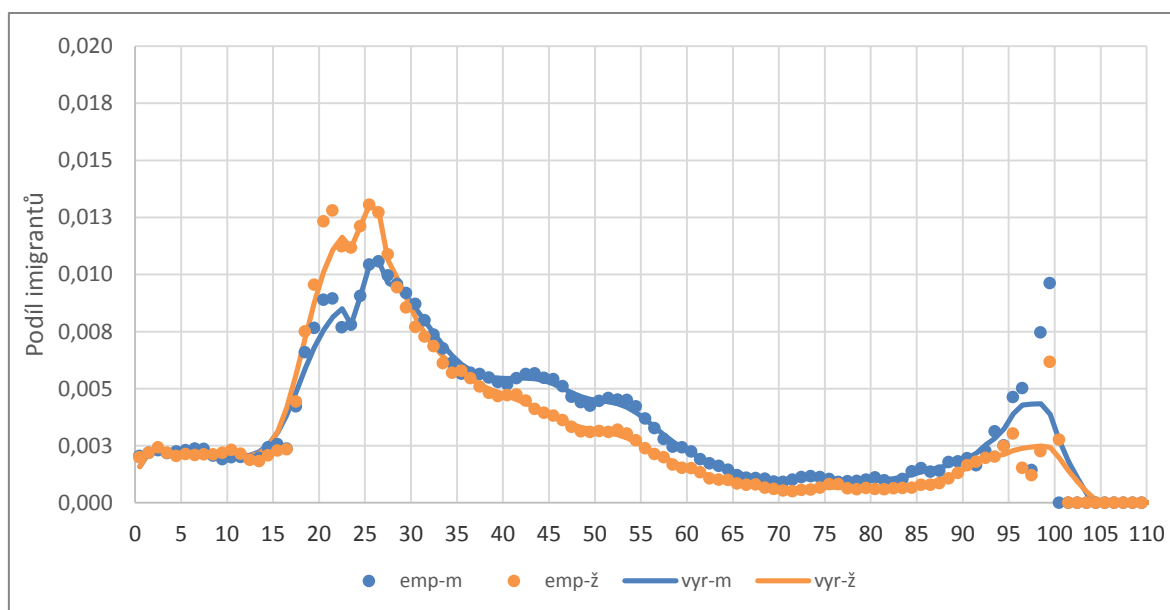
Graf 29: Struktura imigrantů České republiky

Zdroj dat: vlastní zpracování.

Předpokladem o emigraci je, že struktura vystěhovalých závisí na velikosti a věkové struktuře země, ze které se lidé stěhují, tedy České republiky. Podobně jako struktura přistěhovalých je na grafu 30 znázorněna struktura vystěhovalých. Děti a mládež do 15 se z České republiky téměř nestěhuje. Od 16 let již počet vystěhovalých roste, nejvíce se lidé vystěhovávají od 20 do 30 let věku, zřejmě nejčastěji po dokončení studia než založí rodinu. Zajímavostí je, že se častěji stěhují pryč z České republiky ženy než muži. S rostoucím věkem již podíl emigrantů klesá.

Graf 30: Struktura emigrantů České republiky

Zdroj dat: vlastní zpracování.

Poté co jsou scénáře úmrtnosti, plodnosti, imigrace a emigrace připraveny, lze provést výpočet prognózy věkové struktury populace komponentní metodou. Projekce počtu osob jednoletých a starších se provádí podle vzorce:

$$\bullet \quad S_{t+1,x+1} = S_{t,x} \cdot P_{t,x} \cdot (1 - i e_t \cdot e_x) + (I_{t,x} \cdot P_{t,x}^{2/3} + I_{t,x+1} \cdot P_{t,x}^{1/3}) / 2,$$

kde S je počet obyvatel, P je označením projekčních koeficientů, I je počet přistěhovalých, e značí věkově a pohlavně specifické kvocienty emigrace charakterizující tendenci emigrovat, i totožně označuje modelovou věkovou a pohlavní strukturu přistěhovalých.

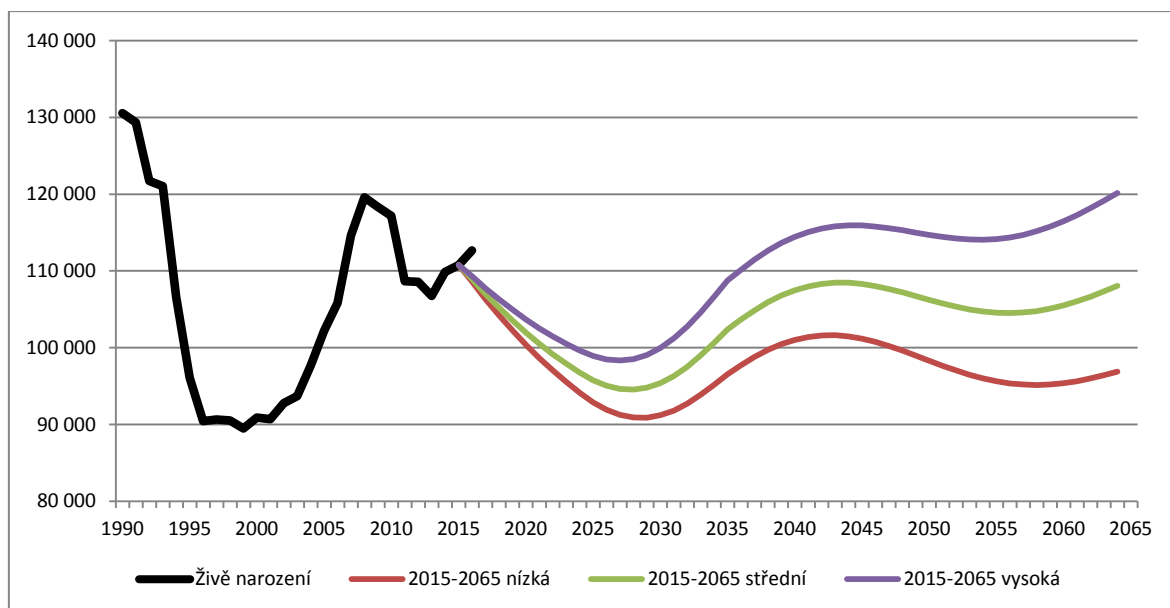
Počet osob určitého věku na začátku dalšího roku závisí především na počtu osob o rok mladších na začátku předchozího roku a na úmrtnosti v předchozím roce projekce. Dále jsou brány v potaz počty migrantů v předchozím roce projekce o rok mladších a migrantů daného věku.

Projekce počtu osob živě narozených chlapců a děvčat se nejprve provádí dohromady na základě specifických plodností a středních stavů žen v reprodukčním věku.

Předpokládáme, že podíl děvčat při narození je 0,485 a podíl chlapců pak 0,515. Dále je vypočítána projekce nulaletých.

Předpokládaný počet živě narozených je zobrazen na grafu 31, současně je zde také skutečný počet živě narozených.

Graf 31: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 2015 – 2065

Zdroj dat: Živě narození (ČSÚ, 2017), vlastní zpracování.

Projekce předpokládá pokles počtu živě narozených dětí zhruba do roku 2028 ve všech třech variantách. Následuje opět nárůst porodnosti do roku 2042 na hodnotu 108,5 tisíc dětí ve střední variantě. Na konci sledovaného období dosahuje předpokládaný počet narozených dětí ve střední variantě 108 tisíc dětí, v nízké 96,5 tisíc narozených dětí a 120 tisíc narozených dětí ve vysoké variantě projekce.

Oproti projekcím provedeným Českým statistickým úřadem je v dlouhodobém horizontu předpokládán vyšší počet živě narozených dětí.

Závěr

Diplomová práce si kladla za cíl analyzovat vývoj plodnosti a porodnosti během devadesátých let minulého století na území České republiky, zaměřit se zejména na příčiny tak prudkého poklesu plodnosti a jejího opětovného růstu. Dále bylo cílem analyzovat a popsat rozdíly mezi uskutečněnými projekcemi porodnosti od roku 1966, do nejnovější publikované projekce, se skutečnými hodnotami živě narozených dětí. Zde byl předpoklad, že právě zmíněné prudké změny na počátku 90. let 20. století budou velice těžko predikovatelné a pouze díky vytváření nových projekcí během tohoto období nízké porodnosti, případně revizí již vypočítaných projekcí, se budou projektované hodnoty alespoň přibližovat skutečným hodnotám.

Z analýzy plodnosti a porodnosti v devadesátých letech vyplývá, že s příchodem společensko-politické změny, která s sebou přinesla nové možnosti, zejména pro mladé lidi, jak naložit se svým životem. Možnosti jako je studium, studium v zahraničí, cestování, práce s motivujícím ohodnocením případně soukromé podnikání jsou důvody, proč mladí lidé odkládají založení rodiny do vyššího věku. Roste věk při vstupu do manželství, kterému předchází společné soužití partnerů.

Od začátku 90. let prudce roste podíl dětí narozených mimo manželství, zejména děti prvního pořadí. Partneři již nepovažují uzavření manželského svazku před narozením dítěte za společensky nutné a často k němu dochází až po narození prvního dítěte.

Během celých devadesátých let docházelo k poklesu počtu narozených dětí až na historické minimum v roce 1999. Pokles porodnosti souvisí zejména s odkládáním rodičovství, které s sebou v konečném důsledku přináší nižší celkový počet narozených dětí jedné ženě. Na poklesu porodnosti má svůj podíl také rozšiřující se a kvalitnější metody antikoncepce. Dostupnější a spolehlivější ochrana před neplánovaným početím je prostředkem pro snížení počtu umělých přerušení těhotenství. Počet interrupcí během 90. let klesal a měnila se struktura rodinného stavu žen, které umělé přerušování těhotenství podstupovaly. Na přelomu 80. a 90. let největší podíl těchto žen bylo vdaných a interrupce sloužila jako jistá forma antikoncepce. V současnosti interrupci podstupují nejčastěji svobodné ženy. Počet přerušování těhotenství klesl na hodnotu kolem 20 tisíc ročně v roce 2016 z hodnoty více než 110 tisíc potratů na začátku 90. let.

Porovnání skutečného počtu živě narozených s projekcemi Českého statistického úřadu ukazuje, že výrazný propad porodnosti na počátku 90. let byl jen velmi těžko predikovatelný. Projekce obyvatelstva 1987 – 2010 předpokládá růst počtu narozených dětí rodičům narozeným v sekundární vlně poválečné porodnosti. Tento nárůst se však neuskutečnil a nastala situace opačná, prudký pokles počtu narozených dětí. Teprve až kolem roku 2008 se projekce přibližuje skutečnosti.

Další projekce z roku 1991 předpokládá pouze nízkou a střední variantu. Střední neboli nejpravděpodobnější varianta stejně jako předchozí projekce špatně odhaduje vývoj porodnosti a očekává její růst na začátku devadesátých let. Nízká varianta předpokládá pokles porodnosti, ale pouze nízký, který neodpovídá skutečnému vývoji.

V průběhu 90. let bylo publikováno více projekcí, právě jako reakce na pokles porodnosti. Projekce provedená v roce 1999 i v nejvyšší variantě naopak podceňuje růst porodnosti po skončení 90. let, nejvyšší počet živě narozených byl v roce 2008. Stejně tak projekce provedená v roce 2003 podceňovala vývoj počtu živě narozených dětí do roku 2016.

Nejnovější publikovaná projekce s horizontem projekce do roku 2100 předpokládá pokles počtu živě narozených dětí pod hodnotu 75 tisíc ročně ve všech třech variantách, kdy nízká varianta predikuje 44 tisíc živě narozených dětí.

V závěru byla provedena projekce obyvatelstva s prahem projekce 2015 a horizontem projekce 2065, která předpokládá, že počet živě narozených dětí bude v roce 2065 ve střední, nejpravděpodobnější, variantě dosahovat počtu 108 tisíc dětí.

Seznam grafů:

Graf 1: Úhrnná plodnost a průměrný věk matek v letech 1949-2016	33
Graf 2: Úhrnná plodnost podle pořadí v letech 1949-2015	35
Graf 3: Podíl živě narozených mimo manželství a podíl předmanželských koncepcí v letech 1949-2016	36
Graf 4: Střední stav obyvatelstva a počet narozených v letech 1785-2016	38
Graf 5: Střední stav obyvatelstva a počet narozených v letech 1900-2016	38
Graf 6: Střední stav obyvatelstva a počet živě narozených v letech 1985-2016	39
Graf 7: Střední stav obyvatelstva a počet sňatků v letech 1785-2016	40
Graf 8: Vdané ženy podle pětiletých věkových skupin podle výsledků sčítání lidu v letech 1930-2011	41
Graf 9: Umělá přerušení těhotenství podle rodinného stavu v letech 1975-2015	42
Graf 10: Ukončená těhotenství podle věku ženy v letech 1958-2015	43
Graf 11: Interrupce na 100 narozených podle věku ženy 15–24 let v letech 1975–2015 ..	44
Graf 12: Interrupce na 100 narozených podle věku ženy 25–34 let v letech 1975–2015 ..	44
Graf 13: Interrupce na 100 narozených podle věku ženy 35–44 let v letech 1975–2015 ..	44
Graf 14: Podíl živě narozených podle vzdělání matky v letech 1976-2015 (v %)	46
Graf 15: Sňatky podle rodinného stavu ženicha v letech 1970 – 2015	48
Graf 16: Sňatky podle rodinného stavu nevěsty v letech 1970 – 2015	49
Graf 17: Sňatky podle věku svobodného ženicha v letech 1970 – 2015	50
Graf 18: Sňatky podle věku svobodné nevěsty v letech 1970 – 2015	51
Graf 19: Porovnání skutečné porodnosti s projekcemi ČSÚ (střední varianta) od roku 1966 v České republice	54
Graf 20: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 1966 - 2000	55
Graf 21: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 1987 - 2010	57
Graf 22: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 1991 - 2030	59
Graf 23: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 1997 - 2020	61
Graf 24: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 1999 - 2030	62
Graf 25: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 2003 - 2050	64
Graf 26: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 2009 - 2065	65

Graf 27: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 2013 - 2100	67
Graf 28: Závislost specifických měr plodnosti na věku, Česká republika a Francie	71
Graf 29: Struktura imigrantů České republiky	72
Graf 30: Struktura emigrantů České republiky	73
Graf 31: Porovnání skutečného vývoje s projekcí 2015 – 2065.....	74

Přehled literatury a zdrojů:

ALEŠ, Milan. Populační politika – ano či ne? *Demografie*. 1992, 34(1), 54-55.

BENEŠOVÁ, Veronika. Současné demografické změny podle výsledků sociologických výzkumů. *Demografie*. 2001, 43(2), 111-124.

ČSÚ. Projekce obyvatelstva ČSR do roku 2010 (ČSR, kraje, okresy). Český statistický úřad, 1987.

ČSÚ. Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2020 (Statistické informace). Český statistický úřad, 1998.

ČSÚ. Projekce obyvatelstva České republiky do roku 2030 (Statistické informace). Český statistický úřad, 1999.

ČSÚ. Projekce obyvatelstva ČR do roku 2050. Český statistický úřad, 2003.

FIALA, Tomáš. Skripta k předmětu 4DM425 Ekonomická demografie II. Vysoká škola ekonomická v Praze, 2016.

FSÚ. Projekce obyvatelstva ČSSR do roku 2010: Zprávy a rozbor. Federální statistický úřad, 1988.

HAMPLOVÁ, Dana. Názory na manželství a rodinu mladých svobodných lidí v roce 1997. *Demografie*. 2000, 42(4), 92-98.

KAČEROVÁ, Eva. Statistika potratů zrcadlí společenské změny. *Statistika&My*. 2013, 3(11-12), 36-37.

KAČEROVÁ, Eva. Rozhovor s Tomášem Fialou: Propopulační politika by měla být načasovaná. *Statistika&My*. 2014, 4(3), 28-29.

KOSCHIN, Felix. Druhý demografický přechod. *Demografie*. 1998, 40(4), 257-259.

KOSCHIN, Felix. Struktura plodnosti v 90. letech a co z toho plyne. *Demografie*. 2001, 43(4), 277-285.

KOUBEK, Josef. Vliv populační politiky na plodnost v Československu. *Demografie*. 1990, 32(3), 193-203.

- KRETSCHMEROVÁ, Terezie, ŠIMEK, Miroslav. Populační prognóza České republiky do roku 2030. *Demografie*. 2000, 42(3), 183-192.
- KRETSCHMEROVÁ, Terezie. Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2001: (ze Zprávy ČSÚ). *Demografie*. 2002, 44(3), 157-170.
- KUČERA, Milan. Projekce obyvatelstva do roku 1985. *Demografie*. 1966, 8(3), 193-206.
- KUČERA, Milan. Revize projekce obyvatelstva na období 1970 – 1985. *Demografie*. 1969, 11(4), 368-369.
- KUČERA, Milan. K československé populační politice. (několik poznámek k článku L. Rabušiče) *Demografie*. 1990, 32(3), 240-241.
- KUCHAŘOVÁ Věra, PETROVÁ Iva. K sociálním souvislostem změn v demografickém chování mladé generace. *Demografie*. 1997, 39(4), 179-189.
- MCDONALD, Peter F. Možnosti státní politiky k udržení plodnosti. *Demografie*. 2004, 46(1), 1-21.
- MCDONALD, Peter F. 2005. Low fertility in Singapore: Causes, consequences and policies. *Forum on Population and Development in East Asia, Beijing*.
- MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakl., 1999. ISBN 9788085850758.
- PAVLÍK, Zdeněk. Jaká má být naše populační politika? (k článku L. Rabušiče) *Demografie*. 1990, 32(3), 239-240.
- RABUŠIC, Ladislav. Manifestní a latentní funkce Československé populační politiky. *Demografie*. 1990, 32(3), 234-238.
- RABUŠIC, Ladislav. Populační projekce České republiky do roku 2030. *Demografie*. 1994, 36(2), 100-114.
- RABUŠIC, Ladislav. *Česká společnost stárne*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, 1995. ISBN 9788090160422.
- RABUŠIC, Ladislav. Kde ty všechny děti jsou?: porodnost v sociologické perspektivě. Praha: Sociologické nakl., 2001. Studie (Sociologické nakladatelství), sv. 32. ISBN 80-86429-01-6.

- RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. Porodnost v České republice: současný stav a nedávné trendy. *Populační vývoj České republiky 2001-2006*. Praha: Katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, 2007, s. 79-93. ISBN 978-80-86561-77-6.
- SOBOTKA, Tomáš. Změny v časování mateřství a pokles plodnosti v České republice v 90. letech. *Demografie*. 2003, 45(2), 77-87.
- SRB, Vladimír. Projekce obyvatelstva a domácností do roku 2000 *Demografie*. 1971, 13(3), 302-315.
- SRB, Vladimír. Potřebuje Československo populační politiku? *Demografie*. 1992, 34(1), 52-54.
- STRAŠILOVÁ, Gabriela. „Husákovy“ versus „Havlovy děti“. *Statistika&My*. 2013, 3(11-12).
- ŠUBRTOVÁ, Alena. Populační otázky v programech českých politických stran na počátku století. *Demografie*. 1990, 32(2), 126-131.
- ŠŤASTNÁ Anna, SLABÁ Jitka, KOCUROVÁ Jiřina. Plánování, načasování a důvody odkladu narození prvního dítěte v České republice. *Demografie*. 1997, 39(3), 207-222.
- ŠTYGLEROVÁ, Terezie, NĚMEČKOVÁ, Michaela, ŠIMEK, Miroslav. Projekce obyvatelstva České republiky 2009–2065. *Demografie*. 2010, 52(1), 1-14.
- VAN DE KAA, D. J., Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*. 1987, 42(1). Population Reference Bureau, Washington.